

HORIZON

139 022

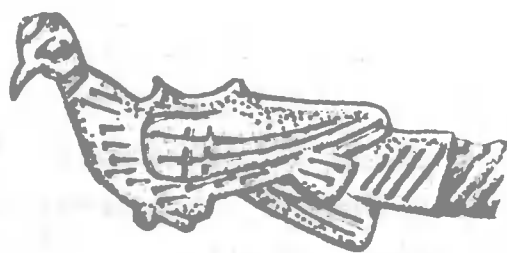
Cd. 121338711
41

STOWARZYSZENIE NAUKOWE ARCHEOLOGÓW POLSKICH
ODDZIAŁ W POZNANIU

20. SIE. 2003

**WIELKOPOLSKIE SPRAWOZDANIA
ARCHEOLOGICZNE**

**TOM I
1992**

POZNAŃ 1992

Komitet redakcyjny

Mirosława Grabska-Wolniewicz, Zofia Hilczer-Kurnatowska (redaktor),
Michał Kara (sekretarz), Tadeusz Łaszkiewicz,
Tadeusz Makiewicz (z-ca redaktora)

Adres redakcji:

Instytut Archeologii i Etnologii PAN,
Oddział w Poznaniu, ul. Zwierzyniecka 20, 60-814 Poznań
tel.: 474354 w.7

Pozycja dofinansowana z funduszy
Wojewody Leszczyńskiego, Wojewody Pilskiego i Wojewody Poznańskiego

12 13 387 II / 1
1992

Tłumaczenia wykonała: Małgorzata Zdzenicka

Okładkę projektowała: Barbara Bednarczyk

Rycina na stronie tytułowej: fragment metalowego okucia pochewki noża
z wczesnośredniowiecznego cmentarzyska z m. Sowinki, stan. 23A, woj. poznańskie
(rys. W.Kudra, skala 1,5:1)

Skład: *Ajax* Computer Group, ul. Ratajczaka 26, Poznań; tel. 516-332
Druk: Zakład Poligraficzny Stanisław Adamczak, ul. Winiarska 1, Poznań
Nakład 500 egz. Arkuszy wydawn. 9,5. Papier kl. III 80 g.
Oddano do składania w grudniu 1992 r., druk ukończono w marcu 1993 r.

Bibl. UAM

2003 EO 1416

Spis treści

Andrzej Krzyszowski, Sprawozdanie z ratowniczych badań wykopaliskowych na wielokulturowym stanowisku 17 w miejscowości Stęgosz, gm. Żerków, woj. kaliskie	5
Bericht über die Rettungsausgrabungen (Fst. 17) in Stęgosz, Gem. Żerków, Woiwodschaft Kalisz (Zusammenfassung)	17
Urszula Narożna-Szamałek, Krzysztof Szamałek, Badania archeologiczne okolic Goryszewic nad Jeziorem Bytyńskim, gm. Kaźmierz, woj. poznańskie	19
Archäologische Untersuchungen in der Umgebung von Gorszewice am Bytyńskie See, Gem. Kaźmierz, Woiwodschaft Poznań (Zusammenfassung)	29
Elżbieta Świerkowska-Barańska, Sprawozdanie z badań wykopaliskowych osady z okresu lateńskiego i wpływów rzymskich w Młodzikowie, gm. Krzykosy, woj. poznańskie, stan. 21	31
Bericht über die Ausgrabungen der Siedlung aus der vorrömischen und römischen Eisenzeit in Młodzikowo, Gem. Krzykosy, Woiwodschaft Poznań (Fst. 21) (Zusammenfassung)	43
Marek Wróbel, Badania osady ludności kultury przeworskiej w Płoskach, stan. 3, gm. Wąsosz, woj. leszczyńskie, w latach 1988-90	45
Ausgrabungen der Siedlung der Przeworsk-Kultur in Płoski, in Jahren 1988-90 (Fst. 3), Gem. Wąsosz, Woiwodschaft Leszno (Zusammenfassung)	56
Wojciech Siciński, Sprawozdanie z badań na osadzie kultury przeworskiej w Zadowicach na stan. 1a, woj. kaliskie, w latach 1988-1991	59
Bericht über die Ausgrabungen der Siedlung der Przeworsk-Kultur in Zadowice, Woiwodschaft Kalisz (Fst. 1a), in Jahren 1988-1991 (Zusammenfassung)	66
Jarosław Lewczuk, Wczesnośredniowieczna osada z fazy A na stan. 1 w Kalsku, gm. Sulechów, woj. zielonogórskie. AZP 58-15/14	67
Frühmittelalterliche Siedlung aus VI Jh. in Kalsk, Gem. Sulechów, Woiwodschaft Zielona Góra (Fst. 1) (Zusammenfassung)	69
Jarosław Lewczuk, Sprawozdanie z ratowniczych prac wykopaliskowych na stanowisku nr 73 w Obrze, gm. Wolsztyn, woj. zielonogórskie	71
Bericht über die Rettungsausgrabungen in Obra (Fst. 73), Gem. Wolsztyn, Woiwodschaft Zielona Góra (Zusammenfassung)	81

Andrzej Krzyszowski , Wstępne wyniki badań archeologicznych na wczesnośredniowiecznym cmentarzysku szkieletowym z X/XI-XI wieku w miejscowości Sowinki, gm. Mosina, woj. poznańskie, stanowisko 23A	83
Vorläufige Ergebnisse der archäologischen Ausgrabungen des frühmittelalterlichen Skelletgräberfeldes im Dorf Sowinki, Gem. Mosina, Woiwodschaft Poznań (Fst. 23A) (Zusammenfassung)	101
Anna i Jacek Wrzesińscy , Sprawozdanie z badań na wczesnośredniowiecznym cmentarzysku szkieletowym w Dziekanowicach, stan. 22, gm. Łubowo, woj. poznańskie	103
Bericht über die Ausgrabungen eines frühmittelalterlichen Skelletgräberfeldes in Dziekanowice, Fst. 22, Gem. Łubowo, Woiwodschaft Poznań (Zusammenfassung)	112
Piotr Wawrzyniak , Wczesnośredniowieczne pole orne w miejscowości Puszczykowo koło Poznania (gmina loco, woj. poznańskie)	113
Frühmittelalterliche Ackerflur aus dem Dorf Puszczykowo bei Poznań (Gem. loco, Woiwodschaft Poznań) (Zusammenfassung)	123
Dionizy Kosiński , Niektóre wyniki badań wczesnośredniowiecznego grodziska w Piaskach, gm. Zduny, woj. kaliskie, stanowisko 1	125
Einige Ergebnisse aus den Ausgrabungen des frühmittelalterlichen Burgwalles in Piaski, Gem. Zduny, Woiwodschaft Kalisz (Fst. 1) (Zusammenfassung)	133
Hanna Kóčka-Krenz, Andrzej Sikorski , Góra, gm. Pobiedziska, woj. poznańskie, stan. 1 - wstępne wyniki badań z lat 1985-1991	135
Góra, Gem. Pobiedziska, Woiwodschaft Poznań, Fst. 1 - vorläufige Ausgrabungsergebnisse aus den Jahren 1985-1991 (Zusammenfassung)	147
Grzegorz Teske i Janusz Tomala , Archeologiczne badania domniemanego grodziska kasztelańskiego w Żółkowie, gm. Żerków, woj. kaliskie	149
Archäologische Forschungen der vermutlichen Kastellanburg in Żółków, Gem. Żerków, Woiwodschaft Kalisz (Zusammenfassung)	157
Zofia Kurnatowska , Sprawozdanie z badań wykopaliskowych w Lubiniu, gm. Krzywiń, woj. leszczyńskie, w 1990 i 1991 roku	159
Bericht über die Ausgrabungen in Lubiń, Gem. Krzywiń, Woiwodschaft Leszno, in Jahren 1990 und 1991 (Zusammenfassung)	171

I, Poznań 1992
5 - 18

ANDRZEJ KRZYSZOWSKI

SPRAWOZDANIE Z RATOWNICZYCH BADAŃ
WYKOPALISKOWYCH NA WIELOKULTUROWYM
STANOWISKU 17 W MIEJSCOWOŚCI STĘGOSZ,
GM. ŻERKÓW, WOJ. KALISKIE

Stanowisko 17 w Stęgoszu zostało odkryte późną wiosną 1991 r. w czasie powierzchniowych badań rozpoznawczo-weryfikacyjnych¹ prowadzonych przez Pracownię Naukowo-Badawczą PKZ w Poznaniu, Spółka z o.o. na terenie inwestycji przemysłowej, związanej z zagospodarowaniem złoża gazu ziemnego Radlin - Chrzan, Stęgosz, Pawłowice w woj. kaliskim (arkusz AZP 60-33, nr 71). Badania te, jak i dalsze wykopaliskowe (kiero-

¹ Rejon wsi Stęgosz penetrowany był już w 1980 r. w ramach AZP, jednak badania te nie doprowadziły do odkrycia stanowiska nr 17. Niewykluczone, że stanowisko to można identyfikować z przypadkowo odkrytym grobem z okolic wsi Stęgosz w pocz. XX w. (por. F.Gibasiewicz, Grodziska powiatu jarocińskiego, Przegląd Archeologiczny, 2, 1924, s. 225, ryc. 14, i T.Malinowski, Obrządek pogrzebowy ludności kultury pomorskiej, Wrocław 1969, s. 214, pkt. 2489), a także pojedynczym grobem udokumentowanym w czasie interwencji archeologicznej w końcu lat 50-tych przez W.Śmigielskiego (por. B.Kostrzewski, Sprawozdanie z działalności Muzeum Archeologicznego w Poznaniu w latach 1957 i 1958, Fontes Archaeologici Posnanienses, 10, 1959, s. 289 i W.Śmigielski, Wykaz nabytków Muzeum Archeologicznego w Poznaniu w 1958 roku, Fontes Archaeologici Posnanienses, 13, 1963, s. 357). Materiały archeologiczne z badań powierzchniowych w 1991 r. z terenu ww. inwestycji zostały przedstawione w opracowaniu: A.Krzyszowski, Archeologiczne badania rozpoznawcze w rejonie zagospodarowania złoża gazu ziemnego Radlin - m. Chrzan, Stęgosz, Pawłowice; woj. kaliskie, Poznań 1991, zaś badania wykopaliskowe w pracy: A.Krzyszowski, Sprawozdanie z badań wykopaliskowych na stanowisku 17 w miejscowości Stęgosz, gm. Żerków, woj. kaliskie, Poznań 1991 (obie prace w mpisie w Pracowni Naukowo-Badawczej PKZ w Poznaniu). Należy dodać, że część analityczna źródeł archeologicznych z tego cmentarzyska zostanie w wersji szczegółowej przedstawiona w ramach przygotowywanej pracy magisterskiej w Instytucie Prahistorii UAM w Poznaniu (magistrant Artur Sobucki).

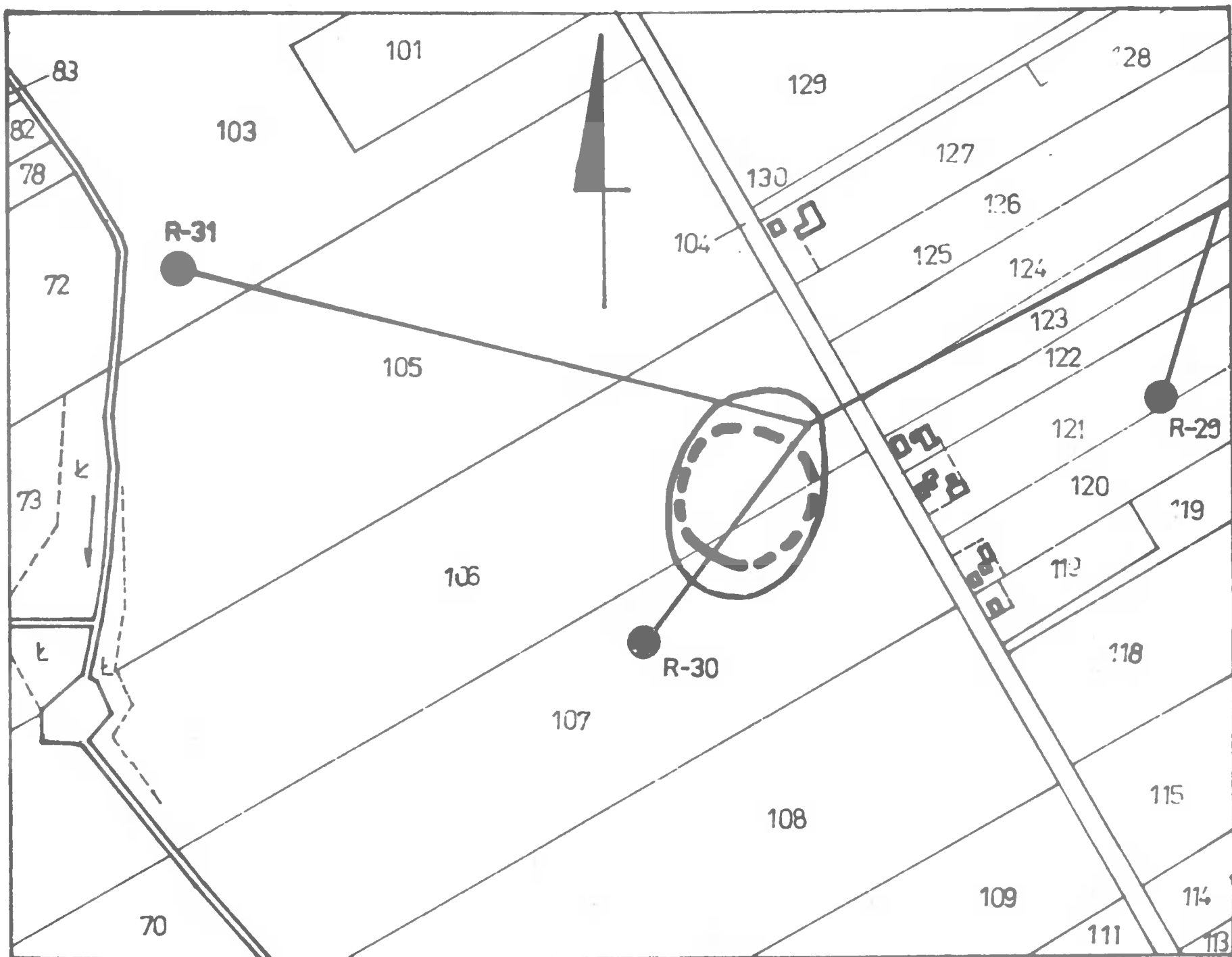
wał nimi Andrzej Krzyszowski), wykonano na zlecenie inwestora - Zielonogórskiego Zakładu Górnictwa i Gazu w Zielonej Górze (Dział Zagospodarowania Złóż w Poznaniu), oraz z nakazu Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Kaliszu.

Stanowisko położone jest w obrębie małej doliny wykształconej, wykorzystanej przez bezimienny ciek wodny, na stoku. Ekspozycję stanowiska określono jako dodatnią, nad krawędzią wypukłą, z wystawą jednokierunkową po lekkim łuku: na W i SW. Wielkość ekspozycji waha się w przedziale 2-4 m stokiem łagodnym. Profil powierzchniowy przez stanowisko jest płaski i pochyły, o średnim nachyleniu 1-3%. Topograficznie zaś położone jest ono ok. 50 m na E od utwardzonej drogi polnej prowadzącej do szosy Radlin-Żerków i budynku mieszkalnego Stęgosz 118, w obrębie prywatnej działki rolniczej nr 106 - 107² (ryc. 1).

W ramach ww. obszaru stanowisko to znajduje się na części projektowanej trasy gazociągu i w wyniku prowadzonych tam późną jesienią 1991 roku prac ziemnych, jego teren miał zostać w części centralnej zniwelowany, wobec czego naruszona zostałaaby pierwotna struktura warstwy kulturowej. W związku z tym - wyprzedzająco w dniach 4 - 17 października 1991 roku - przeprowadzono na stanowisku zabezpieczające badania wykopaliskowe typu ratowniczego.

Przebieg trasy rurociągu gazowego warunkował lokalizację i wielkość założonych dwóch wykopów badawczych, oznaczonych symbolami WI/91 (o powierzchni 240 m²) i WII/91 (o powierzchni 100 m²) (ryc. 2). Powyższe czynniki zdeterminowały również przyjęcie określonej metodyki badań, polegającej na tym, że do wstępnych prac ziemnych związanych z usunięciem warstwy humusu zastosowano sprzęt mechaniczny (spychacz kołowy). Po wytyczeniu wykopów (z wewnętrznym podziałem na sondáže jako najmniejsze jednostki eksploracyjne i dokumentacyjne), przystąpiono do systematycznej ich eksploracji w ramach warstw naturalnych. Zastosowano powszechnie akceptowane w archeologii metody inwentaryzacji i dokumentacji materiału źródłowego.

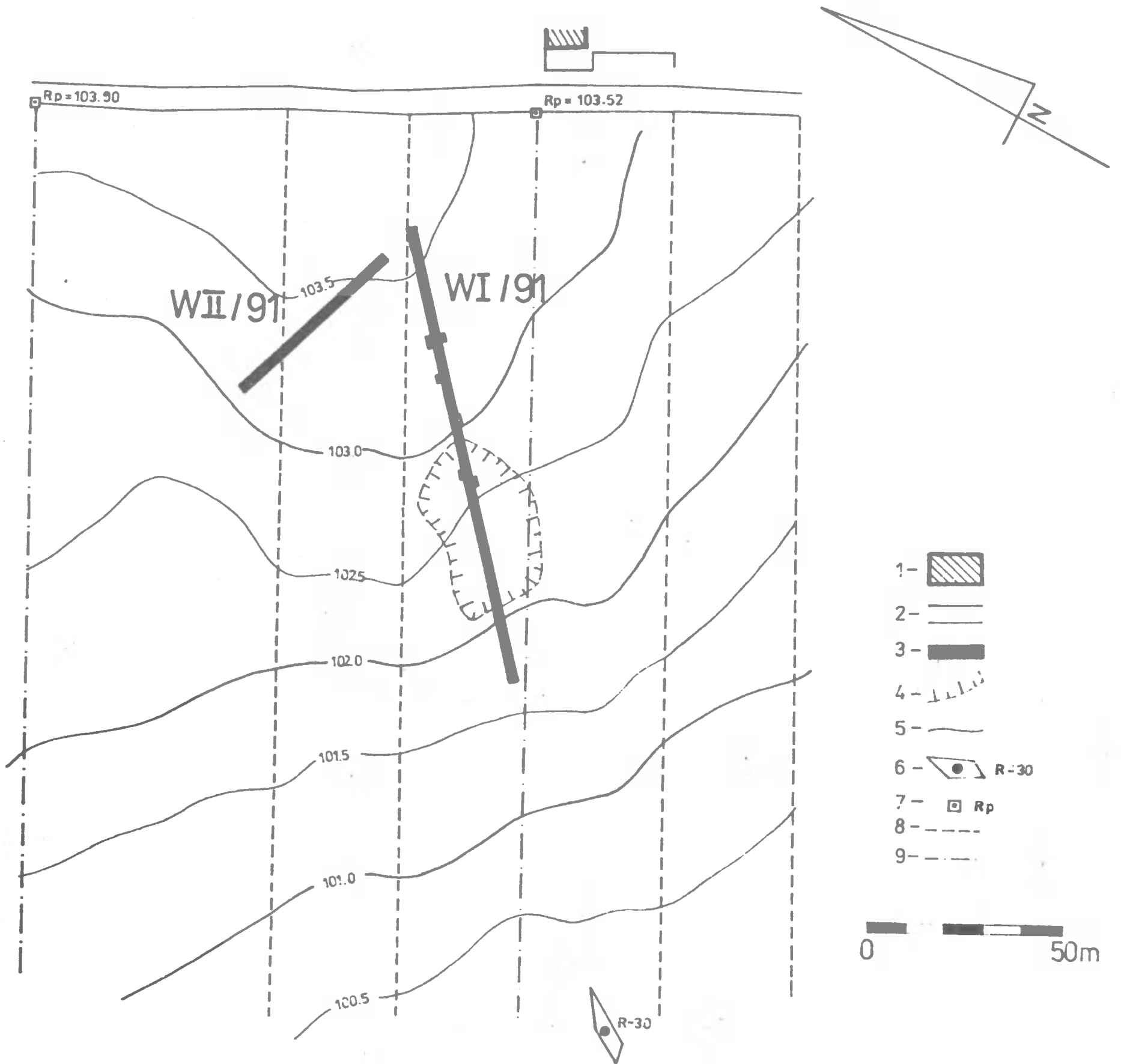
² Badania wykopaliskowe prowadzono wyłącznie w obrębie działki nr 106, która jest gruntem prywatnym należącym do p. Czesława Taucherta, zam. Stęgosz nr 26.

- 1- 106
- 2-
- 3- R-30
- 4-
- 5-
- 6-
- 7-

0 250m

Ryc. 1. Stęgosz, stan. 17, gm. Żerków. Lokalizacja stanowiska (1-granice działek rolnych z zaznaczeniem ich numerów; 2-trasy gazociągów; 3-odwierty gazowe; 4-zabudowania mieszkalne i gospodarcze; 5-utwardzona droga do szosy Radlin-Żerków; 6-bezimienny ciek wodny; 7-zasięg stanowiska zweryfikowany po badaniach wykopaliskowych, obszar zakreskowany to prawdopodobny zasięg cmentarzyska kultury pomorskiej). Rys. W.Kudra

Ryc. 2: Stęgosz, stan. 17, gm. Żerków. Plan sytuacyjno-wysokościowy z lokalizacją wykopów badawczych (1-budynek mieszkalny- Stęgosz nr 118; 2-utwardzona droga do szosy Radlin-Żerków; 3-wykopy badawcze; 4-powierzchniowy zasięg wybieżyska piasku z l. 60-70-tych XX w.; 5-warstwice; 6-miejsca ujęcia gazu-odwiert geologiczny R-30; 7-reper polowy; 8-granice upraw rolnych; 9- miedza). Rys. W.Kudra

Rejestrując dane stratygraficzne w wykopach WI/91 i WII/91 stwierdzono prosty układ nawarstwień:

w-wa I - współczesna próchnica, którą stanowił ciemnoszary piasek o zróżnicowanej zawartości części organicznych i o przeciętnej miąższości w granicach 35-45 cm,

w-wa II - poziom stropowy calca, w przewodzie drobnoziarnisty piasek barwy szarozółtawej, prawie na całej długości obu odkrywek mocno zwirowaty i kamienisty (małe i średniej wielkości otoczaki).

W wyniku przeprowadzonych na stanowisku badań wykopaliskowych zarejestrowano 22 archeologiczne obiekty oraz 3809 szt. materiałów ruchomych, których szczegółowy wykaz przedstawiono w zamieszczonym poniżej zestawieniu (tabela 1).

Na podstawie dokonanej analizy materiału źródłowego w zakresie funkcji i chronologii wydzielono następujące jednostki kulturowe:

1. Horyzont z okresu neolitu, zanotowany jedynie na podstawie źródeł ruchomych (2 fragmenty ceramiki, w tym jedna krawędź, i zapewne większość odkrytych na stanowisku przedmiotów krzemiennych), który uznano za nieokreślony ślad osadniczy najprawdopodobniej ludności kultury pucharów lejkowatych;
2. Horyzont kultury łużyckiej z późnej epoki brązu (V OB), reprezentowany przez pozostałości 10 obiektów nieruchomych (wszystkie bliżej nieokreślone jamy typu osadowego), jak i zabytki ruchome (18 fragmentów ceramiki), który określono jako osadę, być może o charakterze stałym;
3. Horyzont kultury pomorskiej (KPM) z okresu HaD/LtB - LtB, reprezentowany przez 10 obiektów grobowych i liczny materiał ruchomy, który określono jako cmentarzysko ciałopalne;
4. Horyzont z okresu wczesnego średniowiecza (z ok. XIII w.) wydzielony na podstawie 2 fragmentów ceramiki naczyniowej, który zinterpretowano jako ślad osadnictwa;
5. Horyzont z okresu nowożytnego (z końca XVIII do XX w.) reprezentowany przez 2 obiekty nieruchome oraz 26 sztuk ceramiki naczyniowej, 1 fragment ceramiki budowlanej i 1 przedmiot z żelaza - wszystkie związane z eksploatacją piasku na obszarze stanowiska.

Mimo odkrycia jedynie fragmentu cmentarzyska kultury pomorskiej (ryc. 1), źródła archeologiczne z tego horyzontu chronologicznego prezen-

tują największą wartość poznawczą. Z tego powodu cmentarzysko zostanie omówione bardziej szczegółowo.

W trakcie badań archeologicznych na cmentarzysku odkryto 10-11 grobów³, zarejestrowano 3706 fragmentów ceramiki naczyniowej oraz jedno całkowicie zachowane naczynie, 5 przedmiotów z żelaza (nit oraz 4 lite przedmioty (ryc. 6:1-4), najprawdopodobniej ozdoby w kształcie kółek o średnicy 4-4.5 cm), 30 drobnych fragmentów drutu brązowego z bliżej nieokreślonych ozdób, 9 fragmentów mocno stopionych paciorków szklanych barwy fioletowej stanowiących pierwotnie kolię i kolczyki oraz ok. 10 kg ludzkich szczątków kostnych⁴ i kilkanaście fragmentów przepalonych kości zwierzęcych⁵.

Cmentarzysko to należy do nekropoli o obrządku ciałałopalnym; wśród zespołów grobowych, będących obiektami płaskimi, wyróżniono 4 typy grobów w zależności od sposobu potraktowania szczątków zmarłego i formy pochówka:

- groby w obstawie kamiennej (obiekty nr 1, 2),
- groby kloszowe (obiekty nr 6, 15, 19),
- groby popielnicowe „czyste” (obiekty nr 2, 14),
- groby jamowe ze szczątkami stosu (obiekty nr 16, 17, 20 - ryc. 4).

Należy podkreślić, że mimo niewielkiej ilości zanotowanych zespołów grobowych, stwierdzono wśród nich znaczne zróżnicowanie form.

Z zachowanych całkowicie (obiekty nr 15, 16, 17, 20, 22(?)), jak i częściowo uszkodzonych (obiekty nr 1, 2, 14), można wnioskować, że

³ Niedokładna liczba odkrytych grobów KPM jest spowodowana wynikami badań obiektu nr 19. W momencie odkrycia stanowił on bowiem negatyw po współczesnym wkopie pod wybierzisko piasku. Świadczy o tym uzyskany materiał źródłowy z okresu nowożytnego (m.in. 16 fragm. ceramiki naczyniowej toczonej na kole, 1 fragment dachówki). Z kolei źródła KPM znalazły się tutaj całkowicie na złożu wtórnym i z ich analizy wynika, że pierwotnie w miejscu tym znajdowały się prawdopodobnie dwa odrębne groby kloszowe. Potwierdza to pośrednio ekspertyza antropologiczna odkrytych ludzkich szczątków kostnych, wśród których wyróżniono kości 3 osobników (por. tabela 1), zaś wśród naczyń wyodrębniono 2-3 popienice i 2 naczynia - klosze (por. tabela 2).

⁴ Ekspertyzę antropologiczną ludzkich szczątków kostnych z cmentarzyska KPM wykonał prof. dr habil. J. Piontek z Instytutu Antropologii UAM w Poznaniu (por. J. Piontek, Ekspertyza antropologiczna materiałów kostnych z miejscowości Stęgosz, stan. 17, sezon 1991, praca w mpisie w Pracowni Naukowo-Badawczej PKZ w Poznaniu).

⁵ Analizę osteozoologiczną kości zwierzęcych wykonał mgr inż. D. Makowiecki z Katedry Anatomii Zwierząt Akademii Rolniczej w Poznaniu.

Tabela 1. Stęgosz, stan. 17, gm. Żerków.

Zbiornicze zestawienie materiałów ruchomych z badań wykopaliskowych w 1991 roku

Rodzaj źródeł	C e r a m i k a					Przedmioty krzemienne	Przedmioty z żelaza	Przedmioty z brązu	Paciorki szklane	Grudki polepy	Węgle drzewne	Ludzkie szczątki kostne z wynikiem ekspertyzy antropologicznej
	miejsce zalegania	KPL ¹	KŁŻ ²	KPM ³	WSR ⁴							
Wykop W I/91:												
I w-wa	-	-	25	-	2	-	-	-	-	-	-	ludzkie ? - nieokreślone
II w-wa	-	-	63	-	3	-	-	-	-	-	-	osobnik dorosły i prawdopodobnie dziecko
Obiekt 1 - KPM	-	-	77	-	-	-	-	2	2	-	-	infans lub juvenis
Obiekt 2 - KPM	1	-	1462 ⁶	-	-	1	4	6	-	-	-	łącznie w 7 popielnicach: 5 osobników dorosłych i 2 w wieku infans I ⁷
Obiekt 6 - KPM	1	-	98	-	-	-	-	-	-	-	-	osobnik dorosły (powyżej 25 lat)
Obiekt 7 - NOW	-	-	10	-	-	-	-	-	-	1	-	osobnik dorosły - na złożu wtórnym
Obiekt 8 - KŁŻ	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Obiekt 9 - KŁŻ	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Obiekt 10 - NOW	-	-	21	-	4	1	1	-	-	-	-	-
Obiekt 11 - KŁŻ	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Obiekt 12 - KŁŻ	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Obiekt 13 - KŁŻ	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Obiekt 14 - KPM	-	-	270	-	-	-	-	21	7	-	-	2 dorosłych i infans
Obiekt 15 - KPM	-	-	778	-	-	-	-	-	-	-	-	dziecko w wieku infans I
Obiekt 16 - KPM	-	-	30	-	-	2	-	-	-	-	x	osobnik dorosły ⁹
Obiekt 17 - KPM	-	-	30	-	-	-	-	-	-	-	x	kości nie zachowały się
Obiekt 18 - KŁŻ	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Obiekt 19 - KPM/NOW	-	-	670	2	16	2	1	1	-	-	-	osobnik dorosły i dwoje dzieci w wieku infans I - pierwotnie dwa odrębne groby
Obiekt 20 - KPM	-	-	102	-	-	-	-	-	-	-	x	osobnik dorosły ?
Obiekt 21 - KŁŻ	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Obiekt 22 - KPM	-	-	3	-	-	-	-	-	-	-	-	osobnik dorosły ?
Wykop W II/91:												
II w-wa	-	5	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Obiekt 3 - KŁŻ	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Obiekt 4 - KŁŻ	-	10	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-
Obiekt 5 - KŁŻ	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Luźno z powierzchni stanowiska	-	-	67	-	1	2	-	-	-	-	-	-

1 - kultura pucharów lejkowatych

2 - kultura łużycka

3 - kultura pomorska

4 - okres wczesnego średniowiecza

5 - okres nowożytny

6 - + jedno całkowicie zachowane naczynie

7 - wśród kości ludzkich również 3 fragmenty przepalonych kości zwierzęcych - nieoznaczonych

8 - wśród kości ludzkich również 1 fragment przepalonej kości czaszki bydlęcej

9 - wśród kości ludzkich również 11 fragmentów przepalonych kości bydła

Tabela 2. Stęgosz, stan. 17, gm. Żerków.

Wstępna chronologia typów morfologicznych ceramiki naczyniowej z cmentarzyska kultury pomorskiej z wykazem jej cech taksonomicznych

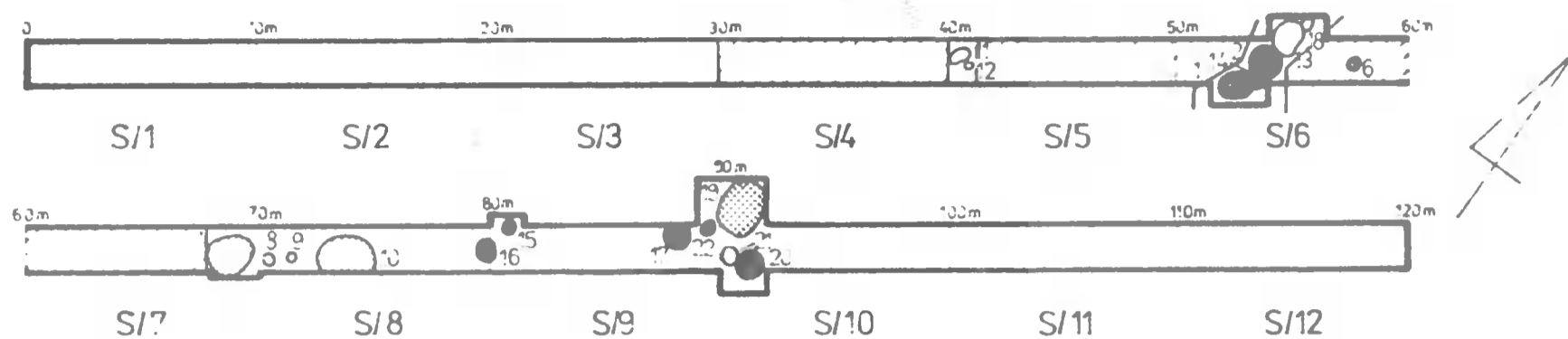
Typ naczynia	Wskaźniki taksonomiczne ¹															Chronologia	Rycina	
	Obiekt	R1:H1	R1:R3	R1:R2	R1:H2	R1:R4	R3:H1	H2:H5	H3:H4	H6:H4	R1:H6	H1:H6	R5:H7	R3:H4	R4:H1			
tb I - klosze:																		
tw 6	19	-	0.88	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	HaD2-LtB1	-
tw ? karbowany brzeg	19	-	0.81	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	HaD2	-
tb II - popielnice-wazy:																		
tw 2c	2	0.65	0.60	0.81	4.00	1.28	1.09	0.19	0.64	0.96	1.33	2.03	-	2.14	0.50	HaD2-LtB1	Ryc. 5:2	
tw 2c	15	0.70	0.70	0.95	3.50	1.60	1.00	0.25	0.38	0.73	1.68	2.36	0.62	1.74	0.45	HaD2-LtB1	Ryc. 5:6	
tw 4	19	0.68	0.62	0.84	2.82	1.37	1.09	0.32	0.50	0.98	1.37	2.00	-	2.16	0.49	HaD2/LtB1-LtB1	Ryc. 5:8	
tb III - misy:																		
tw 1a	2	2.40	-	-	-	2.60	-	-	-	-	-	-	-	-	0.92	LtB	Ryc. 5:1	
tw 1a	15	2.53	-	-	-	2.71	-	-	-	-	-	-	-	-	0.93	LtB	Ryc. 5:5	
tw 1a	19	3.02	-	-	-	2.54	-	-	-	-	-	-	-	-	1.20	LtB	Ryc. 5:3	
tw 3b	2	2.80	1.03	-	-	2.80	2.70	-	-	1.50	4.60	1.66	-	6.75	1.00	HaD-LtB	-	
tw 3 - pt ?	19	2.70	1.04	1.04	15.2	3.04	2.60	0.20	0.20	0.50	8.40	3.05	-	3.90	0.90	HaD2-LtB1	Ryc. 5:7	
tb IV - dzbany:																		
tw 1 (jako popielnica ?)	19	0.99	0.67	0.77	2.33	2.00	1.47	0.74	0.58	1.75	1.55	1.57	0.50	4.00	0.49	HaD-LtB1	Ryc. 5:4	
tw ? ²	19	0.65	0.65	0.92	1.35	1.76	1.00	0.93	0.73	2.31	0.93	1.42	0.50	3.30	0.37	HaD-LtB1	-	
tb V - kubki:																		
tw 1c	2	0.80	0.70	0.90	2.40	1.45	1.10	0.50	0.52	1.30	1.40	1.70	0.64	2.50	0.50	HaD2	-	
tw 1c	2	1.00	0.80	1.10	2.50	1.50	1.20	0.60	0.68	1.80	1.50	1.50	0.60	3.30	0.60	HaD2	-	
tb VI - czarki-pucharki:																		
tw 1	14	0.70	0.69	1.02	4.00	1.50	1.06	0.22	0.60	1.00	1.46	1.90	-	2.10	0.50	HaD2-LtB1	Ryc. 6:5	

1- wskaźniki taksonomiczne dla ceramiki naczyniowej przyjęto za: S. Czopek 1987, ryc. 13 (por. przypis 7)

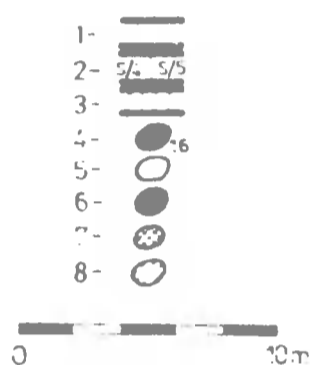
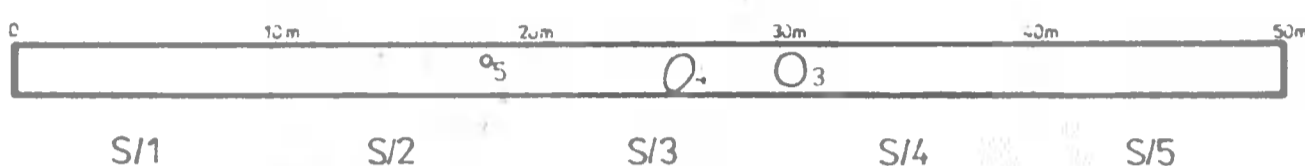
2- dzban-przystawka z obiektu nr 19 nie mieści się w typologii wg S. Czopka 1987, nie tworzono jednak na obecnym etapie opracowania nowego typu, gdzie: R3>R2>R1, R3>R1, R3=H1, H6>H4, H2>H3 i H1>R1

tb - typ bazowy, tw - typ właściwy, pt - podtyp

Wykop W I '91

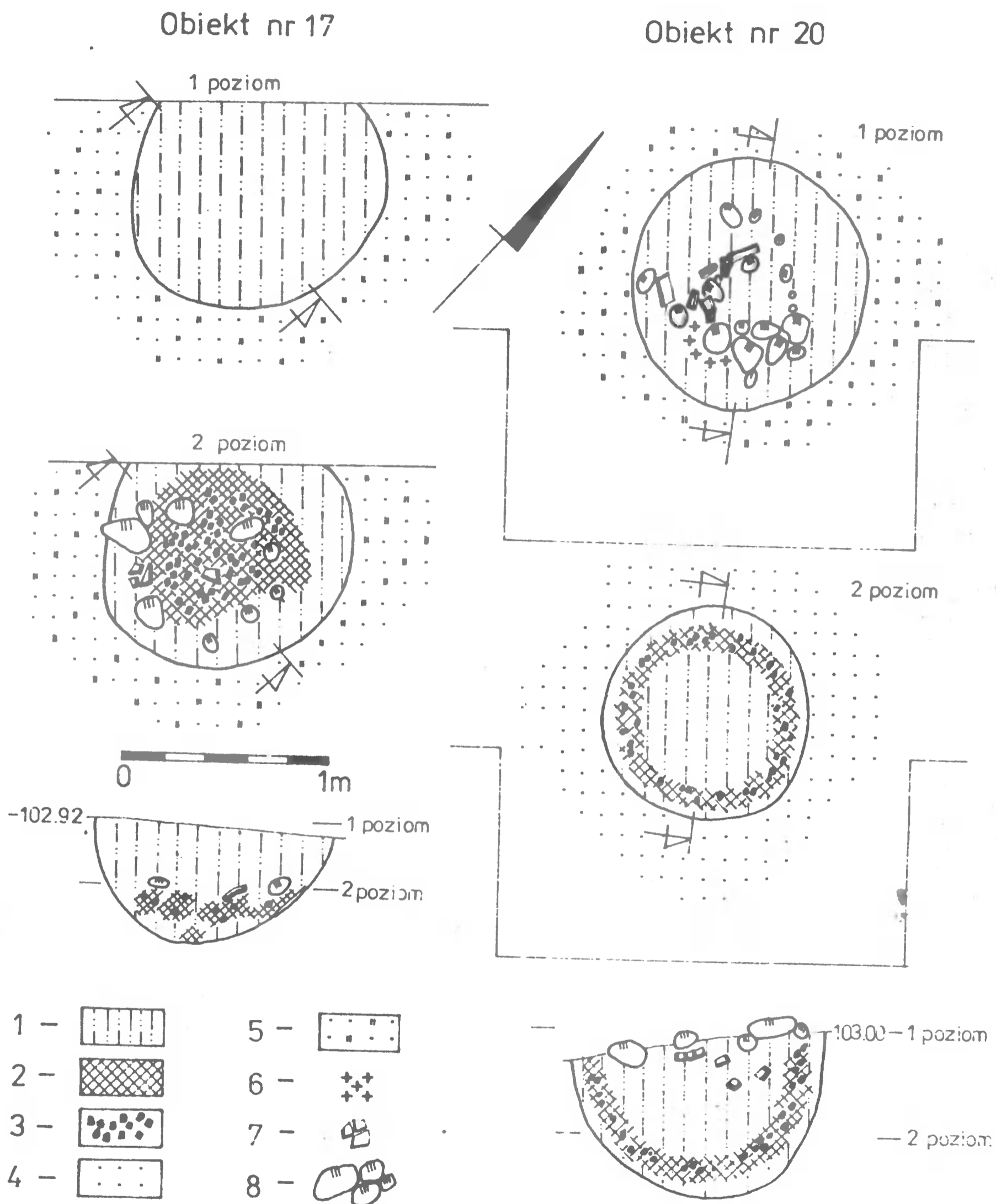
Wykop W II '91

Ryc. 3. Stęgosz, stan. 17, gm. Żerków. Rozmieszczenie obiektów nieruchomych w wykopach badawczych (1-granice wykopów; 2-granice sondaży; 3-obszar po wybierzkach piasku z l. 60-70-tych XX w.; 4-numery obiektów; 5-objekty osadnicze kultury łużyckiej; 6-objekty grobowe kultury pomorskiej; 7-objekty grobowe kultury pomorskiej na złożu wtórnym; 8-objekty z okresu nowożytnego - XVIII-pocz.XX w.) Rys. W.Kudra

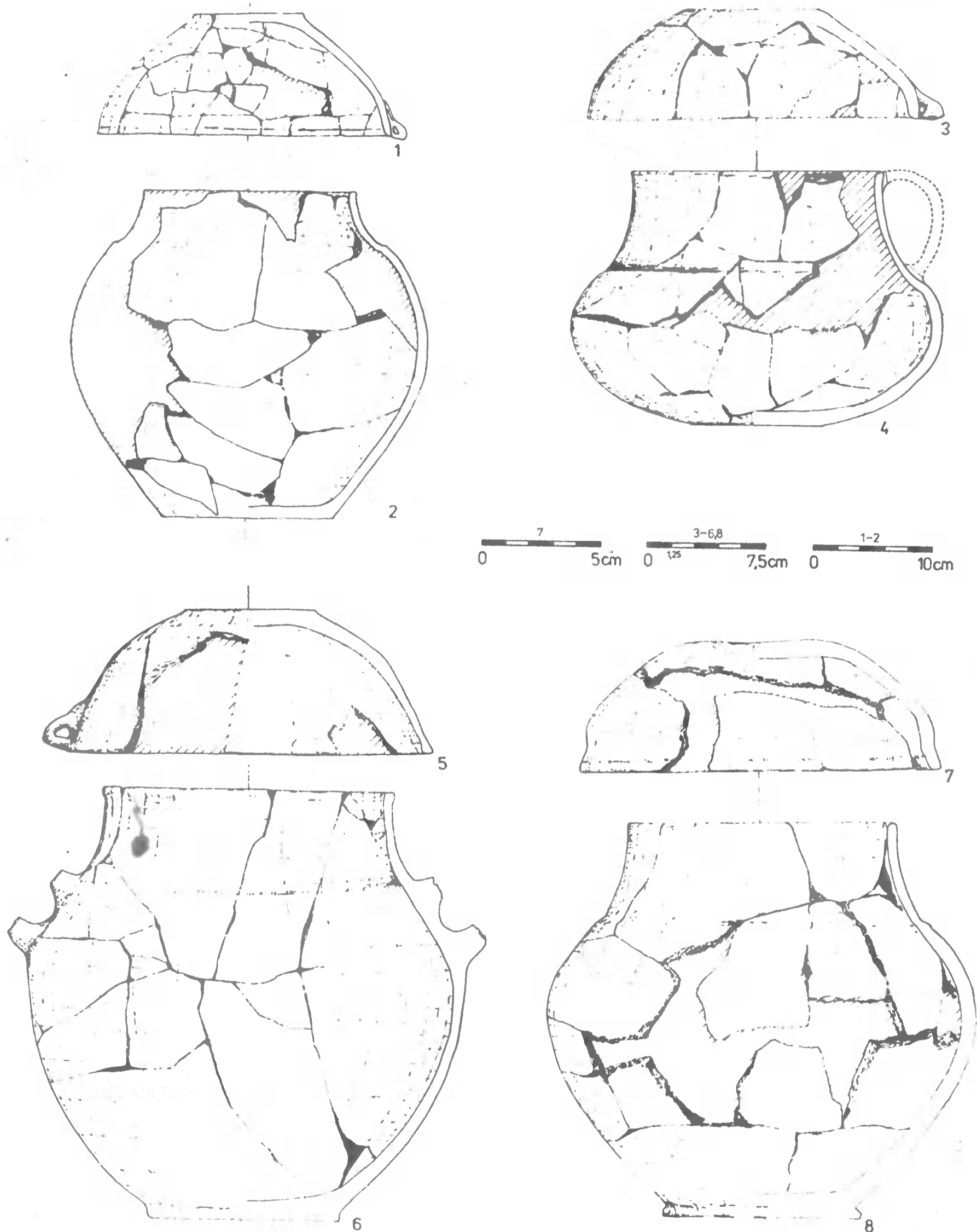
wszystkie pochówki znajdowały się w wykopanych w ziemi jamach dość dobrze czytelnych w podłożu. W jednym przypadku (ob. nr 1) jamę obłożono dużych rozmiarów płytami i otoczakami kamiennymi w formie skrzyni z wierzchnim nakryciem. Jeden z otoczaków został wtórnie użyty do obstawy grobu, gdyż pierwotnie służył jako podkładka rozcieracza lub żarna (jedna z powierzchni jest całkowicie wypolerowana). W dalszych 3 przypadkach (objekty nr 17, 20, 22) konstrukcje kamienne złożone z drobnych otoczaków znajdowały się wewnątrz jamy grobowej; pozostałe zaś objekty (nr 2, 14, 15, 16) były pozbawione takich konstrukcji. W przypadku dwóch obiektów (nr 6, 19) cech tych nie stwierdzono, z uwagi na całkowite uszkodzenie grobu spowodowane zniszczeniem części stanowiska przez rabunkowe wybieranie piasku w celach budowlanych w latach 20-tych i 60-70-tych XX wieku.

Ustalono, że do przygotowanych jam grobowych wkładano spalone uprzednio na stosie ludzkie szczątki kostne złożone najczęściej w naczyniu

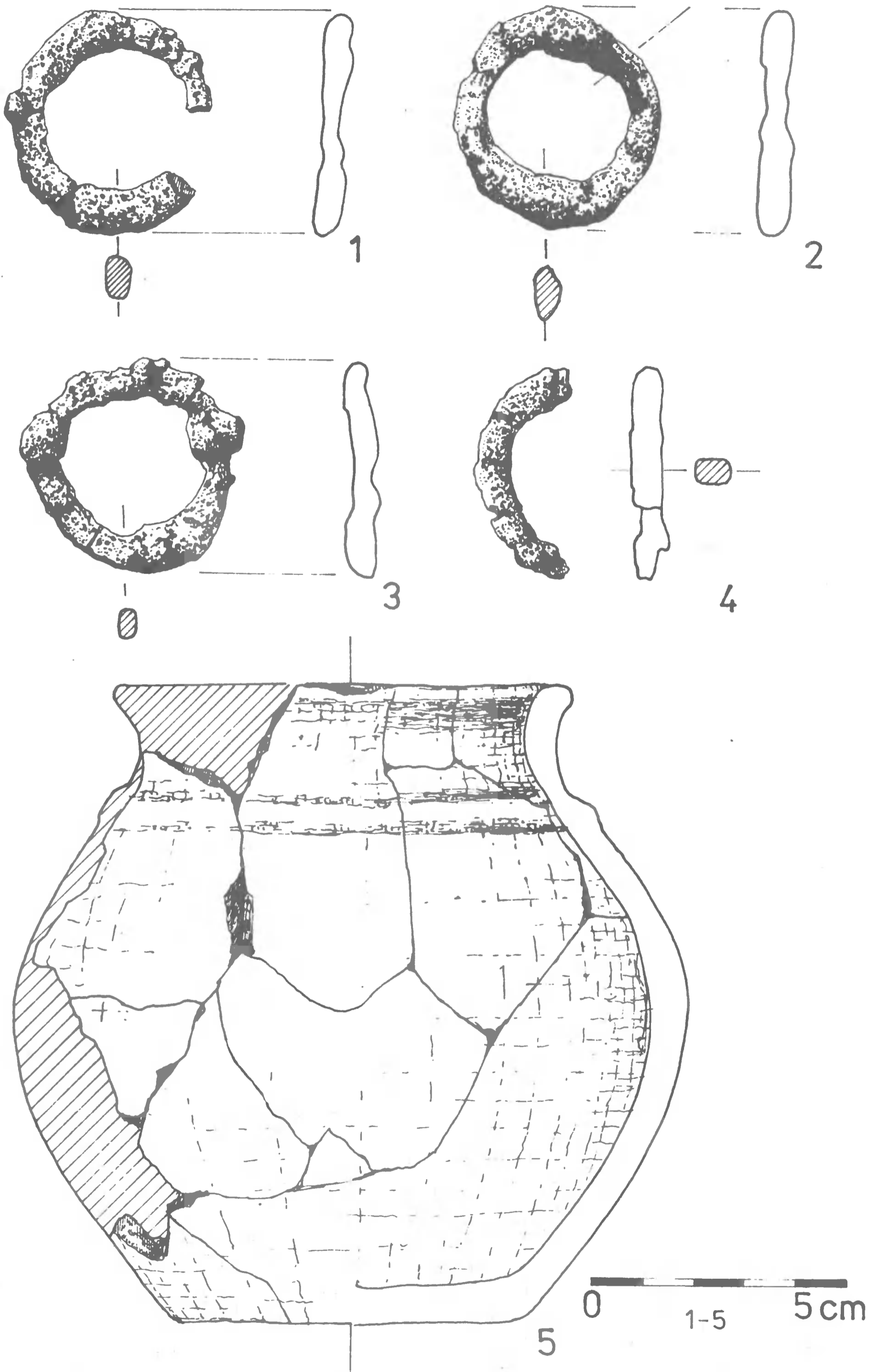

Ryc. 4. Stęgosz, stan. 17, gm. Żerków. Rzut poziomy i pionowy grobów nr 17 i 20 kultury pomorskiej (1-szarobrunatny piasek przemieszany z pierwotną próchnicą; 2-spalenizna; 3-węgle drzewne; 4-szarożółty piasek-calec; 5-szarożółty piasek z drobnej i średniej wielkości otoczkami kamiennymi-calec; 6-fragmenty przepalonych kości ludzkich; 7-fragmenty ceramiki naczyniowej; 8-otoczki kamienne). Rys. W.Kudra

- popielnicy, przemieszane w dwóch przypadkach również ze spalonymi kośćmi zwierzęcymi (ob. nr 2 - popielnica nr 4 i ob. nr 16). Obecność tych ostatnich można interpretować jako ślady stypy lub ofiar z bydła palonych na stosie razem ze zmarłym. Złożoną w jamie grobowej popielnicę z kośćmi

Ryc. 5. Stęgosz, stan. 17, gm. Żerków. Wybór ceramiki naczyniowej z cmentarzyska kultury pomorskiej (1-2-grób nr 2; 3-4, 7-8-grób nr 19; 5-6-grób nr 15; 1, 3, 5, 7 - pokrywki; 2, 4, 6, 8-popielnice). Rys. W.Kudra

Ryc. 6. Stęgosz, stan. 17, gm. Żerków. Ozdoby żelazne z grobu nr 2 (1-4) oraz naczynie-przystawka („czarka-pucharek”) z grobu nr 14 (5). Rys. W.Kudra

przykrywano dodatkowym naczyniem (tzw. pokrywką), którą najczęściej stanowiły misy (ryc. 5:1, 3, 5, 7). W jednym przypadku użyto pokrywki typu czapkowatego (ob. nr 2). W większości do jam grobowych składano pojedynczą popielnicę, a tylko w obiekcie nr 2 zanotowano 7 popielnic.

Oprócz szczątków kostnych złożonych do popielnicy, składano do jamy grobowej jeszcze inne dary, głównie małych rozmiarów naczynia - przystawki (np. ryc. 6:5), rzadziej ozdoby (np. ryc. 6:1 - 4).

W niektórych przypadkach popielnicę z pokrywą przykrywano kolejnym naczyniem odwróconym do góry dnem, czyli tzw. kloszem. W grobach bezpopielnicowych (jamowych) przepalone szczątki kostne (o zróżnicowanej ilości i ciężarze) składano bezpośrednio do jamy grobowej i obsypywano resztkami stosu (do jamy wrzucano także pojedyncze fragmenty ceramiki naczyniowej).

Jamy grobowe miały kształty zróżnicowane w zależności od formy grobu. Najczęściej były one koliste lub owalne, pod względem wielkości zamykały się w granicach od dość niewielkich (ob. nr 15: 60x57 cm i ob. nr 22: 74x61 cm), po stosunkowo duże (np. ob. nr 20: 120x114 cm - ryc. 4). W rzucie pionowym miały kształty nieckowate (np. ob. nr 17 - ryc. 4), a ich głębokość wynosiła od 20 do 80 cm (ob. nr 20 - ryc. 4).

Kończąc zagadnienie rytuału pogrzebowego zarejestrowanego na cmentarzysku w Stęgoszu, pragniemy zwrócić uwagę na te groby, które wśród dotąd odkrytych pochówków tej kultury są zjawiskiem dość rzadkim⁶.

Mamy tu na uwadze 2 groby jamowe ze szczątkami stosu (obiekty nr 17 i 20), które miały wewnątrz jamy grobowej dodatkowe elementy konstrukcyjne w postaci jednowarstwowego okręgu złożonego z drobnych otoczków. W obiekcie nr 20 konstrukcja ta ułożona była w części przystropowej, zaś w obiekcie nr 17 - w partii przyspągowej jamy grobowej (ryc. 4). W przypadku grobu nr 20 cały obwód jamy został wyłożony ponadto ok. 20-to centymetrowej szerokości warstwą resztek stosu ze szczątkami węgla drzewnych. Partię centralną jamy, już o innej strukturze wypełniska (por. ryc. 4), tworzył w części przystropowej wspomniany okrąg kamienny z umieszczonymi wewnątrz niego fragmentami dość du-

⁶ T. Malinowski, op. cit., s. 41n.

żego naczynia (w typie naczyń-kloszy?) i nielicznymi szczątkami kostnymi. W obiekcie nr 17 resztki stosu zalegały poziomą warstwą (10-20 cm grubości) wewnątrz kamiennego okręgu, ale jedynie w partii spągowej obiektu (ryc. 4).

Cechą znaną obu tych grobów jest także znikoma obecność ludzkich szczątków kostnych (jednostkowo w ob. nr 20) lub ich całkowity brak (ob. nr 17). Faktu tego nie można bliżej wyjaśnić bez przeprowadzenia specjalistycznych badań fosforowych wypełniska obu jam grobowych. Jest to trudne do wytłumaczenia, ponieważ w trzecim grobie typu jamowego z resztkami stosu (ob. nr 16) zarejestrowano z kolei liczne kości ludzkie o ciężarze ok. 3,3 kg (z kremacji dorosłego człowieka otrzymuje się 3,5 kg).

Jedną z możliwości wyjaśnienia braku kości ludzkich w obiektach nr 17 i 20 jest ich całkowite spalanie na stosie; stąd specyficzne potraktowanie resztek stosu przez wyłożenie nimi jam grobowych. Natomiast w grobie nr 16, w którym stwierdzono znaczne ilości kości, resztki stosu były z nimi przemieszane i wypełniały całkowicie jamę grobową. Niewątpliwie kolejne znaleziska tego typu pozwolą szerzej wyjaśnić zasygnalizowane kwestie.

Chronologię cmentarzyska kultury pomorskiej na stanowisku 17 w Stęgoszu oparto na analizie ceramiki zaprezentowanej w formie zbiorczej w tabeli 2 (na podstawie kryteriów przyjętych za S.Czopek⁷).

Zarejestrowane na cmentarzysku naczynia odzwierciedlają prawie pełny zestaw ceramiki, jaki notuje się w zespołach grobowych tej kultury. Okazy te zawierają się w przedziale chronologicznym od HaD(D₂)/LtB₁ po okres LtB₁ włącznie (tj. od ok. 450 r. p.n.e. do ok. 300 r. p.n.e.). Wśród cech mikromorfologicznych ceramiki potwierdzających powyższe datowanie zanotowano m.in. karbowanie brzegu (klosz z obiektu nr 19) - jako cechę „starszą” (halsztacką), oraz ukształtowanie dna w postaci wydzielającej się „stopki” (obiekt nr 19 - ryc. 5:8) - jako cechę „młodsza” (lateńską).

⁷ S. Czopek, Ze studiów nad kulturą wejherowsko-krotoszyńską w Kotlinie Chodelskiej, *Archeologia Polski*, 32, 1987, s. 107n.

BERICHT ÜBER DIE RETTUNGSAusGRABUNGEN (FST. 17) IN STĘGOSZ, GEM. ŻERKÓW, WOIWODSCHAFT KALISZ

Zusammenfassung

Die innerhalb von kaum zwei Wochen in Stęgosz (Fst. 17) durchgeführten Ausgrabungen bilden einen Beispiel schneller archäologischer Rettungsarbeiten auf dem Gebiet einer gegenwärtig realisierten Industrieinvestition, die mit der Bewirtschaftung lokaler Erdgaslagerstätte verbunden ist. Ein straffes Zusammenwirken zwischen den Archäologen und dem Bauherr hat es erlaubt, die vorgeschichtlichen Objekte vor der völligen Zerstörung zu sichern. Hier wurde nämlich auf einem kleinen Gebiet (340m²) (Abb. 1-2) Fragment einer Fundstelle entdeckt, vertreten durch Funden von der Stein- bis Neuzeit (Abb. 3; Tabelle 1). Die wertvollsten Quellen bilden 10 Brandgräber der Pommerschen Kultur. Unter den Gräbern wurden 4 Begräbnisarten abgesondert: 1) mit Steinsetzung 2) glockenförmig, 3) Urnengräber, 4) Grubengräber mit Überresten der Brandhaufen.

Besonders bemerkenswert ist der Objekt Nr. 20, wo die Grabgrube mit einer ca. 20 cm breiten Schicht von Brandresten vor der Legung der Knochenresten ausgelegt wurde.

In den Gräbern wurden Tongefäße - Glocken, Urnen, Urnen-Deckel (Abb. 5), kleine Gegenstände aus Eisen (Abb. 6) und Bronze sowie Glasperlen gefunden. Das Gräberfeld der Pommerschen Kultur datiert man auf die Zeit von HaD(D2)/LtB1 bis LtB1 (d.h. von ca. 450 v.Chr.Geb. bis ca. 300 v. Chr. Geb.).

Abbildungen

Abb. 1. Stęgosz, Fst. 17, Gem. Żerków. Lageplan der Fundstelle (1 - Grenzen der Bauernparzellen mit Kennzeichnung deren Nummern; 2 - Gasleitungsstrecken; 3 - Gasbohrungen; 4 - Wohn- und Wirtschaftsgebäude; 5 - befestigte Landstraße zur Chaussee Radlin - Żerków; 6 - namenloser Wasserlauf; 7 - Fundstellenumfang, verifiziert nach den Ausgrabungen, der schraffierte Bereich bedeutet den vermutlichen Bereich des Gräberfeldes der Pommerschen Kultur). Gez. W.Kudra

Abb. 2. Stęgosz, Fst. 17, Gem. Żerków. Lageplan der Grabungsflächen (1-Wohngebäude - Stęgosz Nr. 118; 2-befestigte Landstraße zur Chaussee Radlin - Żerków; 3-Grabungsflächen; 4-Oberflächenumfang der Sandabbaustelle aus 60-70er Jahren des XX Jh.; 5-Höhenlinien; 6-Gasentnahmestellen - geologische Bohrung R-30; 7-Höhenpunkt; 8-Felbaugrenzen; 9-Feldrain). Gez. W.Kudra

Abb. 3. Stęgosz, Fst. 17, Gem. Żerków. Verbreitung der Objekte in der Grabungsflächen (1-Grenzen der Grabungsflächen; 2-Sondierungsgrenzen; 3-Gebiet nach den Sandabbaustellen aus 60-70er Jahren des XX Jh.; 4-Objektnummern, 5-Siedlungsobjekte der Lausitzer Kultur; 6- Gräber der Pommerschen Kultur; 7-Gräber der Pommerschen Kultur auf der Sekundärlagerstätte; 8-Objekte aus der Neuzeit - (XVIII - Anfang XX Jh.). Gez. W.Kudra

Abb. 4. Stęgosz, Fst. 17, Gem. Żerków. Grund- und Aufriß der Gräber Nr. 17 und 20 der Pommerschen Kultur (1-graubrauner Sand untermengt mit Primärhumus; 2-Brandreste; 3-Holzkohle; 4-graugelber Sand - anstehender Boden; 5-graugelber Sand mit kleinen und mittleren Rollsteinen - anstehender Boden; 6- Fragmente der durchgebrannten Menschenknochen; 7-Tongefäßscherben; 8-Rollsteine). Gez. W.Kudra

Abb. 5. Stęgosz, Fst. 17, Gem. Żerków. Beispiele der Tongefäße der Pommerschen Kultur (1-2-Gräber Nr. 2; 3-4, 7-8 - Grab Nr. 19; 5-6-Grab Nr. 15; 1,3,5,7 - Deckel; 2,4,6,8 - Urnen). Gez. W.Kudra

Abb. 6. Stęgosz, Fst. 17, Gem. Żerków. Eisenschmuck aus dem Grab Nr. 2 (1-4) und Ansatzgefäß („Schälchen-Trinkbecher“) aus dem Grab Nr.14 (5). Gez. W.Kudra

Tabellen

Tabelle 1. Stęgosz, Gem. Żerków. Sammelbogen von mobilen Funden aus den Ausgrabungen im 1991

Tabelle 2. Stęgosz, 17, Gem. Żerków. Vorläufige Chronologie von morphologischen Typen der Tongefäße aus dem Gräberfeld der Pommerschen Kultur mit Verzeichnis deren taksonomischen Eigenschaften

Adres autora:

mgr Andrzej Krzyszowski

Pracownia Archeologiczna

PP. PKZ Oddział Poznań

ul. Żydowska 1

61-761 Poznań

URSZULA NAROŻNA-SZAMAŁEK, KRZYSZTOF SZAMAŁEK

BADANIA ARCHEOLOGICZNE
OKOLIC GORSZEWIC NAD JEZIOREM BYTYŃSKIM,
GM. KAŻMIERZ, WOJ. POZNAŃSKIE

W związku z planowanymi przez Wojewódzki Zarząd Inwestycji Rolniczych pracami melioracyjnymi na obszarze sołectw Gorszewice i części Witkowic, gm. Kaźmierz, woj. poznańskie, zostały podjęte na zlecenie Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków Archeologicznych w Poznaniu badania archeologiczne. Badania realizowane przez autorów niniejszego sprawozdania były prowadzone w ramach wspólnej ekspedycji Muzeum Archeologicznego i Zakładu Archeologii Wielkopolski IHKM PAN w Poznaniu (ob. Instytut Archeologii i Etnologii PAN, Oddział w Poznaniu), w latach 1987-91 i mają być kontynuowane. Obszar planowanych melioracji i związanych z tym badań, położony na północny wschód od Jeziora Bytyńskiego zasługiwał na szczególną uwagę ze względu na brak dokładnej lokalizacji odkrytego ponad 100 lat temu, wyjątkowej klasy cmentarzyska ludności kultury łużyckiej, datowanego na okres halszacki (HaC-HaD).

O jego randze decyduje przede wszystkim znaczna ilość przedmiotów brązowych, żelaznych i szklanych odkrytych w grobach, w tym licznych „importów” pochodzenia południowego, związanych z kręgiem wschodnio-alpejskim, a także wyrobów z bursztynu, stanowiących przedmioty dalekosiężnej wymiany handlowej. Należy również odnotować obecność licznie występującej ceramiki, w tym naczyń malowanych, inkrustowanych oraz form rzadko spotykanych. W sumie w wyniku badań prowadzonych z przerwami w latach 1873-1892 przez G.Fehlana (ówczesnego dzierżawcę majątku Gorszewice) i W.Schwartza (dyrektora gimnazjum z Poznania) oraz odrębnie przez W.Jażdżewskiego z ramienia Poznańskiego Towarzy-

stwa Przyjaciół Nauk odkryto co najmniej 68 grobów. Materiały z tych badań, obejmujące katalog 56 grobów z okresu halsztackiego oraz znalezi-ska luźne zostały opublikowane przez Z.Pieczyńskiego¹. Z publikacji tej niewiele dowiadujemy się o charakterze samych pochówków. Groby z okresu halsztackiego zawierały pochówki ciałopalne, prawdopodobnie złożone w popielnicach, z których niektóre były obwarowane kamieniami. Natrafiono również na cztery groby szkieletowe, datowane na I okres epoki brązu.

Niejasne są okoliczności odkrycia cmentarzyska, nie ma też (wobec braku planów) dokładnych informacji odnośnie jego lokalizacji. Wg informacji archiwalnych, opublikowanych też przez Z.Pieczyńskiego, cmentarzysko jest położone na paśmie pagórków, ciągnących się od Gorszewic do Nowej Wsi, na północny wschód od podłużnego zagłębienia obniżającego się ku zatoce Jeziora Bytyńskiego, w odległości ok. 1 km od niego. Z danych archiwalnych wynika też, iż miało ono zajmować rozległy teren.

Próby ponownego odszukania cmentarzyska podjął w 1952 r. L.J.Łuka z ramienia Instytutu Prehistorycznego Uniwersytetu Poznańskiego. Założył wówczas szereg sondaży po obu stronach toru kolejowego Kaźmierz-Pólko, w miejscu odpowiadającym w przybliżeniu informacjom archiwalnym dotyczącym lokalizacji cmentarzyska. Wynikiem tych badań było odkrycie śladów osadnictwa ludności kultury łużyckiej oraz z okresu wczesnego średniowiecza, cmentarzyska jednak nie znaleziono. W 1973 r. teren ten penetrowała ekipa Muzeum Archeologicznego w Poznaniu pod kierunkiem T.Malinowskiego. Prowadzone wokół Jeziora Bytyńskiego badania powierzchniowe ujawniły istnienie szeregu nowych punktów osadniczych z różnych okresów pradziejów i średniowiecza po czasy nowożytnie². Wśród zarejestrowanych w rejonie Gorszewic stanowisk archeologicznych były trzy nowe punkty osadnicze związane z kulturą łużycką. Śladów cmentarzyska jednak i tym razem nie odkryto. Wielokrotnie wzmiankowane w literaturze cmentarzysko szczególne miejsce zajmuje w publikacjach T.Malinowskiego, który łączy je z grodziskiem na Wyspie Komorowskiej,

¹ Z.Pieczyński, Cmentarzysko z wczesnego okresu żelaznego (700-400 przed n.e.) w Gorszewicach, w pow. szamotulskim, *Fontes Archaeologici Posnanienses*, 4, 1953 (1954), s. 101-152.

² M.Grabska, T.Malinowski, Wyniki badań powierzchniowych w rejonie Jeziora Bytyńskiego, *Fontes Archaeologici Posnanienses*, 25, 1974 (1975), s. 160-165.

jednej z sześciu wysp znajdujących się na Jeziorze Bytyńskim, badanym wykopaliskowo w latach 1970-1971³.

Rozpoczynając w 1987 r. nowe badania na tym terenie, jako główny cel przyjęto odtworzenie sieci osadniczej współczesnej temu ważnemu obiektowi sepulkralnemu. Założono, iż dokładna weryfikacja powierzchniowa terenu w połączeniu z badaniami sondażowymi wytypowanych stanowisk pozwoli nie tylko zabezpieczyć teren od strony konserwatorskiej w związku z planowanymi pracami melioracyjnymi, ale przy odrobinie szczęścia może przyczynić się również do ustalenia dokładnej lokalizacji cmentarzyska. Badania powierzchniowe prowadzono na zlecenie Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków Archeologicznych w Poznaniu, w ramach Archeologicznego Zdjęcia Polski (nr obszaru 50-24), wiosną i jesienią 1987 r. Ujawniły one istnienie 32 stanowisk archeologicznych położonych na gruntach wsi Gorszewice oraz 3 stanowisk położonych w strefie przygranicznej na gruntach wsi Witkowice, Sokolniki Wielkie i Komorowo. Wśród nowoodkrytych stanowisk zarejestrowano kolejne związane z kulturą łużycką. Wyraźnie rysują się dwa ich skupiska położone w południowej i północnej części gruntów sołectwa Gorszewice (ryc. 1). Stanowiska, na powierzchni których zarejestrowano obecność ułamków naczyń glinianych kultury łużyckiej przecięto siecią sondaży o wymiarach 5 x 1 m. Niektóre spośród stanowisk nie ujawniły śladów warstwy kulturowej, na innych stwierdzono istnienie obiektów nie związanych z kulturą łużycką.

Skupisko południowe zajmuje teren wokół rozległego podmokłego obniżenia, stanowiącego dawną odnogę Jeziora Bytyńskiego. Stanowiska są usytuowane na jego krawędziach i stokach terasy nadzalewowej, zajmując powierzchnię od 0,5 do 2,5 ha. Badania powierzchniowe i weryfikacyjno-sondażowe ujawniły tu 6 punktów osadniczych związanych z kulturą łużycką. Wśród nich pozostałości dwóch osad z naziemną zabudową przypuszczalnie o ścianach zrębowych bądź sumikowo-łatkowych (Witkowice 3) oraz plecionkowych (Gorszewice 13). Na tym ostatnim, w głębokiej jamie zasobowej natarafiono na fragment dużego naczynia o chropowatej powierzchni z guzami przy krawędzi, a w nim leżący na dnie brązowy,

³ T. Malinowski, Badania grodziska kultury łużyckiej w Komorowie, pow. Szamotuły, w latach 1970 i 1971, Sprawozdania Archeologiczne, 25, 1973, s. 83-100.

dobrze zachowany sierp z guzkiem i żeberkami (ryc. 2h). Poza punktami osadniczymi związanymi z kulturą łużycką stwierdzono istnienie śladów osadniczych z epoki neolitu na stanowisku Gorszewice 13 (Kult. ceramiki wstęgowej rytej) i Witkowice 3 (Kult. pucharów lejkowatych). Na tym ostatnim natrafiono też na osadę z okresu wpływów rzymskich, gdzie odkryto m.in. część ziemianki. Ziemianka usytuowana w kulminacyjnej partii wzniesienia była wykopana w glinie morenowej do głębokości 80 cm. Miała wejście od strony południowej po wyciętych w glinie stopniach, a w jej wypełnisku natrafiono na ceramikę, kości zwierzęce, spaleniznę i bryłki polepy. Ślad osady z okresu wczesnego średniowiecza natrafiono na stanowisku Gorszewice 22. Odkryto tam ziemiankę i jamę zawierającą liczne ułamki naczyń glinianych z fazy E (2 połowa XI - połowa XIII w.). W wypełnisku ziemianki znaleziono również kościaną hetkę oraz fragment drutu brązowego. Z kolei na stanowisku Gorszewice 15 natrafiono na ślad osady późnośredniowiecznej i nowożytniej związanej najprawdopodobniej już z historyczną osadą Gorszewice, odnotowaną w źródłach w roku 1394⁴.

Skupisko północne tworzą stanowiska położone wokół rozległego obniżenia bagiennego związanego z dawnym zasięgiem Jeziora Bytyńskiego, stanowiącego jego przedłużenie w kierunku północno-wschodnim. Ze skupiskiem tym łączą się położone w niewielkiej odległości stanowiska nad podmokłym obniżeniem dolinnym - pozostałością wyschniętego małego jeziora. Stanowiska archeologiczne mają podobne usytuowanie i rozmiary jak w skupisku południowym. Badania powierzchniowe ujawniły tu istnienie 10 stanowisk z materiałem kultury łużyckiej.

Badania weryfikacyjno-sondażowe tych stanowisk pozwoliły ustalić lokalizację poszukiwanego cmentarzyska z okresu halsztackiego (Gorszewice 1), nie natrafiono natomiast na obiekty osadowe, współczesne temu cmentarzysku. Badania te ujawniły również istnienie cmentarzyska z okresu późnolateńskiego (Sokolniki Wielkie 6) oraz osady kultury lendzielskiej (Gorszewice 20), osady z okresu wpływów rzymskich, która nawarstwiła się na cmentarzysko halsztackie (Gorszewice 1) i osady wczesnośredniowiecznej (Gorszewice 5). Na szczególną uwagę zasługuje zwłaszcza

⁴ J. Wiśniewski, Słownik historyczno-geograficzny ziem polskich w średniowieczu, t. 8, cz. 1, z. 3, Wrocław 1986, s. 545-546.

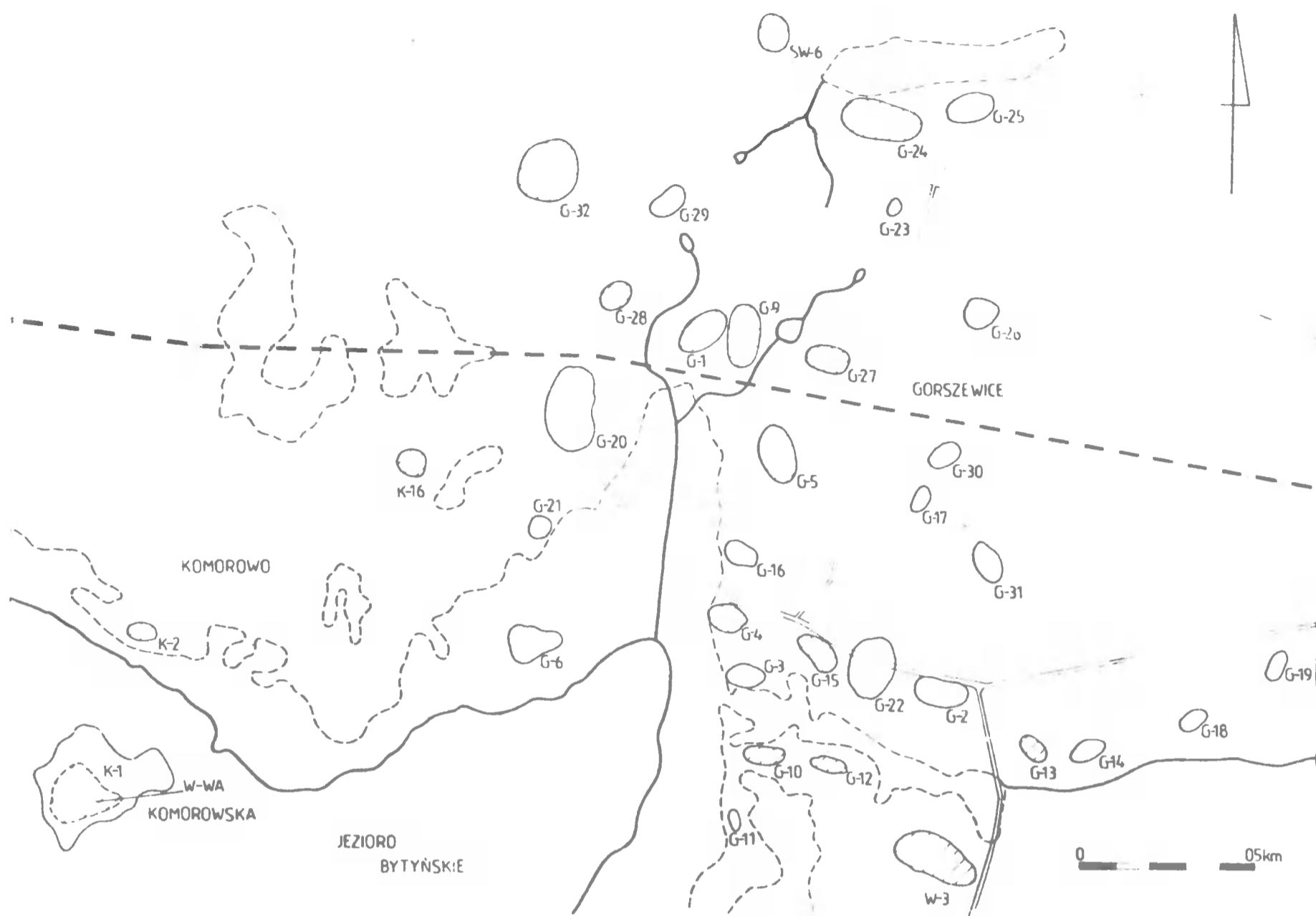
osada kultury lendzielskiej, której obiekty widoczne są na powierzchni pola uprawnego na stoku doliny podlegającej silnej erozji. Z wczesną epoką brązu łączą się znaleziska grobów szkieletowych odkrytych u schyłku XIX w. w trakcie badań cmentarzyska halsztackiego⁵. Należy zwrócić w tym miejscu uwagę na informację archiwalną J. Kostrzewskiego o istnieniu przed 1890 r. w bliskiej okolicy cmentarzyska wielkiego kurhanu, chociaż nie musi się ona łączyć akurat z tym okresem.

Cmentarzysko z okresu halsztackiego w Gorszewicach, stan. 1, jest usytuowane na cyplu garbu terenowego obniżającego się w kierunku południowym, w pobliżu dawnego brzegu jeziora, wznoszącego się około 6 m ponad ówczesny poziom. Cypel ten przecięto wykopem podłużnym wzdłuż osi N-S oraz trzema wykopami wzdłuż osi E-W. Wykopy poszerzono w miejscach występowania grobów. Wykonano też szereg sondaży pomocniczych w różnych partiach stanowiska. Ogółem przebadano wykopalisko 6,2 ara, odkrywając 39 zespołów grobowych (ryc. 3). Mimo znacznego rozrzutu ceramiki oraz przepalonych szczątków kostnych na powierzchni ok. 1,5 ha badania sondażowe potwierdziły jedynie ich obecność w grzbietowej partii garbu w pasie szerokości 30-35 m i długości ok. 130 m, a więc na obszarze nie przekraczającym 0,5 ha. Stratygrafia stanowiska nie jest skomplikowana. Poziom akumulacyjno-próchniczny, który tworzą gleby brunatne wytworzone na glinach ma miąższość 20-30 cm. Spotykane są w nim, podobnie jak na powierzchni, ułamki naczyń nowożytnych, z okresu wpływów rzymskich oraz z okresu halsztackiego. Poza ceramiką występują przepalone ludzkie szczątki kostne oraz nieliczne wyroby i odpadki krzemienne. Poniżej poziomu akumulacyjno-próchniczego zalega glina morenowa. W nią są wkopane dolne partie grobów z okresu halsztackiego oraz obiekty z okresu wpływów rzymskich. Większość odkrytych grobów była w mniejszym lub większym stopniu uszkodzona w wyniku prac agrotechnicznych z użyciem ciężkiego sprzętu zmechanizowanego. Na stan zachowania grobów ma wpływ również postępująca erozja wzniesienia, w wyniku której obniża się jego wysokość, a groby wraz z zawartością znajdują się coraz płycej pod powierzchnią gruntu. W odkrytych w wierzchołkowej partii garbu grobach zachowały się jedynie dna naczyń wcho-

⁵ W.Sarnowska, *Kultura unietycka w Polsce*, t. 1, Wrocław 1969, s. 171.

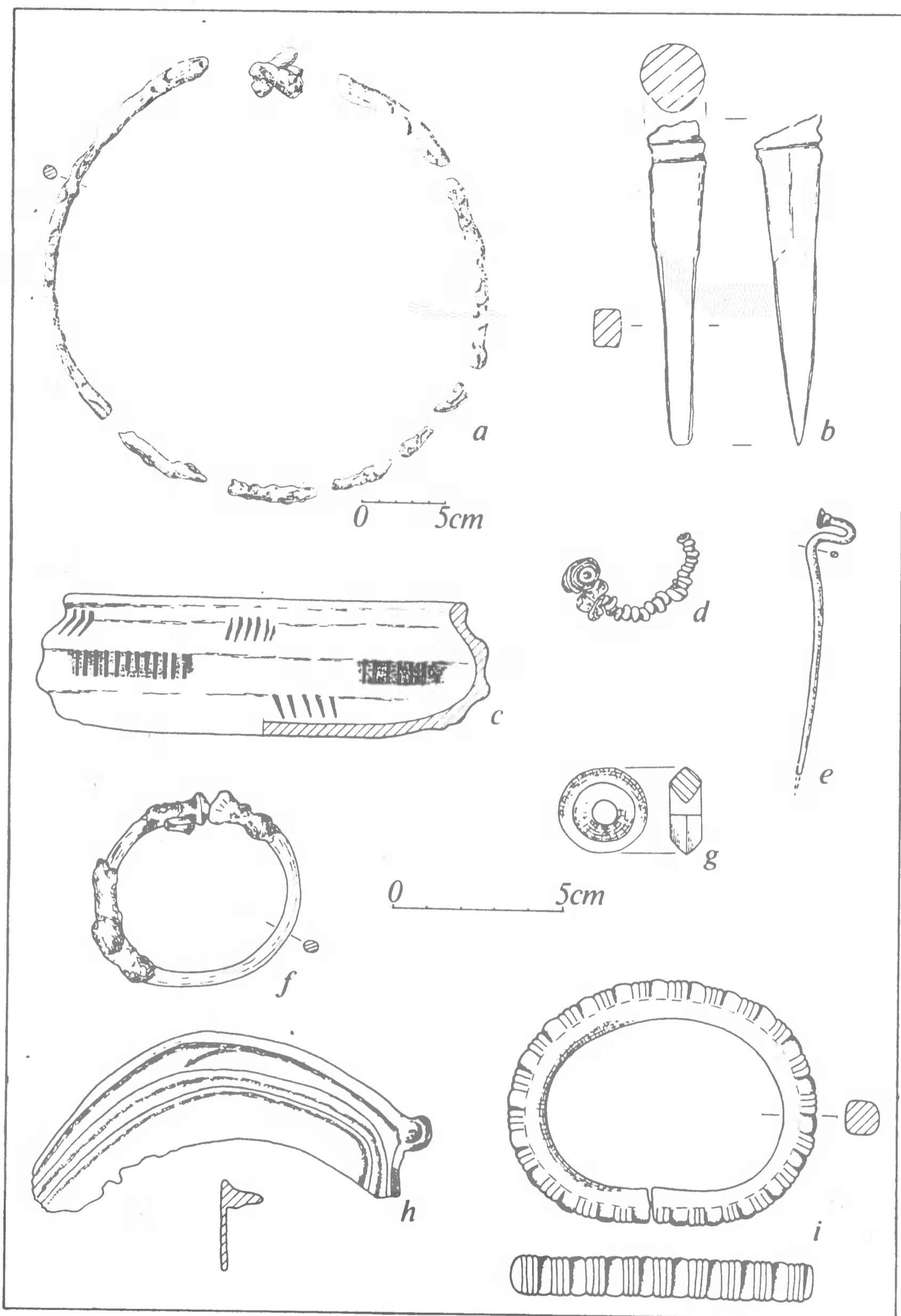
dzących w skład wyposażenia grobowego. Stosunkowo najlepiej w związku z tym zachowane są groby w dolnej partii garbu, zwłaszcza w jego południowo-zachodniej części. Jak wskazują wyniki badań niektóre zespoły grobowe zostały już w okresie wpływów rzymskich zniszczone lub wyrabowane, inne, z których zachowały się tylko fragmenty obwarowania, zostały przypuszczalnie wyeksplorowane podczas badań prowadzonych w końcu XIX w.

Na cmentarzysku w Gorszewicach występują zarówno groby jamowe, jak również popielnicowe. Rysujące się na stropie glin morenowych jamy grobowe miały w zarysie kształt owalny bądź nieregularny o średnicy 1-1,8 m, a ich głębokość wahała się od 20 do 60 cm. W niektórych grobach zachowały się pozostałości kamiennych obstaw. Miały one dość regularny kształt czworoboczny zbliżony do kwadratu lub prostokąta, tworząc rodzaj skrzyni, której ściany tworzyły 2-3 warstwy kamieni polnych różnej wielkości. Wymiary zewnętrzne tego rodzaju zachowanych obwarowań wynosiły 1 x 1,35 m oraz 1,3 x 1,9 m. Przepalone szczątki zmarłych składano w naczyniach bądź w płytkich jamach obok innych naczyń stanowiących wyposażenie zmarłych. Spotykane są zarówno groby jedno- jak i wielopopielnicowe. Funkcję popielnic pełniły wyłącznie naczynia wazowate z reguły nakrywane misami. Ilość naczyń towarzyszących wynosiła od kilku do kilkunastu (max.18). Układ naczyń w grobach był różny. Występują groby z jedną popielnicą ustawioną w narożniku grobu, jak również grób z czterema symetrycznie ustawionymi popielnicami. Naczynia towarzyszące złożone do grobu ustawione są z reguły jedno przy drugim, niekiedy zaś jedno włożone w drugie, jak w przypadku naczyń podobnych kształtów, mniejszej pojemności (czarki, czerpaki, naczynia miniaturowe). Na szczególną uwagę zasługuje grób 33, w którym wszystkie naczynia złożono jedno przy drugim w obrębie pola trójkąta równobocznego o boku 1 m. W narożnikach znajdowały się naczynia wazowate, z których jedno pełniło funkcję popielnicy. Wśród naczyń wkładanych do grobów szczególną rolę pełniły kadzielnice. W grobie 16 kadzielnica znajdowała się pomiędzy czterema popielnicami, w jego centralnej części, co może świadczyć o wyjątkowej roli tego rodzaju naczyń. Wyjątkową rolę odgrywały także zapewne naczynia malowane spotykane w grobach. W grobie 21 malowaną czarzkę umieszczono w centralnej partii grobu, między innymi naczyniami (ryc. 2c). Większość naczyń składanych jako dary grobowe była zapewne

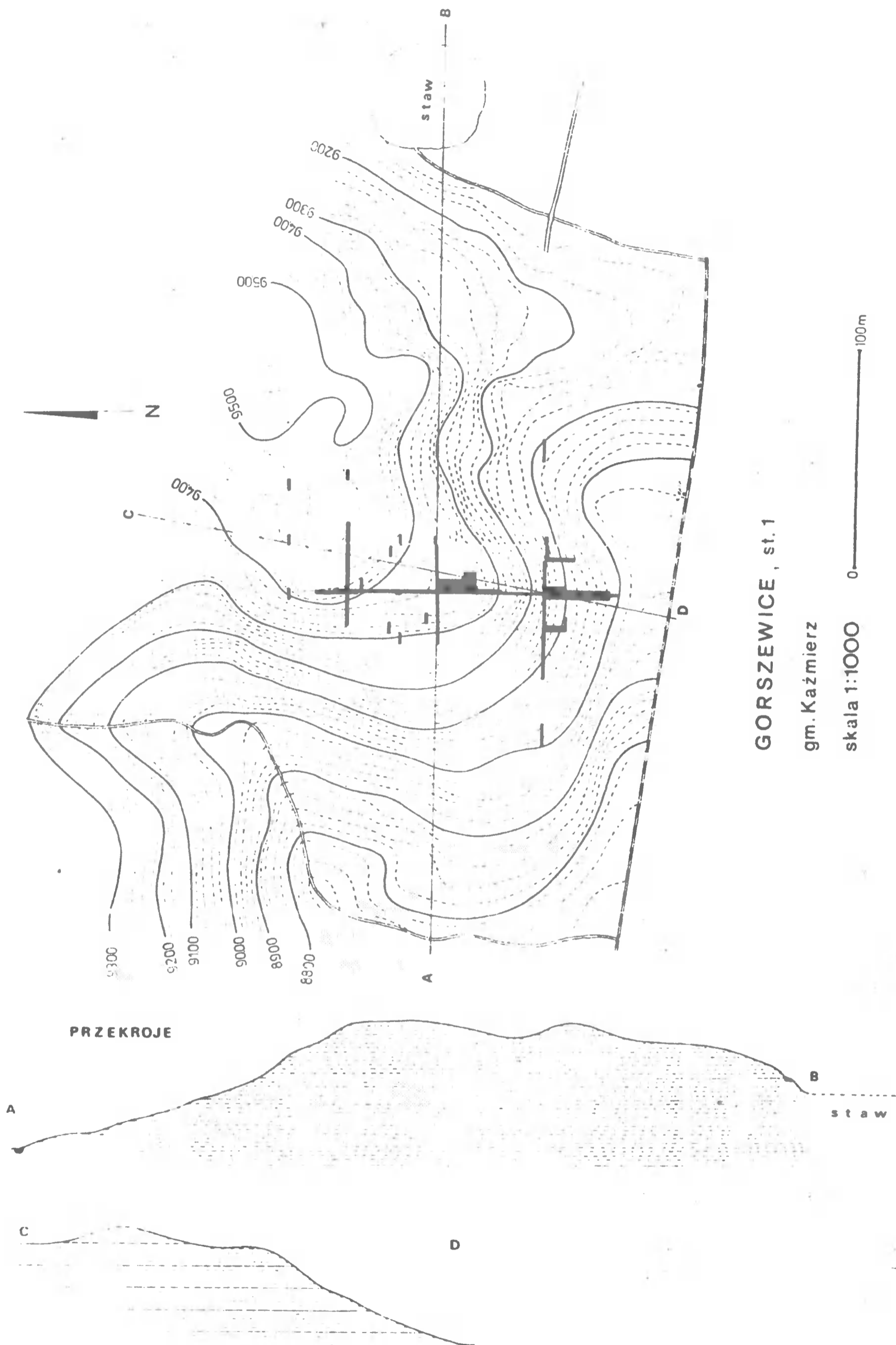

Ryc. 1. Mapa stanowisk archeologicznych w rejonie Gorszewic, gm. Kaźmierz (stanowiska zakreskowane to stanowiska kultury łużyckiej). Rys. U.Narozna-Szamałek

pusta, na co wskazuje wkładanie jednych w drugie. Niektóre jednak, jak np. znalezione w grobie 16 naczynie wazowate nakryte talerzem, mogły zawierać pierwotnie bliżej nieokreślone substancje, których śladów nie można obecnie potwierdzić. Ostatnie badania w Gorszewicach przyniosły także szereg interesujących informacji dotyczących obrządku pogrzebowego. Niektóre z ozdób brązowych i żelaznych noszą wyraźne ślady obecności na stosie podczas kremacji zwłok. Drobne cząsteczki kostne są silnie przywarłe do powierzchni tych wyrobów. Szczątki stopionej zausznicy z paciorków szklanych znalezione w obrębie pozostałości stosu wsypanego do grobu, również świadczą o paleniu zmarłych wraz z ozdobami (ryc. 2d). Jednakże w grobach spotykamy także przedmioty niespalone wkładane zmarłym do popielnic już po zakończeniu kremacji zwłok. Przedmioty te jako dary grobowe wkładano również w małe zagłębienia pod naczyniami oraz pod kamienie obstawy grobowej. W ostatnio odkrytych grobach w Gorszewicach były to głównie przedmioty metalowe: brązowe i żelazne, rzadziej

Ryc. 2. Wybrane zabytki z badań wykopaliskowych w rejonie Gorszewic, gm. Kaźmierz (a, c-g, i- Gorszewice, stan. 1; h- Gorszewice, stan. 13; b-Sokolniki Wielkie, stan. 6).
Rys. U.Narożna-Szamałek

Ryc. 3. Gorszewice, stan. 1, gm. Kaźmierz. Plan sytuacyjny cmentarzyska ludności kultury łużyckiej z okresu halsztackiego. Rys. B.Kirschke

wykonane z bursztynu i szkła. Przedmioty metalowe wystąpiły w każdym z zachowanych grobów, przy czym spotyka się identyczne przedmioty z brązu lub żelaza, występujące w tym samym zespole grobowym. Wśród znalezionych ostatnio przedmiotów, poza ceramiką, zdecydowanie dominują ozdoby: bransolety otwarte, zdobione grupami żeberk (ryc. 2i), tordowane naszyjniki (ryc. 2a), bransolety z pogrubionymi guziczkowato końcami (ryc. 2f), szpile z łabędzią szyjką (ryc. 2e), z główką profilowaną, brązowe kółka, znaleziono też duży paciorek bursztynowy oraz przypuszczalnie fragment zauszniczy z nanizanymi paciorkami szklanymi (ryc. 2d). Wśród naczyń glinianych spotyka się w grobach najczęściej: naczynia wazowate, misy oraz czarki, czerpaki i kubki (ryc. 2). Rzadziej reprezentowane są garnki jajowate, talerze krążkowate oraz naczynia miniaturowe i kadzielnice. Do najczęściej reprezentowanych wątków zdobniczych należą szerokie kanelury poziome, pionowe bądź ukośne na brzuścach naczyń, współwystępujące z guzami otoczonymi półkolistymi żłobkami, niekiedy w towarzystwie układu 3 dołków. Ukośne kanelury występują też na krawędziach mis. Czarki są zdobione niekiedy zakreskowanymi trójkątami, zaś garnki ornamentem dołków paznokciowych. Na szczególną uwagę zasługuje obecność ceramiki malowanej i grafitowanej. Wspomniana wyżej malowana czarka wykonana z białej glinki zdobiona ornamentem drabinkowym na tle brunatnych pasków stanowi prawdopodobnie import z terenu grupy śląskiej kultury łużyckiej. Spotyka się też inaczej wykonane fragmenty naczyń malowanych, które podobnie jak malowany kieł dzika można uznać za wyrób miejscowy.

Mimo obecności elementów zdobniczych charakterystycznych dla okresu HaD, zdecydowanie dominują cechy HaC widoczne w formach i ornamentyce naczyń. Takie datowanie potwierdza również zestaw cech charakteryzujących przedmioty z brązu i żelaza. W niektórych dawniej odkrytych zespołach grobowych cechy HaC i HaD występują w pewnej równowadze, co mogłoby wskazywać na możliwość datowania tych zespołów na starszą fazę okresu HaD⁶. Reasumując zatem na podstawie zestawu cech stylistycznych naczyń i wyrobów metalowych występujących w inwentarzach grobowych, cmentarzysko w Gorszewicach można datować na okres

⁶ Z.Pieczyński, op.cit., s. 104 ryc. 2, s. 110 ryc. 10, s. 118 ryc. 23.

halsztacki C i starszą fazę okresu halsztackiego D. Z ustaleniami tymi korespondują uzyskane ostatnio wyniki analiz radiowęglowych z Laboratorium C¹⁴ Instytutu Fizyki Politechniki Śląskiej. Próbki węgielków drzewnych zostały pobrane ze stosów pogrzebowych wsypanych do grobów, datowanych w oparciu o inwentarz grobowy. Dla grobu 13 z czarką grafitowaną uzyskano datę 2630 ± 110 BP, zaś dla grobu 21 z czarką malowaną datę 2430 ± 60 BP. W świetle dotychczasowych wyników badań cmentarzisko w Gorszewicach wydaje się starsze od grodziska ludności kultury łużyckiej na Wyspie Komorowskiej, chociaż w starszej fazie okresu HaD obydwie wymienione obiekty mogły funkcjonować równocześnie, a nawet mogły być ze sobą związane. Starsze osady z okresu HaC znajdowały się w nieco mniejszej odległości (Gorszewice 13 i Witkowice 3). Wszystkie wymienione punkty osadnicze miały w okresie halsztackim, przy wyższym o 2,5 m poziomie wody w jeziorze bezpośrednie połączenie wodne.

Nawarstwiona na cmentarzisko halsztackie w Gorszewicach osada z okresu wpływów rzymskich zachowała ślady zabudowy naziemnej z budynkami o ścianach w konstrukcji plecionkowej wylepionych gliną, glinianymi podłogami i paleniskami z kamieni polnych ułożonych w płytkich kolistych jamach. Zachowały się też pozostałości obiektów ziemnych jam i półziemianek, niekiedy z paleniskami o bliżej nieokreślonej funkcji. Znalezione w obiektach fragmenty ceramiki wskazują na późny okres wpływów rzymskich. Uzyskano też datę radiowęglową 1510 ± 120 BP.

Badania cmentarzyska w Gorszewicach będą kontynuowane. Odkryte ostatnio, w znacznym stopniu zachowane groby pozwalają mieć nadzieję na odnalezienie następnych podobnych zespołów. Cmentarzisko jest poważnie zagrożone, bowiem postępująca erozja wzniesienia oraz nowoczesne zabiegi agrotechniczne już wkrótce przyczynią się do całkowitego zniszczenia tego wyjątkowego obiektu sepulkralnego.

Archäologische Untersuchungen in der Umgebung von Gorszewice amBytyńskie See, Gem. Kaźmierz, Woiwodschaft Poznań

Zusammenfassung

Im Jahre 1987 wurden erneut Versuche gemacht, die genaue Lokalisierung eines bekannten Gräberfeldes der Lausitzer Kultur aus der Hallstattzeit in Gorszewice, Gem. Kaźmierz zu bestimmen. Das Gräberfeld (Fst.1) wurde im Ergebnis der Sondierungen von archäologischen Fundstellen gefunden, die während der archäologischen Landesaufnahme registriert wurden. Während der Ausgrabungen in Jahren 1988-1991 wurde eine ganze Reihe von Gräbern freigelegt, darunter auch

gut erhaltene und reich ausgestattete. Sie haben auch interessante Ergebnisse zu der Bestattungssitte nachgewiesen. Im Lichte der bisherigen Entdeckungen ist das Gräberfeld auf die Halstatt C und die ältere Phase der Halstatt D zu datieren. Es wurden die Radiokarbonaten von Brandresten 2630 ± 110 BP und 2430 ± 60 BP erhalten.

Abbildungen

Abb.1. Karte der archäologischen Fundstellen im Umkreis von Gorszewice, Gem. Kaźmierz (schraffiert wurden die Fundstellen der Lausitzer Kultur). Gez. U.Narożna-Szamałek

Abb.2. Gewählte Funden aus den Ausgrabungen im Umkreis von Gorszewice, Gem.Kaźmierz (a,c-g,i - Gorszewice, Fst. 1; h - Gorszewice, Fst. 13; b - Sokolniki Wielkie, Fst. 6). Gez. U.Narożna-Szamałek

Abb.3. Gorszewice, Fst. 1, Gem. Kaźmierz. Gesamtplan des Gräberfeldes der Lausitzer Kultur aus der ältere Eisenzeit. Gez. B.Kirschke

Adres autorów:

mgr Urszula Narożna-Szamałek
Muzeum Archeologiczne
ul. Wodna 27 - Pałac Górków
61-781 Poznań

dr Krzysztof Szamałek
Instytut Archeologii i Etnologii PAN
Oddział w Poznaniu
ul. Zwirzyńska 20
60-814 Poznań

ELŻBIETA ŚWIERKOWSKA-BARAŃSKA

SPRAWOZDANIE Z BADAŃ WYKOPALISKOWYCH
OSADY Z OKRESU LATEŃSKIEGO I WPŁYWÓW
RZYMSKICH W MŁODZIKOWIE,
GM. KRZYKOSY, WOJ. POZNAŃSKIE, STAN. 21

I. Wstęp

Pierwsze badania wykopaliskowe o charakterze ratowniczym, mające na celu zabezpieczenie części wczesnośredniowiecznego cmentarzyska szkieletowego, stan. 4, przeprowadzono w Młodzikowie w 1937 r. na zlecenie Państwowego Urzędu Konserwatorskiego. Po 1945 r. wykopaliska na wspomnianym terenie prowadzono z ramienia Muzeum Prehistorycznego, a następnie Muzeum Archeologicznego w Poznaniu w latach 1949-1957. Efektem wieloletnich badań było rozpoznanie ciałopalnego cmentarzyska z okresu wpływów rzymskich¹ stan. 1, osady z tegoż okresu², stan. 3, oraz ww. cmentarzyska szkieletowego z wczesnego średniowiecza wraz z nawarstwiającą się osadą z późnego średniowiecza i okresu nowożytnego³. W 1984 r. przeprowadzono na terenie Młodzikowa (obszar 58-30 i 58-31) badania powierzchniowe w ramach Archeologicznego Zdjęcia Polski (AZP), rejestrując liczne, pochodzące z różnych okresów osady o dużych walorach poznawczych. Badaniami kierował Andrzej Prinke na

¹ A.Dymaczewski, Cmentarzysko z okresu rzymskiego w Młodzikowie, pow. Środa, *Fontes Archaeologici Posnanienses*, 8-9, 1958, s. 179-433.

² St.Jasnosz, Tymczasowe wyniki prac badawczych w Młodzikowie, pow. Środa, *Z Otchłani Wieków*, 21, 1952, s. 181-183.

³ L.Leciejewicz, Wł.Łosiński, Wczesnośredniowieczne cmentarzysko w Młodzikowie w pow. średzkim, *Fontes Archaeologici Posnanienses*, 11, 1960, s. 104-165.

zlecenie Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Poznaniu. W związku z zagrożeniem stanowiska 21 (osada otwarta odkryta podczas AZP; ryc. 1) poprzez stosowaną bardzo głęboką orkę i możliwość zalesienia terenu, jesienią 1987 r. podjęto z ramienia Muzeum Archeologicznego w Poznaniu prace przygotowawcze do badań wykopaliskowych, przeprowadzając na dostępnym obszarze stanowiska szczegółowe badania powierzchniowe⁴. Planigrafia wykazała kontynuację osady w kierunku zachodnim, na tereny zalesione. W 1988 r. rozpoczęto ratownicze kilkusezonowe badania wykopaliskowe. Na podstawie zezwolenia na przeprowadzenie badań wykopaliskowych, wydanego przez Konserwatora d/s Zabytków Archeologicznych na województwo poznańskie, pracami przygotowawczymi kierowała Elżbieta Świerkowska, drugi sezon badań prowadził Michał Brzostowicz, z Muzeum Archeologicznego w Poznaniu. W pierwszym sezonie badań założono wykopy (ar 35 i ar 45) we wschodniej części stanowiska (ryc. 2), rejestrując na obszarze 200 m² kilkadziesiąt obiektów o charakterze mieszkalnym, gospodarczo-produkcyjnym i odpadowym, w większości pochodzącym z wczesnych faz kultury przeworskiej.

Otwarta kwestia korelacji stanowiska 21 z badaną na tym terenie w latach 50-tych osadą⁵, stan. 3, oraz kwestia określenia faktycznego zasięgu omawianego stanowiska, przy niedostępności (zalesienie) zachodniej części obszaru spowodowała, że istotnym punktem programu badawczego drugiego i trzeciego sezonu stały się badania fosforowe.

Realizowano je we współpracy z prof. dr hab. Marcelim Andrzejewskim i mgr Teresą Sochą z Katedry Chemii Rolnej AR w Poznaniu⁶, im też

⁴ Wśród zebranych z powierzchni fragmentów przeważały (ok. 80%) ułamki naczyń ludność kultury przeworskiej, którym towarzyszyły fragmenty ceramiki ludności kultury łużyckiej, z okresu wczesnego średniowiecza i okresu nowożytnego. W części północno-wschodniej stanowiska natrafiono na brązową monetę Konstantyna I (typ emitowany w latach 330-333).

⁵ St. Jasnosz, op. cit.

⁶ Metoda oznaczania maksymalnej zawartości fosforu mineralnego w glebie została opracowana w Instytucie Chemii Rolnej AR w Poznaniu i zastosowana w badaniach archeologicznych w Młodzikowie. Wyniki analizy fosforowej uzyskane po drugim sezonie badań zostały zaprezentowane na XIII Zjeździe Naukowym, Wrocław, 1990, nt. „Nieorganiczne związki fosforowe”, część z nich opublikowano (por. T. Socha, M. Andrzejewski, E. Świerkowska, Zastosowanie oznaczania fosforanów w badaniach archeologicznych, Prace Naukowe Akademii Ekonomicznej we Wrocławiu, 526, 1990, s. 198-203).

podporządkowano wiercenia geologiczne oraz prace wykopaliskowe mające charakter badań sondażowych.

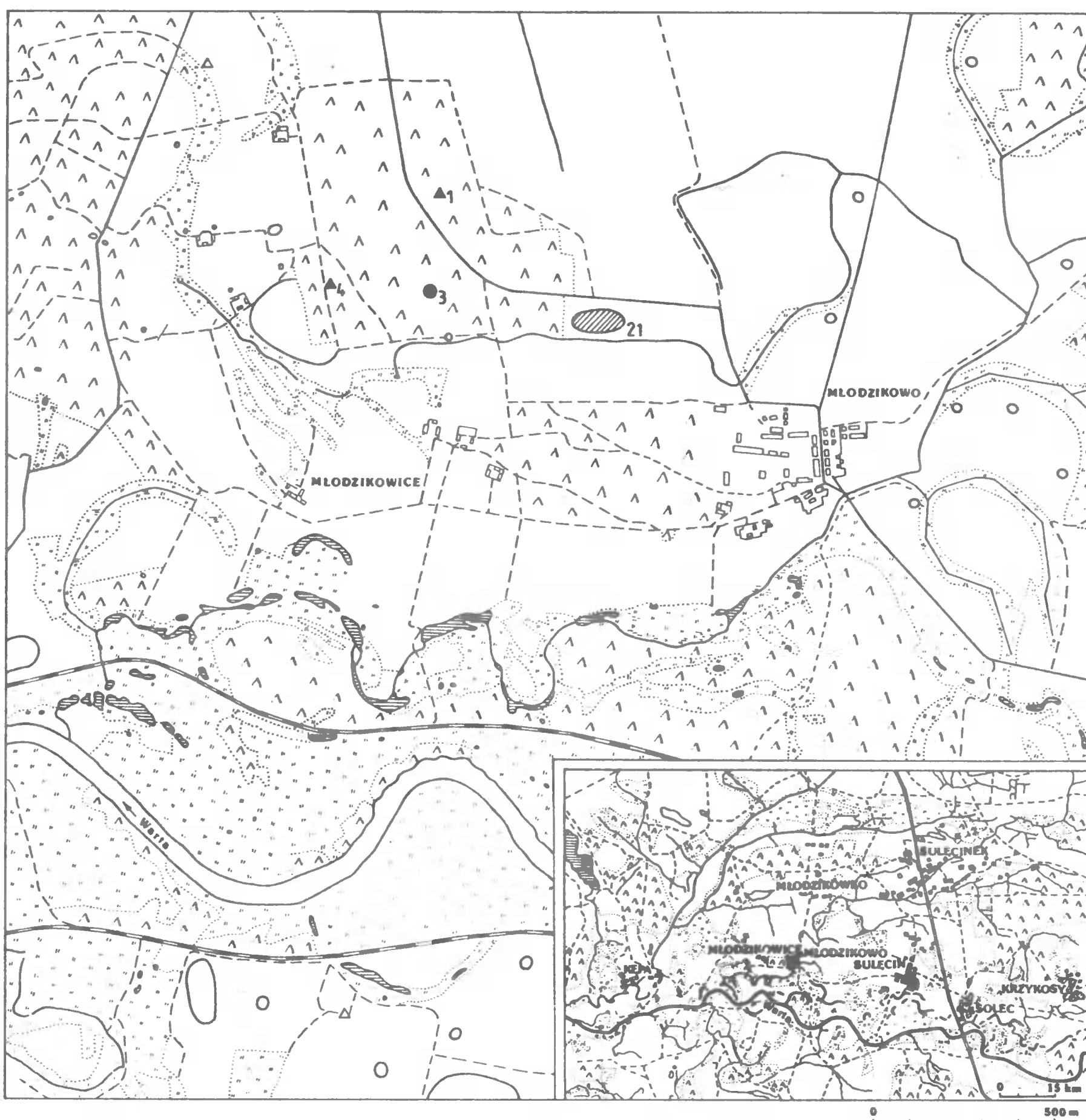
W drugim sezonie badań wierceniami objęto obszar 0,5 km² (ryc. 3) pobierając kilkaset prób gleby na 22 liniach zorientowanych wzdłuż osi N-S i E-W. Próby pobierano w odległościach od 25 do 30 m z warstw kulturowych zalegających na głębokości od 0,3/0,4 m do 1/2 m. W tym też sezonie założono trzy wykopy sondażowe nr I, II, III o łącznej powierzchni 50 m², rejestrując dwie dalsze jamy osadowe z późnego okresu wpływów rzymskich i z fazy A wczesnego średniowiecza. W trzecim sezonie badań, kierując się planem rozłożenia i intensywności występowania P₂O₅ na stanowisku, wytyczono osiem wykopów sondażowych nr IV-XI o łącznej powierzchni ok. 200 m². Ogółem podczas trzeciego sezonu odsłonięto trzy chaty mieszkalne oraz towarzyszące im jamy gospodarcze i odpadowe ludności kultury przeworskiej z okresu wpływów rzymskich.

II. Położenie i wielkość stanowiska

Stanowisko położone jest na terenie wsi Młodzikowo, 1,5 km na północ od Warty, między sztucznie regulowanym kanałem wodnym a drogą z Konstantynowa do Zakładu Rolnego w Młodzikowie. Leży ono na prawym brzegu środkowego dorzecza Warty, na szerokiej terasie nadzalewowej o nieregularnie ukształtowanej krawędzi. W miejscu zalegania osady krawędź terasy częściowo jest zniwelowana przez wcinającą się terasę zalewową, konsekwencją czego jest różnica wysokości obszaru stanowiska dochodząca do 1,5 m. Część zachodnia osady położona jest na terenach aktualnie zalesionych, pokrywają ją piaski naniesione wskutek niszczenia wydm ciągnących się pasmem wzdłuż północnego brzegu Warty, od ujścia Lutyni do ujścia Moskawy. Obszar stanowiska zawarty jest między wyraźnymi granicami naturalnymi - od południa rzeka Warta z kilkumetrowym pasem podmokłych terenów, od północnego wschodu i północnego zachodu wysoczyzny morenowe. Wielkość osady określono wstępnie w granicach od 4 do 5,5 ha.

III. Stratygrafia stanowiska

Stratygrafia części wschodniej osady przedstawia się następująco (ryc. 4): warstwa I - próchnica szarobrunatna o miąższości 0,3 m, warstwa II - brunatny piasek przemieszany z próchnicą o miąższości do 0,2 m, warstwa III - szarobrunatna spiaszczona glina o miąższości od 0,2 do 0,3 m, warstwa IV - szarobrunatny piasek gliniasty o miąższości od 0,2 do 0,5 m oraz calec - żółtobrunatna spiaszczona glina.

Rys. 1. Młodzikowo, stan. 21, gm. Krzykosy. Położenie osady na tle innych stanowisk archeologicznych mikroregionu (nr 1, 3, 4) badanych wykopaliskowo (1-cmentarzysko z okresu wpływów rzymskich; 3-osada jw.; 4-cmentarzysko wczesnośredniowieczne). Rys. J.Kędelska

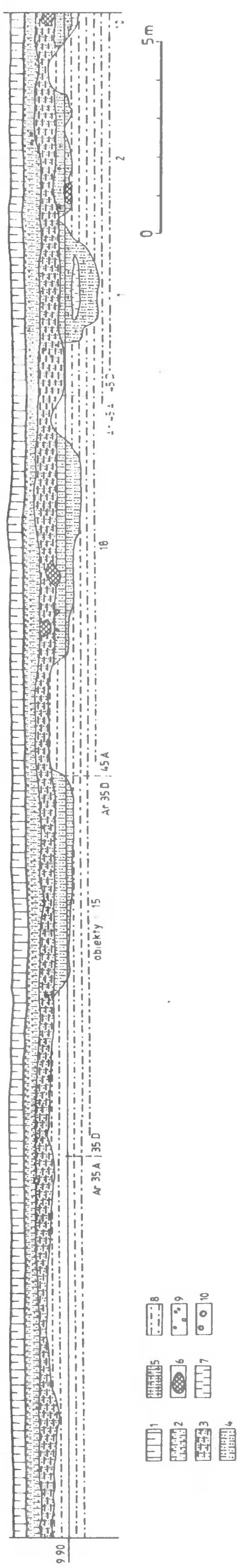
Wielowarstwowy układ wschodniej części osady generalnie koresponduje z częścią zachodnią stanowiska, gdzie zarejestrowano następujący układ warstw (ryc. 5) : I - próchnica szarobrunatna o miąższości 0,3 m, II - jasnożółty piasek wydmowy o miąższości do 0,7 m z warstwą szarozółtego piasku o miąższości do 0,1 m, III - brunatnoszary piasek gliniasty o miąższości do 0,25 m, IV - ciemnoszarobrunatny piasek gliniasty o miąższości do 0,34 m, IVa - jasnoszarobrunatny piasek o miąższości do 0,2 m,

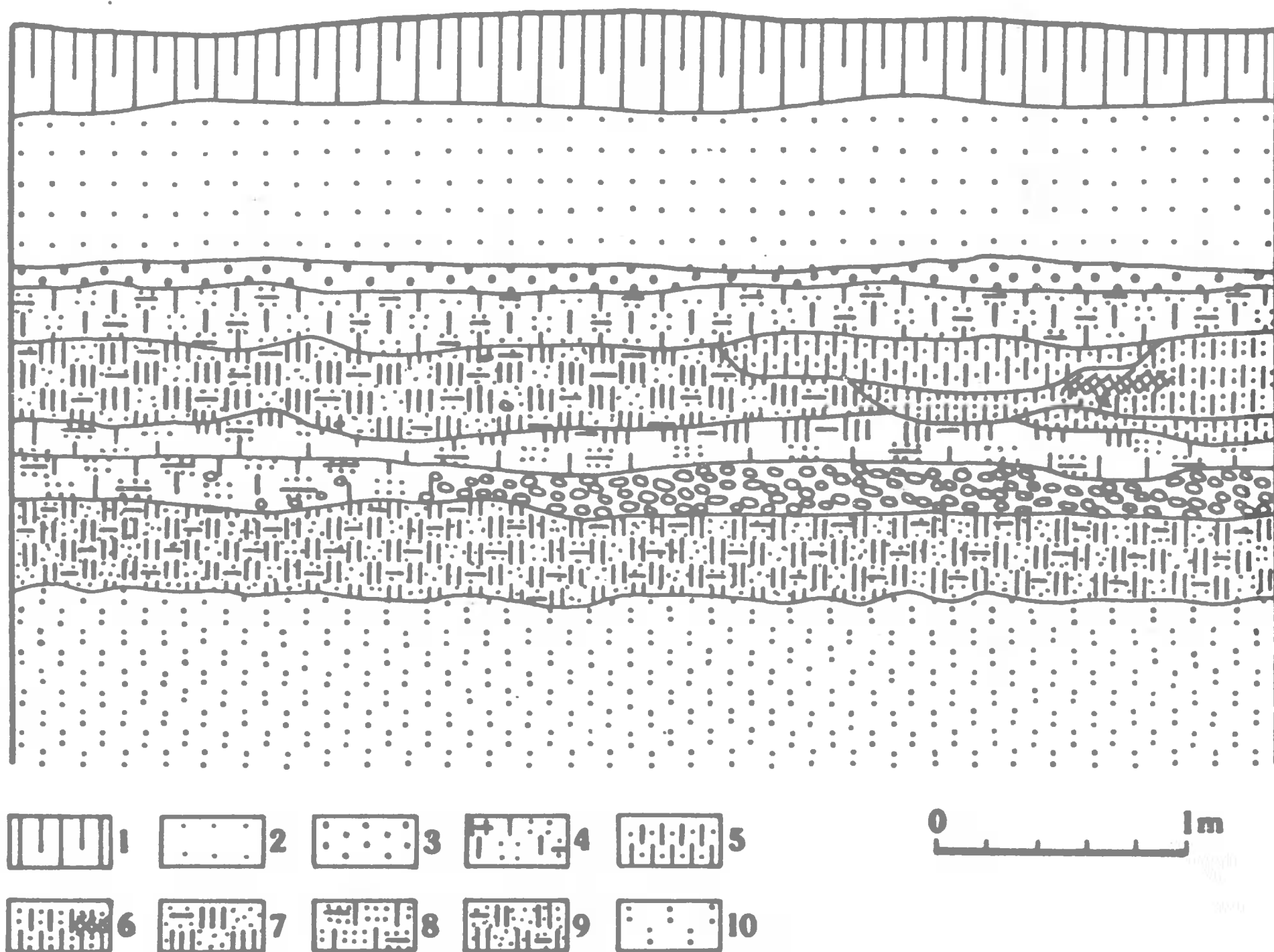
Ryc. 2. Młodzikowo, stan. 21, gm. Krzykosy. Plan warstwicowy z rozmieszczeniem wykopów (1-pierwszy sezon badań; 2-drugi sezon badań; 3-trzeci sezon badań).
Rys. J.Kędelska

Ryc. 3. Młodzikowo, stan. 21, gm. Krzykosy. Miejsca pobrania prób fosforowych na tle dyspersji P₂O₅ na stanowisku. Rys. J. Kędelska

Ryc. 4. Młodzikowo, stan. 21, gm. Krzykosy. Stratygrafia osady - część wschodnia stanowiska (1-szarobrunatna próchnica; 2-brunatny piasek przemieszany z próchnicą; 3-szarobrunatna spiaszczona glina; 4-szarobrunatny piasek; 5-szarobrunatny piasek glinia- sty; 6-spalenizna; 7-popielatoszary piasek; 8-żółtobrunatna spiaszczona glina; 9-polepa; 10-kamienie). Rys. J.Kędelska

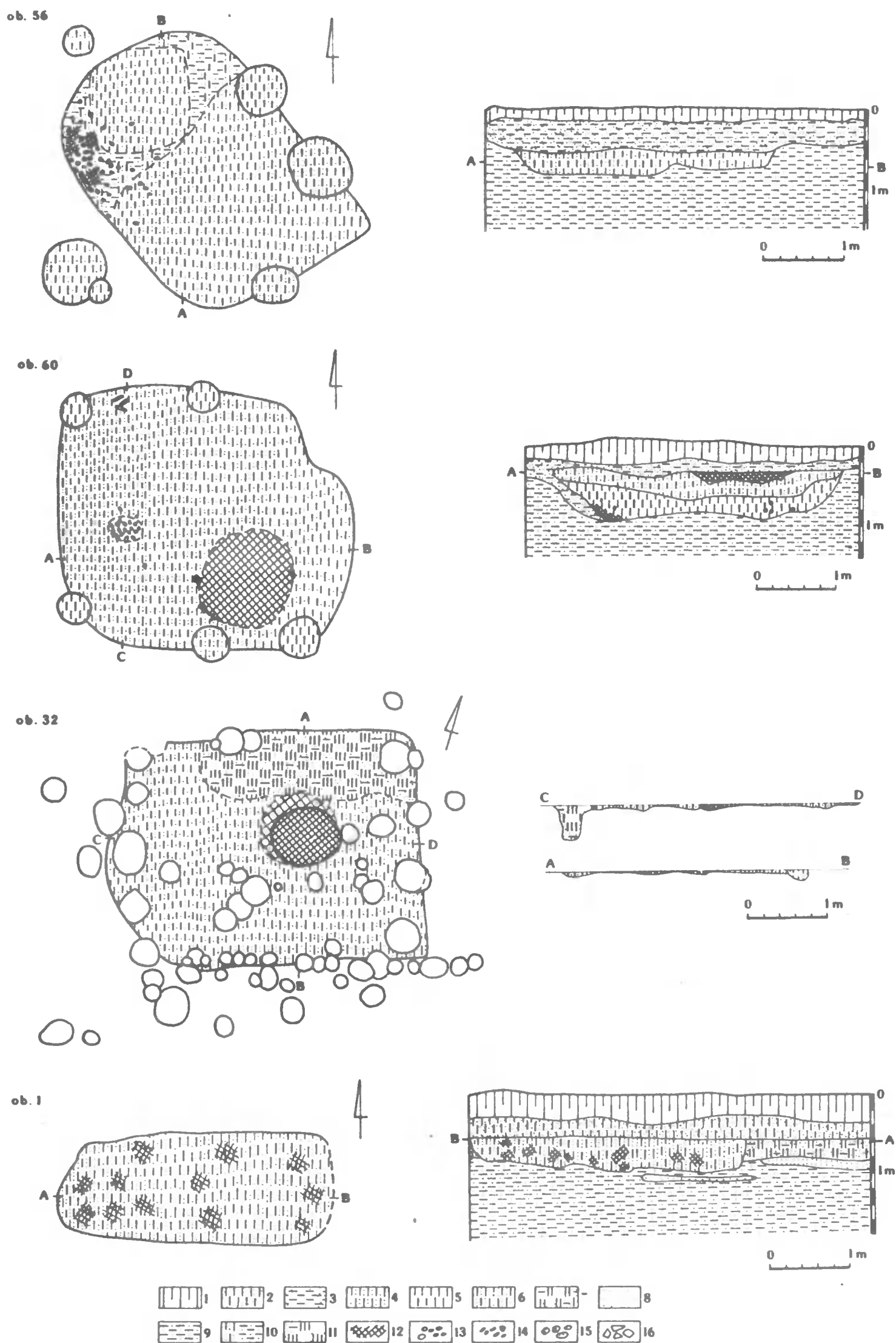

Ryc. 5. Młodzikowo, stan. 21, gm. Krzykosy. Stratygrafia osady - część zachodnia stanowiska (1-szarobrunatna próchnica; 2-jasnożółty piasek wydmowy; 3-szarożółty piasek; 4-brunatnoszary piasek gliniasty; 5-jasnoszarobrunatny piasek; 6-szarobrunatny piasek; 7-ciemnoszarobrunatny piasek gliniasty 8-brunatnordzawy piasek gliniasty z rudą darniową; 9-ciemnobrunatny piasek gliniasty; 10-szarobiały piasek calcowy).

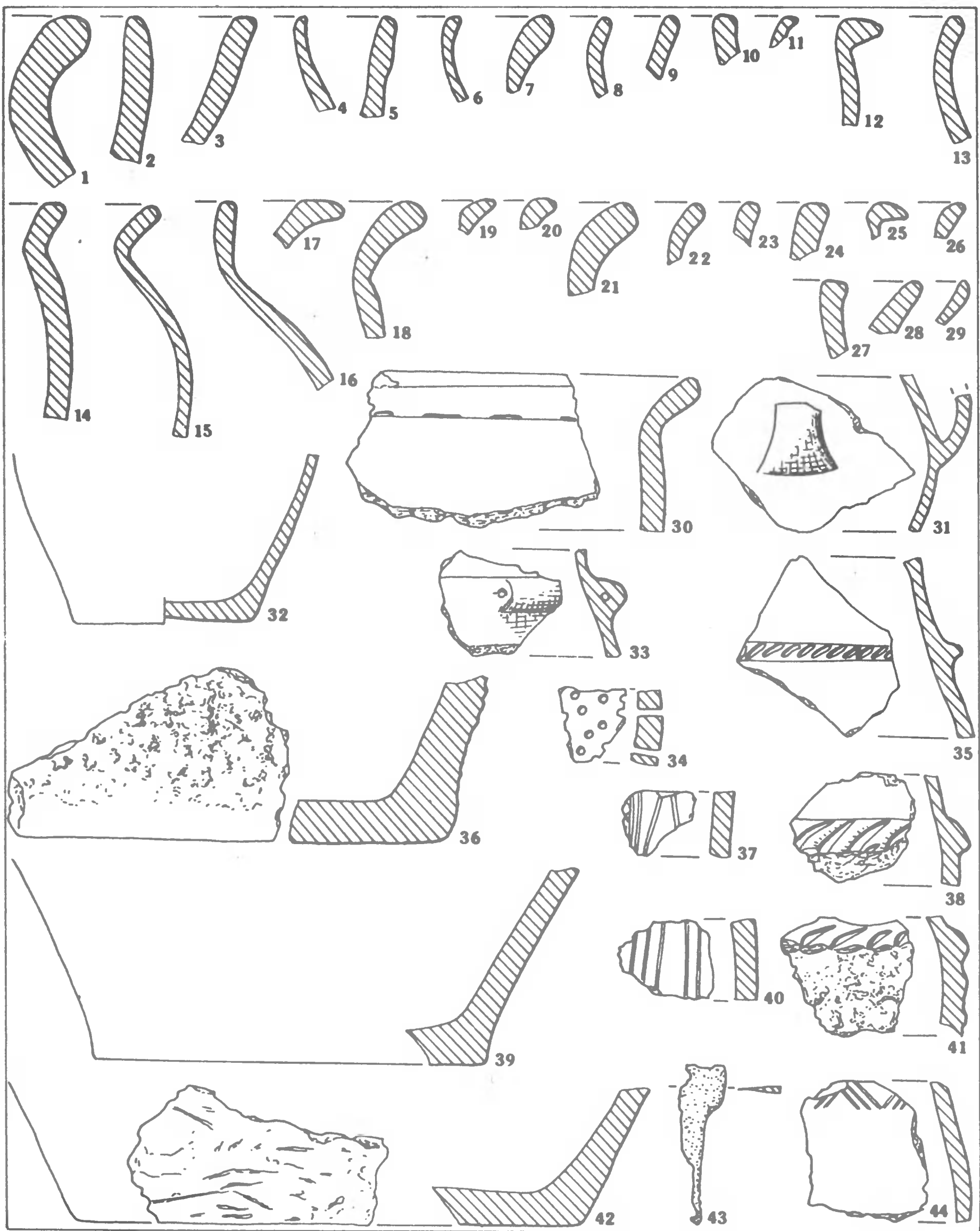
Rys.J.Kędelska

IVb - szarobrunatny piasek o miąższości od 0,1 do 0,34 m, IVc - ciemnoszarobrunatny piasek gliniasty z brunatnordzawym piaskiem gliniastym o miąższości od 0,08 do 0,2 m, V - brunatnordzawy piasek gliniasty z rudą darniową o miąższości od 0,1 do 0,2 m, VI - ciemnobrunatny piasek gliniasty o miąższości od 0,3 do 0,4 m oraz calec - szarobiały piasek.

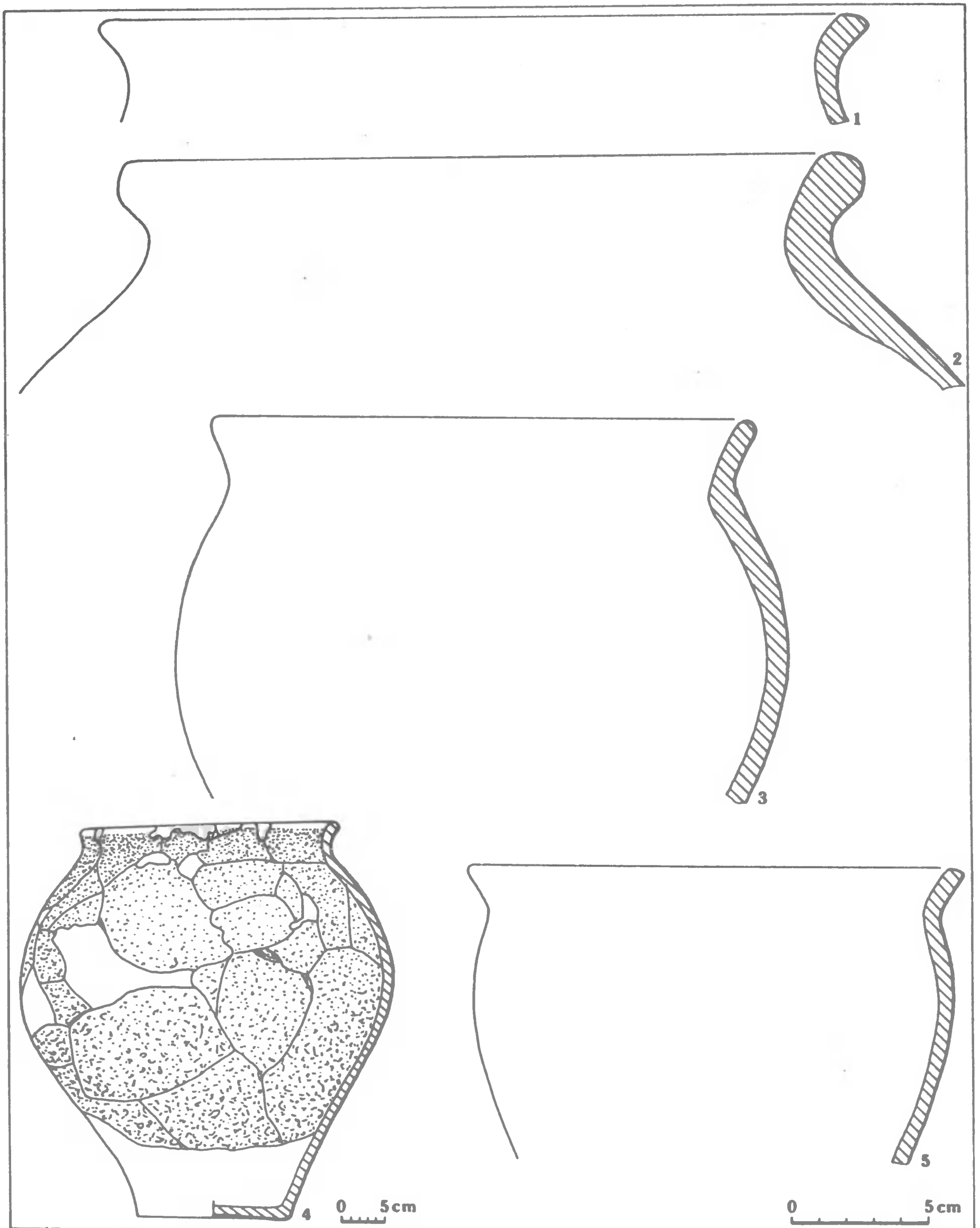
Ciągłość zalegania warstwy kulturowej na stanowisku 21 możliwa jest na tym etapie badań do zrekonstruowania na podstawie wyników analizy fosforowej. W pewnych strefach rozrzedzenie gęstości pobierania prób może nieco zakłócić ten obraz. Treść poszczególnych warstw części wschodniej i zachodniej osady zawiera wiele elementów podobnych. Pew-

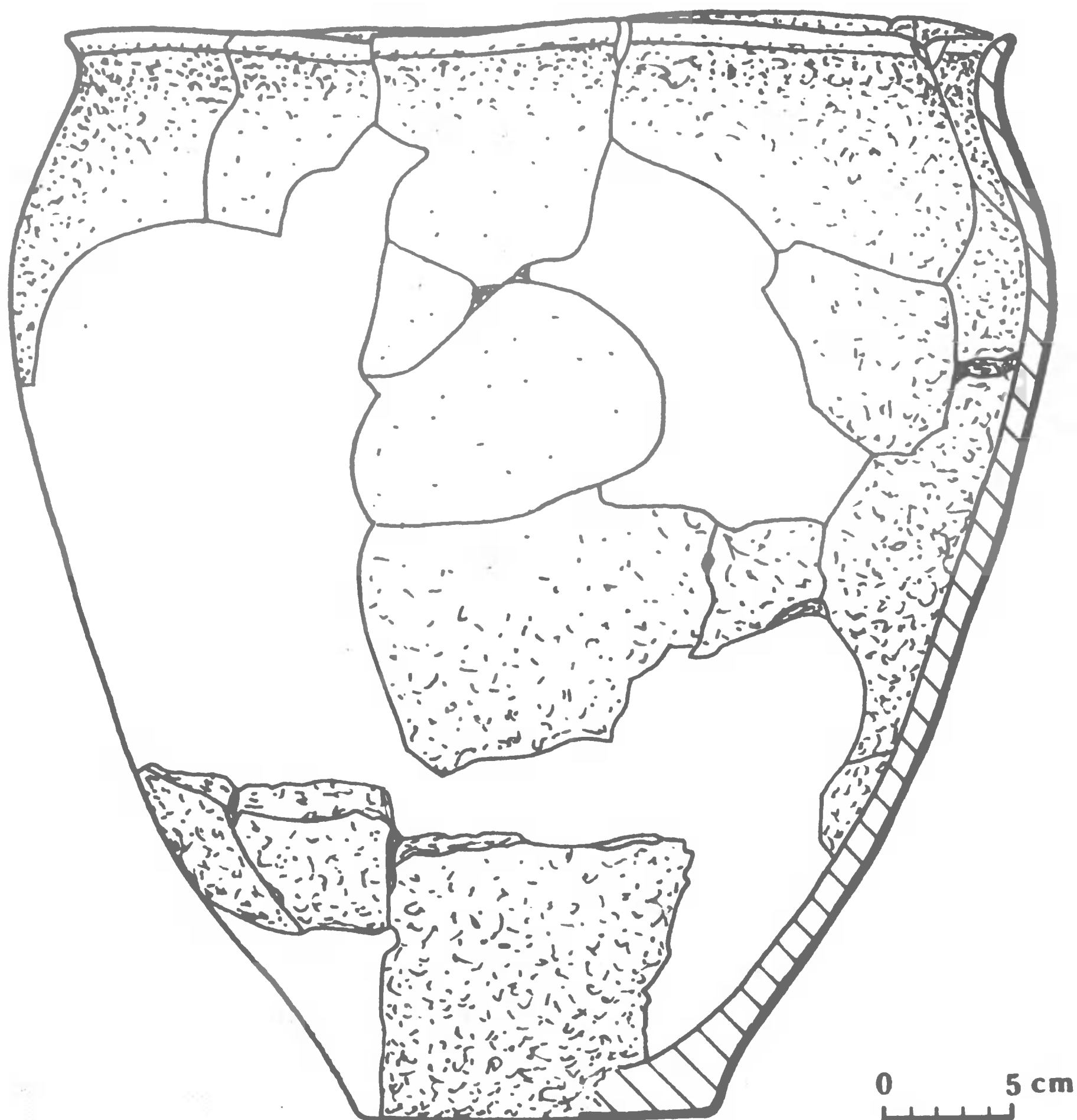
Ryc. 6. Młodzikowo, stan. 21, gm. Krzykosy. Plany płaskie i profile obiektów nr 56, 60, 32, 1 (1-szarobrunatna próchnica; 2-brunatny piasek przemieszany z próchnicą; 3-szarobrunatna siaszczona glina; 4-szarobrunatny piasek; 5-popielatoszary piasek; 6-ciemnoszarobrunatny piasek; 7-ciemnobrunatny piasek gliniasty; 8-jasnożółty piasek; 9-żółtobrunatna siaszczona glina; 10-szarobrunatny piasek przemieszany z żółtobrunatną siaszczoną gliną; 11-ciemnoszarobrunatny piasek gliniasty; 12-spalenizna; 13-polepa; 14-węgiel drzewny; 15-kamienie; 16-fragmenty ceramiki). Rys. J.Kędelska

Ryc. 7. Młodzikowo, stan. 21, gm. Krzykosy. Wybór zabytków z obiektu nr 60 (1-42, 44-ceramika naczyniowa; 43-żelazny nóż). Rys. J. Kędelska

Ryc. 8. Młodzikowo, stan. 21, gm. Krzykosy. Wybór ceramiki naczyniowej z obiektu nr 60. Rys. J. Kędelska

Ryc. 9. Młodzikowo, stan. 21, gm. Krzykosy. Gliniane naczynie zasobowe z obiektu nr 1. Rys. J.Kędelska

ne różnice wynikają prawdopodobnie z funkcji danej części osady w określonym czasie.

Ogółem podczas trzech sezonów badań odsłonięto pięć obiektów mieszkalnych (ar 35, wykopy: V, VI, VII, VIII) z towarzyszącymi im jamami osadowymi o charakterze gospodarczym i odpadowym oraz przypuszczalnie produkcyjnym i kilkadziesiąt jam postępowych, stanowiących pozostałości ziemnych i naziemnych budowli słupowych. Szczególną uwagę ze

względu na istotne znaczenie dla ramowej chronologii stanowiska zwracają obiekty⁷: 60, 56, 32, 1, które zostaną krótko scharakteryzowane.

Obiekt 60 (ryc. 6) - półziemianka mieszkalna

W północno wschodniej części aru 35 na głębokości 0,3 m od stropu warstwy I odsłonięto w przybliżeniu prostokątny zarys obiektu o wymiarach 3,4 x 4 m i głębokości do 0,5 m. Wzdłuż dłuższych ścian obiektu stwierdzono ogółem pięć jam postupowych o głębokości do 0,5 m, słupy mogły tu być połączone krótkimi sumikami⁸. W części południowo wschodniej obiektu wystąpiło palenisko (1,2 x 1,3 m) w zniszczonej obstawie kamiennej; w profilu paleniska uchwycono w części przyspagowej także rozdrobnione przepalone kamienie. W części zachodniej obiektu odsłonięto skupisko o powierzchni 0,2 x 0,4 m litej gliny o jaskrawym kontrastowym zabarwieniu i przekroju trapezowatym, z rozdrobnionymi fragmentami polepy na powierzchni; jego miąższość nie przekraczała 0,2 m. Prawdopodobne jest uznanie zawartości skupiska za półsurowiec do produkcji gliny ogniotrwałej⁹. Przy ścianie północnej natrafiono na wkopane naczynie zasobowe. Wypełnisko półziemianki stanowił szarobrunatny piasek i popielatoszary piasek. Inwentarz: wyróżniono m.in. fragmenty naczyń baniastych z wychylonym na zewnątrz wylewem, formy z pogrubionym i wychylonym na zewnątrz brzegiem, fragmenty krawędzi profilowanych od wewnątrz, fragment naczynia z przewężonym uchem, okazy z listwami plastycznymi zdobionymi skośnymi odciskami oraz fragment noża żelaznego z wyodrębnionym jednostronnie trzpieniem (ryc. 7; 8).

W najbliższym otoczeniu obiektu 60 od strony zachodniej na uwagę zasługują cztery jamy słupowe o głębokości nie przekraczającej 0,6 m (ob. 44, 45, 46, 47), które prawdopodobnie należy interpretować jako pozostałości spichlerza związanego funkcjonalnie z wymienionym zespołem.

Obiekt 56 (ryc. 6) - półziemianka gospodarcza

Odsłonięty w północno zachodniej części aru 45 na granicy z arem 35. Jama miała w partii stropowej kształt zbliżony do prostokąta o wymiarach 2,5 x 3,5 m. Wzdłuż ścian obiektu odsłonięto trzy jamy postupowe i dwie na-

⁷ W poszczególnych sezonach wykopaliskowych stosowano odrębną numerację obiektów od 1 do n.

⁸ W trakcie eksploracji obiektu znaleziono fragmenty polepy z odciskami belek.

⁹ Z. Trudzik, Osada produkcyjna z okresu wpływów rzymskich w Chróścicach, pow. Opole, Archeologia Polski, 2, 1958, s. 76.

stępne w nieznaczej odległości od zarysu południowo zachodniej i północno zachodniej ściany obiektu; głębokość jam nie przekraczała 0,3 m. Konstrukcji ścian nie można odtworzyć, gdyż nie udało się uchwycić ich śladów. W zachodniej części obiektu znajdowało się skupisko brył polepy o powierzchni 0,5 x 0,6 m, miąższości do 0,2 m i profilu nieckowatym, przemieszane z fragmentami wtórnie przepalonych naczyń, nielicznymi węglami drzewnymi i spalenizną. W świetle powyższych danych, a także częściowo rozpoznanego charakteru najbliższych zalegających obiektów, można przypuszczać, że jest to piec o przeznaczeniu gospodarczo-kuchennym zlokalizowany poza budynkiem mieszkalnym. Rzut poziomy i profil obiektu 56 wskazuje, że w skład budynku wchodziły dwie jamy, w części południowo wschodniej większa o kształcie zbliżonym do trapezu (2 x 2,5 m, zagłębiona do 0,3 m) a w części północno zachodniej płytsza, o głębokości do 0,2 m, w kształcie kwadratu o wymiarach 1,2 x 1,2 m. Wypełnisko jam stanowił szarobrunatny piasek w otoczeniu spiaszczonej żółtobrunatnej gliny przemieszanej z szarobrunatnym piaskiem. Inwentarz: kubek z taśmowatym uchem i baniastym brzuścem, fragmenty ceramiki reprezentujące m.in. duże naczynia zasobowe, misy z wklęsłą szyjką, naczynia z chropowatym brzuścem i gładzoną szyjką, oraz z szyjką oddzieloną od brzuśca występem z ornamentem skośnych odcisków, okazy zdobione listwą plastyczną z odciskami palcowymi w kombinacji z podwójnymi płaskimi guzami, ponadto przęślik gliniany i gładzik kamienny.

Obiekt 32 (ryc. 6) - naziemna chata słupowa

W wykopie sondażowym nr V na głębokości 0,6 m od stropu warstwy I odsłonięto prostokątny zarys chaty o wymiarach 3 x 4 m, prawdopodobnie z podcieniami i wejściem w ścianie dłuższej - północnej. Analizując rozmieszczenie dołków posłupowych można przypuszczać, że wewnątrz chaty podzielone było na dwie części: większą mieszkalną (2 x 4 m) z paleniskiem o wymiarach 0,6 x 0,8 m i mniejszą (1 x 4 m), stanowiącą prawdopodobnie „boks” dla zwierząt¹⁰. Ściany krótsze budynku wzniesione były, jak przypuszczam, w konstrukcji sumikowo-łatkowej, natomiast dłuższa ściana południowa - prawdopodobnie w konstrukcji plecionkowej (sugeru-

¹⁰ Podczas eksploracji chaty, z warstwy kulturowej o miąższości do 0,08m, i tuż pod nią pobrano kilkadziesiąt prób gleby do analizy fosforowej, która wykazała zdecydowaną przewagę zawartości P₂O₅ (rzędu 2000 - 4000 ppm) w zaznaczającej się konstrukcyjnie mniejszej części wewnętrznej chaty, przy średniej zawartości tła rzędu 500 - 800 ppm.

ją to również odciski plecionki zaobserwowane po stronie wewnętrznej dwóch fragmentów polepy pochodzącej z obiektu). Inwentarz: kilkadziesiąt fragmentów ceramiki głównie grubościennej o powierzchni chropowatej, szorstkiej i przecieranej.

Obiekt 1 (ryc. 6) - jama przypaleniskowa

W wykopie sondażowym nr II na głębokości 0,6 m od stropu warstwy I uchwycono owalny zarys jamy o wymiarach 1,5 x 3,5 m, zagłębionej nieckowato do 0,4 m. Wypełnisko jamy stanowił ciemnoszarobrunatny piasek ze śladami spalenizny i znaczną zawartością węgla drzewnych, zalegających na całej powierzchni jamy. Wokół jamy nie zaobserwowano śladów konstrukcji naziemnej, nie mniej prawdopodobnym jest uznanie omawianego obiektu za pozostałość naziemnej chaty o konstrukcji zrębowej, z zagłębioną częścią przypaleniskową¹¹. Inwentarz: fragmenty naczynia zasobowego, całkowicie ręcznie lepionego, z gruboziarnistą domieszką schudzającą, o powierzchni naturalnie chropowatej, miejscami wygładzanej za pomocą szmatki, barwy jasnoszarobrunatnej i dwubarwnym przełomie (ryc. 9).

IV. Chronologia stanowiska

Wyniki dotychczasowych badań na stanowisku 21 w Młodzikowie potwierdziły istnienie rozległej osady. Ustalenie jej ram chronologicznych można dokonać jedynie w oparciu o materiał ceramiczny. Za najwcześniejsze należy uznać obiekty 56 i 60, w których ceramika o cechach kultury pomorsko-kloszowej występowała razem z ułamkami naczyń, nawiązującymi formami do okazów typowych dla wczesnych faz kultury przeworskiej. Pozyskane materiały z innych obiektów wskazują na istnienie osady w młodszym okresie przedrzymskim i wczesnym okresie wpływów rzymskich. Opisany obiekt 32 pochodzący najwcześniejsz z fazy B₂/C₁ późnego okresu wpływów rzymskich oraz znalezisko monety brązowej Konstantyna I sugeruje trwanie osady również w późnym okresie „rzymskim”. Za prawdopodobnie najmłodszy obiekt odsłonięty na osadzie można uznać jamę przypaleniskową - obiekt 1, z której pozyskane naczynie zasobowe pod względem techniki wykonywania, formy i sposobu ukształtowania

¹¹ Z.Kobyliński, Struktury osadnicze na ziemiach polskich u schyłku starożytności i w początkach wczesnego średniowiecza, Wrocław, 1988, s. 103n.

krawędzi wylewu nawiązuje do naczyń z fazy A wczesnego średniowiecza datowanej na V/VI-VI w.

**Bericht über die Ausgrabungen der Siedlung aus der vorrömischen
und römischen Eisenzeit in Młodzikowo,
Gem. Krzykosy, Woiwodschaft Poznań (Fst. 21)**

Zusammenfassung

Drei Ausgrabungskampagnen in der Fst. 21 in Młodzikowo haben das Bestehen dort einer ausgedehnten Siedlung aus der vorrömischen und römischen Eisenzeit bestätigt. In Hinsicht auf die Terrainschwierigkeiten, verursacht durch die Unzugänglichkeit des westlichen Fundstellenteils (Wald), Notwendigkeit der Bestimmung des tatsächlichen Siedlungsumfanges sowie der Korrelation zwischen dieser Siedlung und der früher untersuchten Siedlung der Przeworsk-Kultur wurden die Phosphoruntersuchungen verwendet, bei der Zusammenarbeit mit dem Lehrstuhl für Agrarchemie der Landwirtschaftlichen Akademie in Poznań. Die Siedlungsgröße wurde vorläufig als 4 bis 5 ha bestimmt. Insgesamt wurden während dieser drei Kampagnen fünf Wohnanlagen mit den begleitenden Gruben vom wirtschaftlichen, Abfall- und wahrscheinlich Produktionscharakter freigelegt. Besonders bemerkenswert sind, in Hinsicht auf ihre wesentliche Bedeutung für die Chronologie der Siedlung, die Objekte 56 und 60, in den die Gefäßscherben aus der Pommerschen und Glocken Kultur gefunden sind, die mit den für frühere Stufen der Przeworsk-Kultur typischen Gefäßscherben gemeinsam auftreten, sowie Objekt 32 - ein obererdisches Pfostenhaus aus der späten römischen Kaiserzeit (Phase B₂/C₁) und Objekt 1 wahrscheinlich eine Grube am Herd aus Stufe A (V/VI - VI Jh.) des frühen Mittelalters.

Abbildungen

Abb. 1. Młodzikowo, Fst. 21, Gem. Krzykosy. Lage der Siedlung auf dem Boden der anderen gegrabenen Fundstellen (Nr. 1,3,4) der Siedlungskammer (1-Gräberfeld aus der römischen Kaiserzeit; 3-Siedlung, wie oben; 4-frühmittelalterliches Gräberfeld). Gez. J.Kędelska

Abb. 2. Młodzikowo, Fst. 21, Gem. Krzykosy. Höhenlinienplan mit Lageplan der Grabungsflächen (1-erste Ausgrabungskampagne; 2-zweite Ausgrabungskampagne; 3-dritte Ausgrabungskampagne). Gez. J.Kędelska

Abb. 3. Młodzikowo, Fst. 21, Gem. Krzykosy. Phosphorproben - Entnahmestelle auf Basis der P₂O₅-Dispersion in der Fst. Gez. J.Kędelska

Abb. 4. Młodzikowo, Fst. 21, Gem. Krzykosy. Siedlungsstratigraphie östlicher Fundstellenteil (1-graubrauner Humus; 2-brauner Sand untermengt mit Humus; 3-graubrauner versandter Lehm; 4-graubrauner Sand; 5-graubrauner Lehmsand; 6-Brandschicht; 7-ashgrauer Sand; 8-gelbbrauner versandter Lehm; 9-Lehmbewurf; 10-Steine). Gez. J.Kędelska

Abb. 5. Młodzikowo, Fst. 21, Gem. Krzykosy. Siedlungsstratigraphie westlicher Fundstellenteil (1-graubrauner Humus; 2-hellgelber Dünensand; 3-graugelber Sand; 4-braugrauer Lehmsand; 5-hellgraubrauner Sand; 6-graubrauner Sand; 7-dunkelgraubrauner Lehmsand; 8-braun-rostbrauner Lehmsand mit Raseneisenerz; 9-dunkelbrauner Lehmsand; 10-grauweißer Sand - anstehender Boden). Gez. J.Kędelska

Abb. 6. Młodzikowo, Fst. 21, Gem. Krzykosy. Flachpläne und Profile von Objekte Nr. 56, 60, 32, 1 (1-graubrauner Humus; 2-brauner Sand untermengt mit Humus; 3-graubrauner versandter Lehm; 4-graubrauner Sand; 5-ashgrauer Sand; 6-dunkelgraubrauner Sand; 7-dunkelbrauner Lehmsand; 8-hellgelber Sand 9-gelbbrauner versandter Lehm; 10-graubrauner Sand untermengt mit

versandtem Lehm; 11-dunkelgraubrauner Lehmsand; 12-Brandschicht; 13-Lehmbewurf; 14-Holzkohle; 15-Steine; 16-Tongefäßscherben). Gez. J.Kędelska

Abb. 7. Młodzikowo, Fst. 21, Gem. Krzykosy. Fundenauswahl aus dem Objekt Nr. 60 (1-42, 44-Tongefäßscherben; 43 -Eisenmesser). Gez. J.Kędelska

Abb. 8. Młodzikowo, Fst. 21, Gem. Krzykosy. Auswahl der Tongefäßscherben aus dem Objekt Nr. 60. Gez. J.Kędelska

Abb. 9. Młodzikowo, Fst. 21, Gem. Krzykosy. Tonvorratsgefäß aus dem Objekt Nr. 1. Gez. J.Kędelska

Adres autora:

mgr Elżbieta Świerkowska-Barańska
Muzeum Archeologiczne
ul. Wodna 27
61-781 Poznań

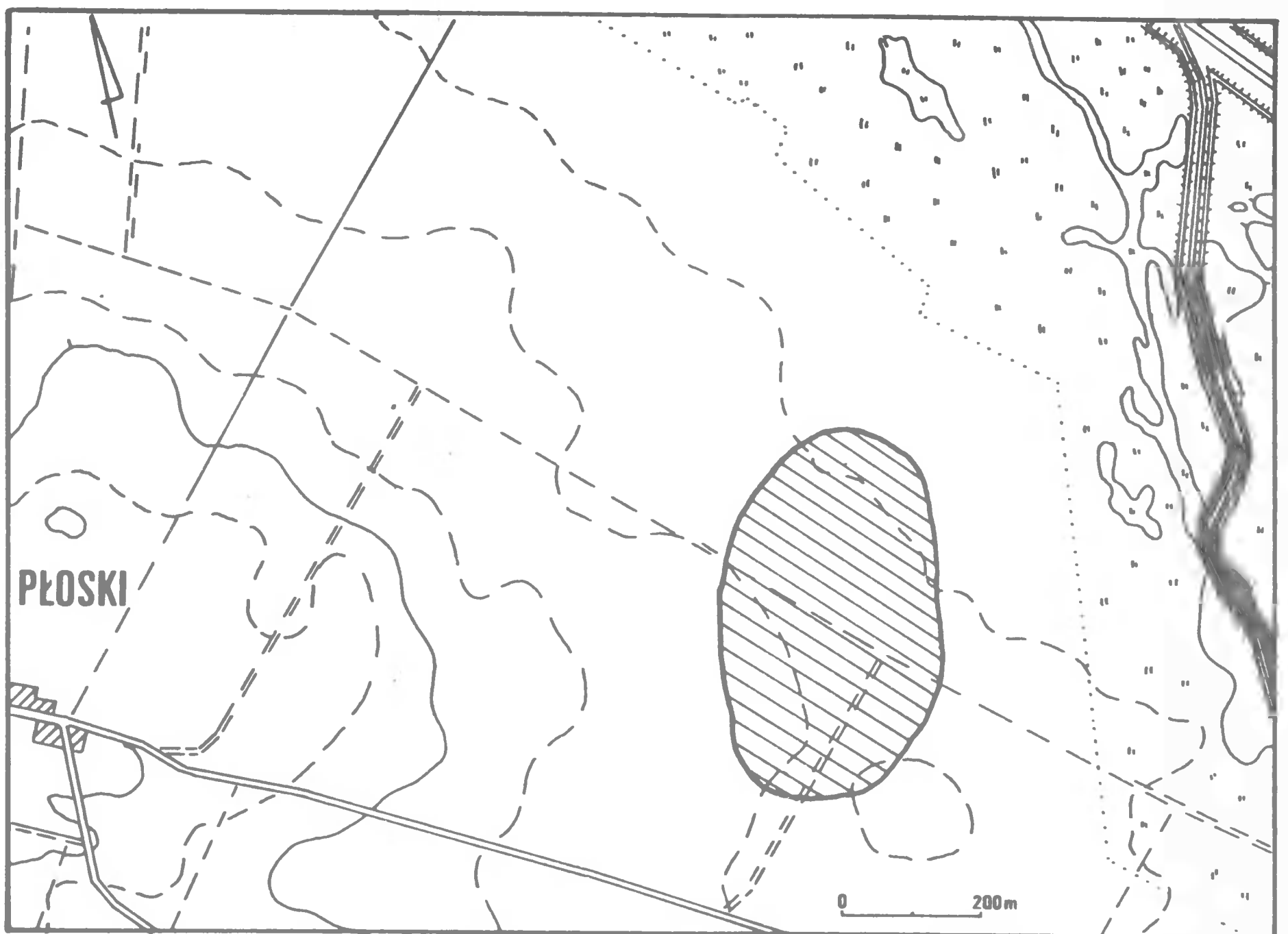
MAREK WRÓBEL

BADANIA OSADY LUDNOŚCI
KULTURY PRZEWORSKIEJ W PŁOSKACH, STAN. 3,
GM. WĄSOSZ, WOJ. LESZCZYŃSKIE, W LATACH 1988-90

Badania wykopaliskowe w Płoskach stanowią kontynuację programu badań nad nadbaryckim ośrodkiem metalurgii żelaza funkcjonującym u schyłku starożytności. Program ten zapoczątkowano w 1980 r. poszukiwaniami w Psarach, gm. Jemielno, woj. leszczyńskie. Na obszarze ok. 800 km² obejmującym środkowe dorzecze Baryczy odkryto 450 punktów związanych z ludnością kultury przeworskiej. Na 60 zarejestrowano kloce żuźła bądź ich fragmenty.

Interesujące nas stanowisko położone jest ok. 1 km na wschód od Płosek (ryc. 1) na łagodnym stoku doliny rzeki Łachy, lewego dopływu Baryczy. W trakcie trzech sezonów wykopaliskowych w latach 1988-90 (prace prowadził autor z ramienia byłego Wojewódzkiego Ośrodka Archeologiczno-Konserwatorskiego w Lesznie, ob. Państwowa Służba Ochrony Zabytków w Lesznie, na zlecenie Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Lesznie) odsłonięto powierzchnię 719 m². Odkryto 14 obiektów kultury przeworskiej: 7 kotlinek dymarskich, 1 mielerz, 1 palenisko, 1 bruk kamienny, 1 studnię (wtórnie jama odpadowa), 1 półziemiankę, 1 chatę i 1 jamę posłupową. Pozostałe obiekty (w liczbie 119) datowane są na HaD-LTC i należą do kultury pomorskiej.

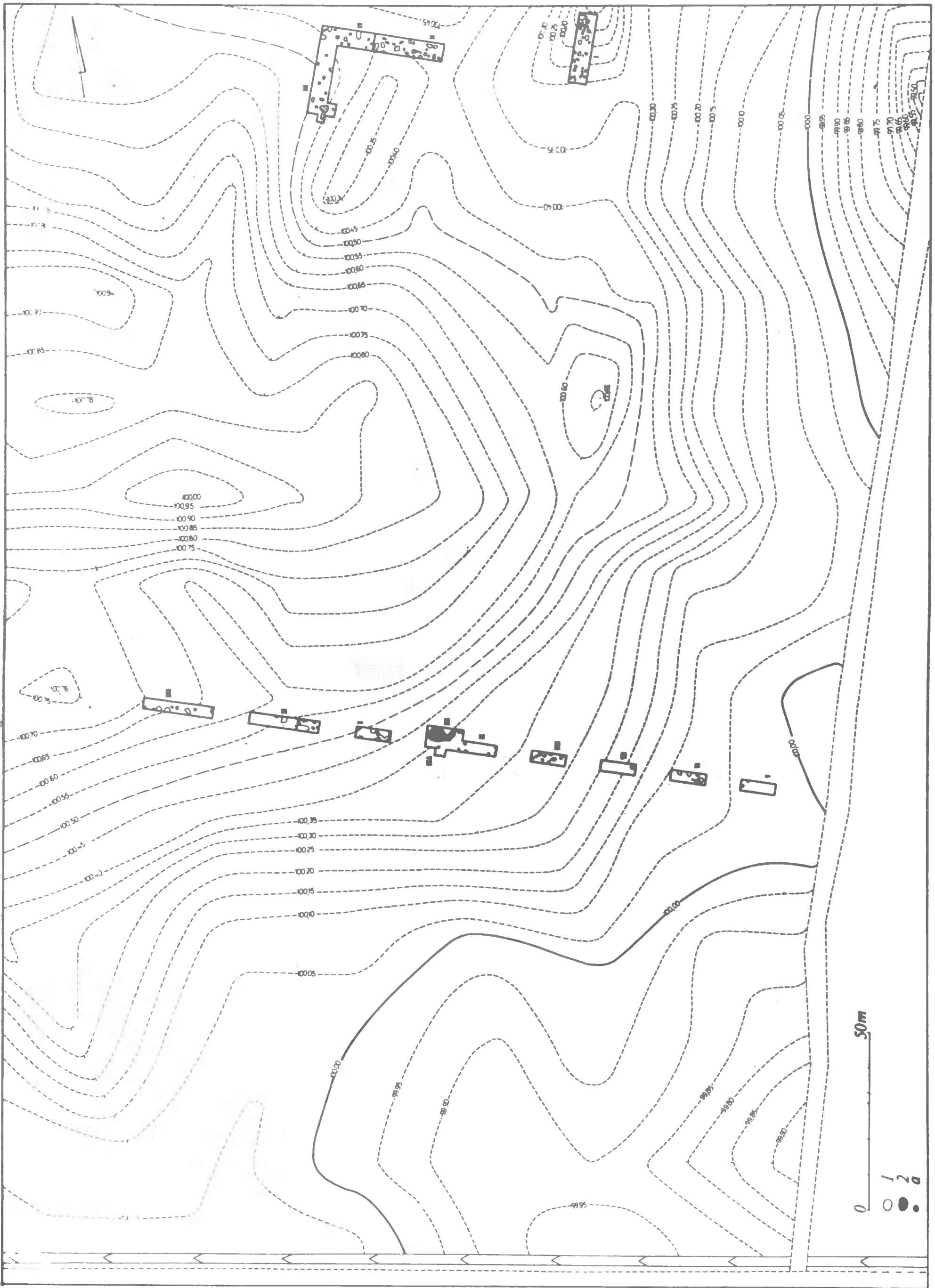
Obiekty związane z wytopem żelaza koncentrują się w północnej części stanowiska (wykopy I i III) (ryc. 2). Kotlinki uległy znacznej destrukcji, zachowały się jedynie spągi z niewielką ilością węgla drzewnego i fragmentów żuźła o strukturze soplowej i gąbczastej. Porównując średnice jam podymarkowych, wstępnie wyróżniono: kotlinki małe - średn. do 30 cm,

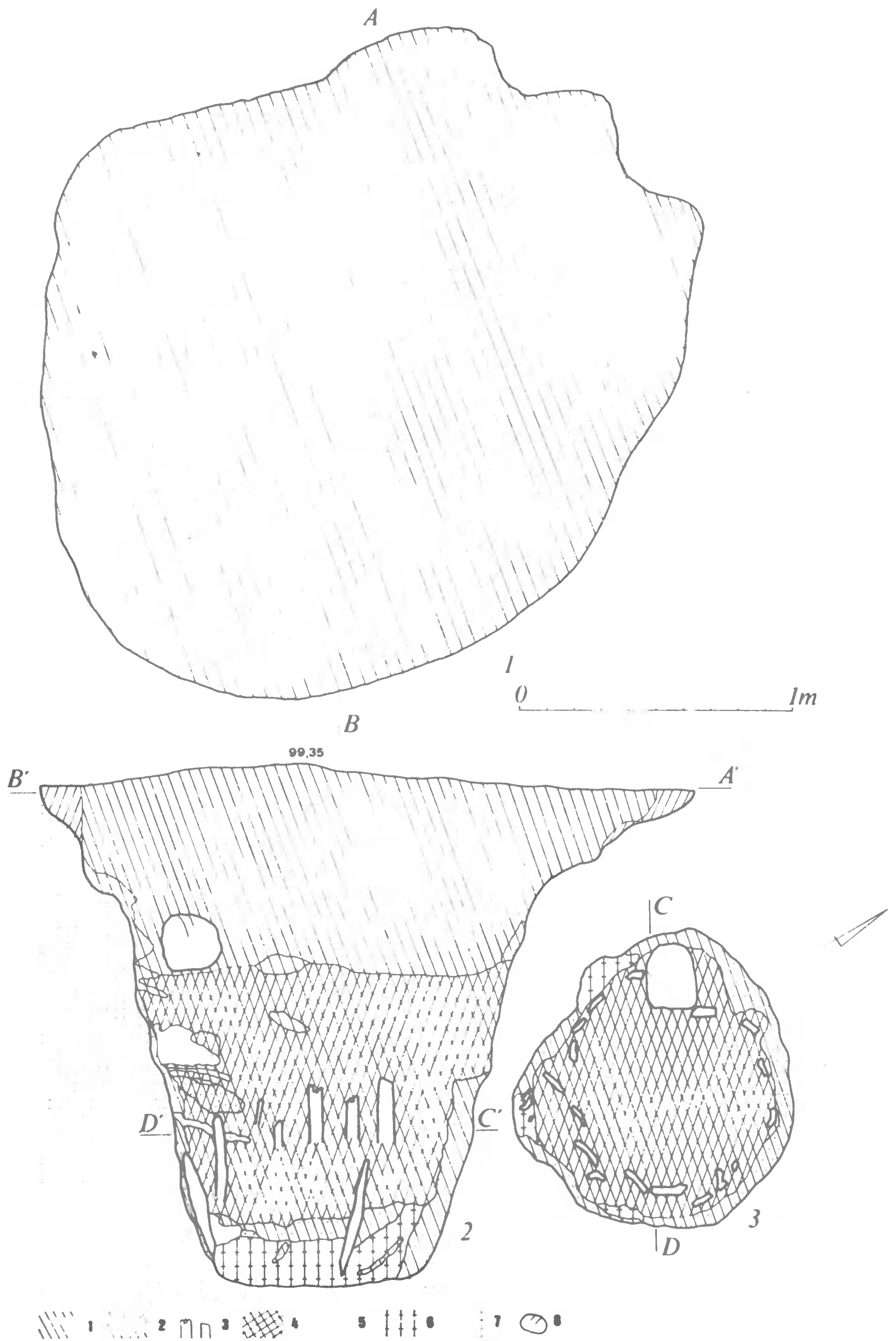
Ryc. 1. Płoski, stan. 3, gm. Wąsosz. Lokalizacja stanowiska. Rys. M. Wróbel

średnie - średn. do 40 cm, duże - średn. do 60 cm. Wielkości te porównywalne są z odkrytymi na złożu wtórnym kłocami żużla. Na obrzeżach stanowiska oraz w warstwie zasypiskowej jamy odpadowej (strop studni) zainwentaryzowano 16 kłoców. Sklasyfikowano je w trzech grupach: małe - średn. od 18 do 25 cm, średnie - średn. od 35 do 40 cm, duże - 1 kloc z odlewem kanału kotlinkowego, średn. 55x70, wys. 60 cm.

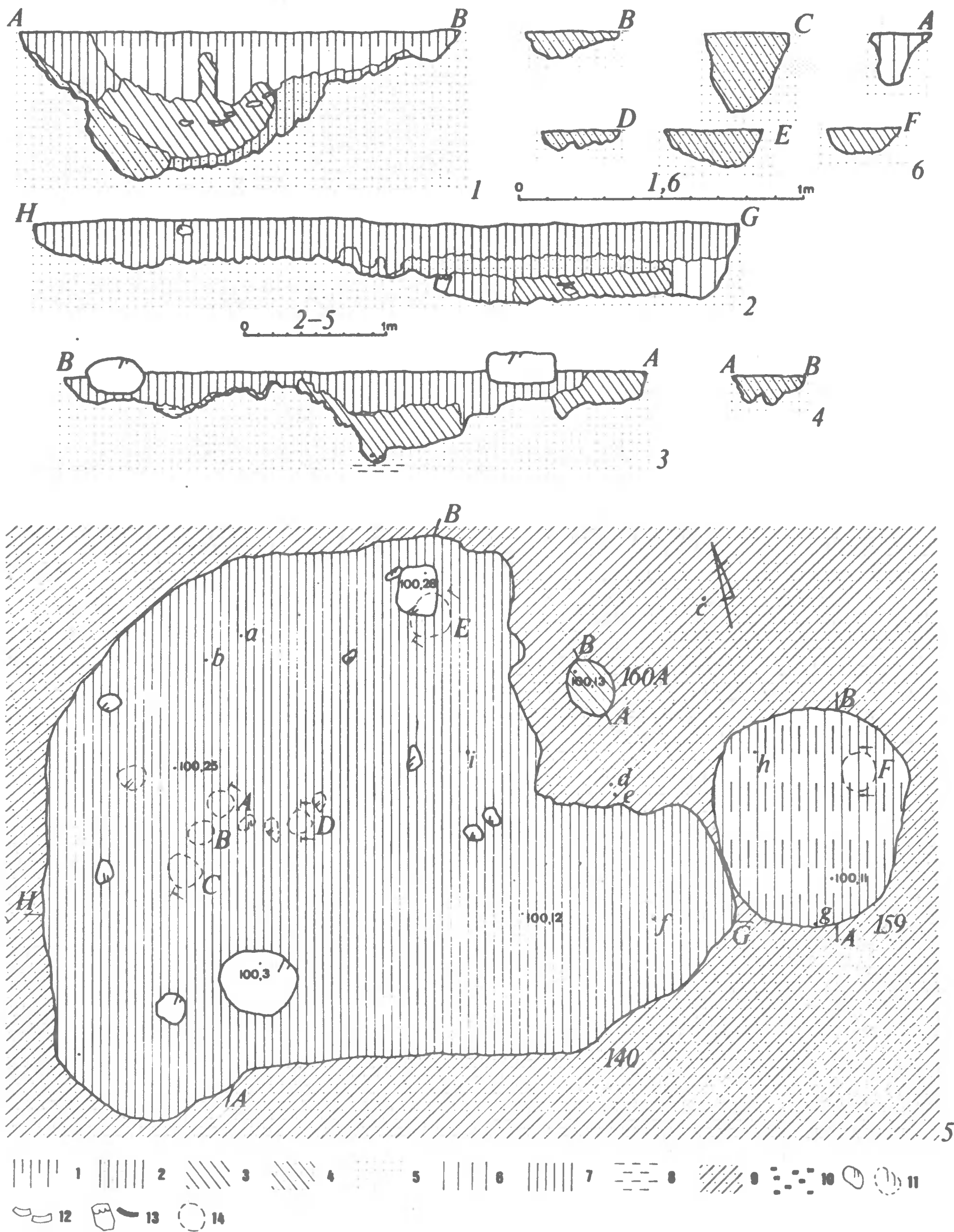
W obrębie osady odkryto około 500 fragm. naczyń ludności kultury przeworskiej datowanych na schyłek młodszego okresu przedrzymskiego i wczesny okres wpływów rzymskich. O chronologii piecowiska możemy wnioskować także na podstawie analizy fragmentów naczyń z wypełniska studni datowanych na fazę B₂ okresu wpływów rzymskich (jak już wspomniano kloc żużla o średn. 18 cm odkryto w stropie obiektu, fragmenty kłoców znajdowały się także w wypełnisku studni na poziomie wodonośnym). Na wczesny okres wpływów rzymskich datować można fragment naczynia wtopiony w kloc żużla.

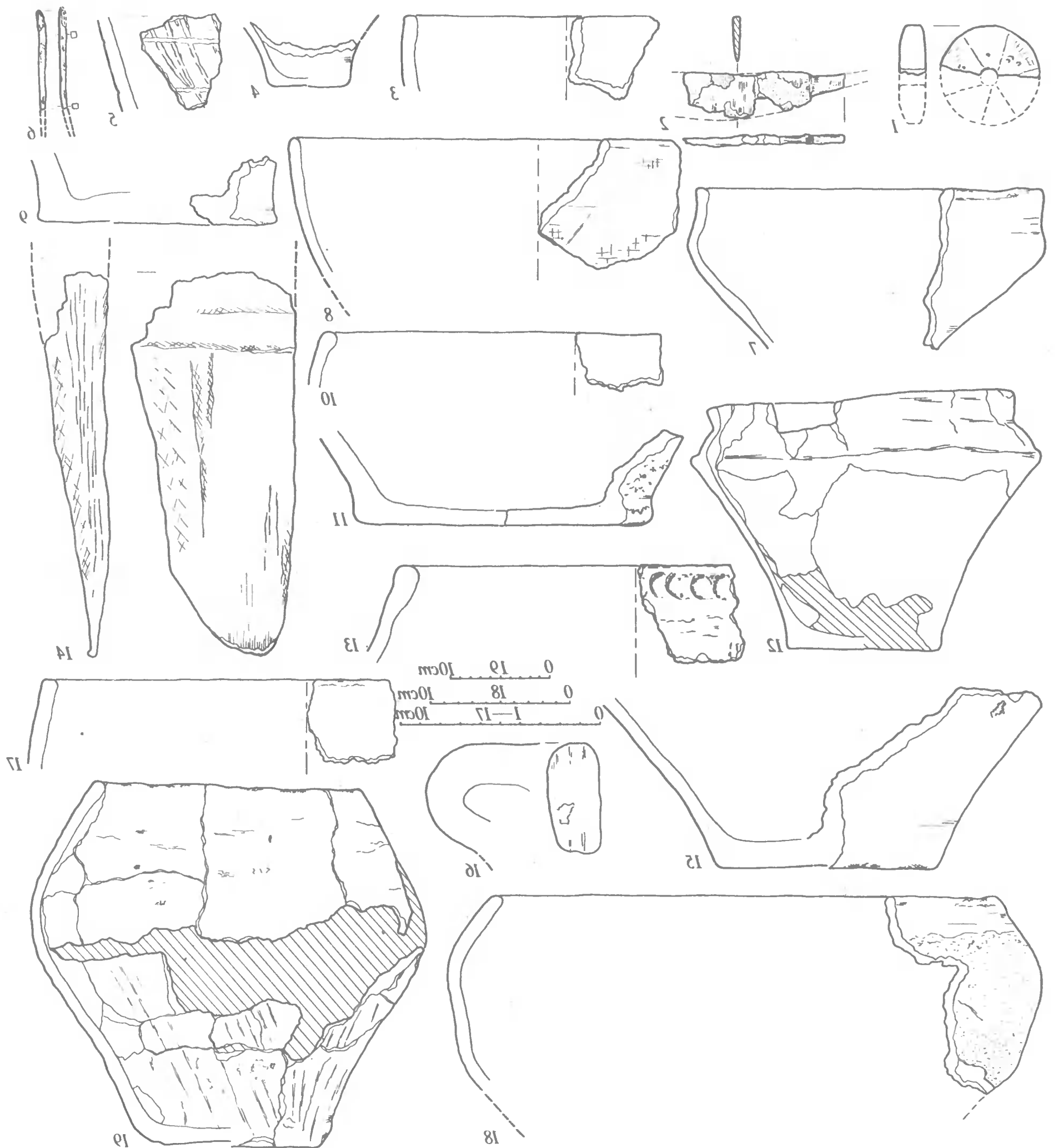
Ryc. 2. Płoski, stan. 3, gm. Wąsosz. Plan warstwiczny stanowiska z lokalizacją wykopów badawczych i odkrytych obiektów (wykop I-1988 r.; wykop II-IV-1989 r.; wykop V-XIII - 1990 r.; 1-objekty kultury pomorskiej; 2-objekty kultury przeworskiej; a-kotlinki dymarek. Rys. B.Niemczyk

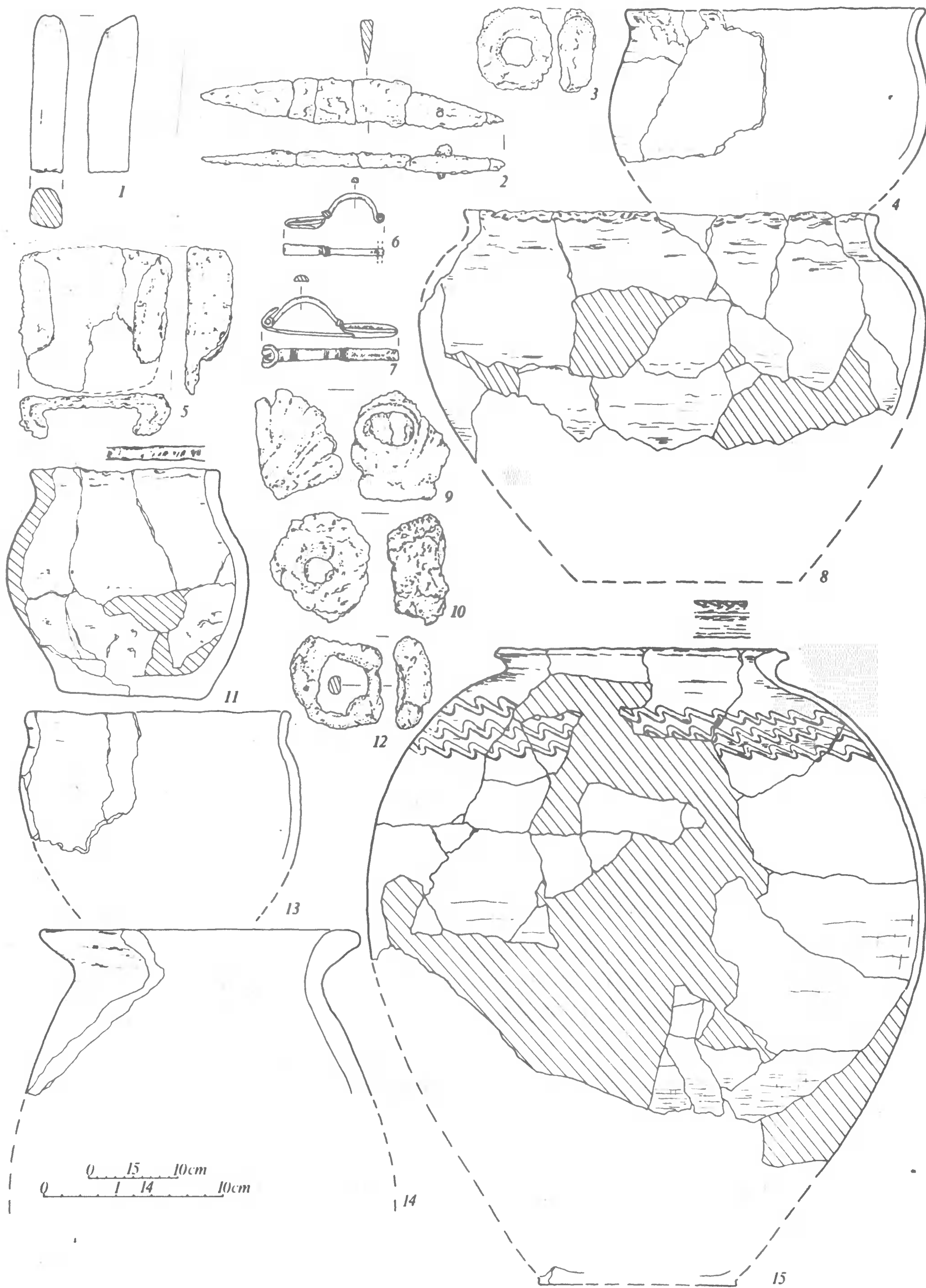
Ryc. 3. Płoski, stan.3, gm. Wąsosz. Obiekt nr 36 (studnia): 1-rzut poziomy stropu, 2-przekrój poprzeczny, 3-rzut poziomy stropu cembrowiny (1-ciemnoszara ziemia; 2-jasnopopielaty piasek; 3-drewniane szczapy-deski; 4-szary piasek; 5-żółty piasek; 6-jasnopopielaty piasek nasyczony gytia; 7-żwir drobnoziarnisty; 8-kamień). Rys. M.Wróbel

Ryc. 4. Płoski, stan. 3, gm. Wąsosz. Obiekt nr 140 (chata): 2, 3-przekrój pionowy, 5-rzut poziomy, 6-profile jam posłupowych A-E; obiekt nr 159 (palenisko): 1-przekrój poprzeczny, 5-rzut poziomy, 6-profil jamy posłupowej F, obiekt nr 160 A (jama posłupowa): 4-przekrój poprzeczny, 5-rzut poziomy, (1-brązowo szary piasek; 2-brązowoszary piasek ze żwirem; 3-szarożółty piasek; 4-żółtoszary piasek; 5-piasek calcowy; 6-brązowożółtawy piasek; 7-szrobrazowy piasek; 8-gлина; 9-piasek ze spalenizną; 10-węgiel drzewny; 11-kamienie; 12-bryłki polepy; 13-fragmenty naczyń typu „Krausengafässe”; 14-zarys jam E, F; a-brązowa zapinka; b-fragment kamiennej osetki; c-żelazna radlica; d-g-żelazne kółka-ogniwa; h-żelazny nóż; i-fragment naczynia typu „Krausengafässe”). Rys. M. Wróbel

Ryc. 5. Płoski, stan.3, gm.Wąsosz. Wybór zabytków z obiektu nr 36 (studnia) (1-fragment glinianego przęślika; 2-fragment żelaznego noża; 3-5, 7-13, 15-19-fragmenty naczyń glinianych; 6-fragment brązowego szydła; 14-fragment dębowej szczapy z obudowy studni). Rys. M.Wróbel

Ryc. 6. Płoski, stan. 3, gm. Wąsosz. Wybór zabytków z obiektu nr 140 (chata) (1-fragment osetki z piaskowca; 2-żelazny nóż; 3,9,10,12-żelazne kółka-ogniwa; 4,8,11,13-15-fragmenty naczyń glinianych; 5-żelazna radlica; 6,7-brązowe zapinki). Rys. M.Wróbel

W pobliżu piecowiska (ryc. 2) odkryto studnię (obiekt 36). Na głęb. ok. 30 cm od powierzchni stanowiska odsłonięto owalną jamę o wym. 2,32 x 2,46 m, głęb. 1.9 m (ryc. 3:1). Pierwszą warstwę wypełniska studni tworzyła ciemnoszara ziemia miąższości 77-81 cm. Znajdowały się w niej liczne fragmenty naczyń (ryc. 5), fragment zdobionego prześlika (ryc. 5:1), fragment szydła brązowego (ryc. 5:6), 2 fragmenty poroża (jeden ze śladami nakłuwania, drugi piłowania), bryłki polepy, kloc i fragmenty kloców żuzła, bryłki rudy darniowej, kości bydła, konia, świni, owcy/kozy i nieokreślonego ptaka¹, węgle drzewne olszy, sosny dębu i wierzby. W spągu warstwy znajdował się kamień o wym. 18 x 25 x 20 cm. Przy ścianach jamy odkryto jasnopopielatą warstwę drobnoziarnistego piasku wskazującego na pierwotną wysokość poziomu wody w studni (ryc. 3:23). Poziom ten znajdowałby się około 60 cm poniżej obecnego poziomu gruntu. Pod pierwszą warstwą znajdowała się czarna ilasta ziemia przedzielona kilkunastoma warstewkami jasnopopielatego piasku (ryc. 3) świadczącego o stopniowym obniżaniu się poziomu wody. W warstwie iłu odkryto kilkadziesiąt fragmentów naczyń kultury przeworskiej oraz pomorskiej. Ceramika naczyniowa kultury przeworskiej ma typowe cechy naczyń „wczesnorzymskich”. Ponadto z warstwy wydobyto fragmenty żuzła żelazistego, kości bydła, świni, owcy/kozy, szczątki ichtiofauny. Około 1,2 m poniżej stropu pierwszej warstwy odsłonięto zarys konstrukcji drewnianej cembrowiny o średn. około 80 x 80 cm (ryc. 3:3). Złożona była ona z 22 szczap-desek dębowych. Od strony południowej cembrowina wzmocniona była kilkoma mniejszymi sosnowymi szczapami. W części zachodniej nad konstrukcją znajdował się fragment kamienia (gnejs laminowany) o wym. 24 x 19 x 12 cm, ze śladami gładzenia. Wnętrze cembrowiny wypełnione było czarnym wilgotnym iłem poprzedzielanym warstewkami jasnego piasku. Na tym poziomie odkryto nieliczne fragmenty naczyń kultury przeworskiej a na spągu czaszkę konia. Na dnie studni znajdowała się warstewka jasnego piasku przesyconego gytią. W niej zagłębione były elementy cembrowiny, nieprzylegające do siebie (odstęp między poszczególnymi deskami wynosiły 4 do 5 cm). Poszczególne szczapy miały następujące wymiary: zacho-

¹ Analizę osteologiczną przeprowadził mgr inż. D.Makowiecki z Katedry Anatomii Zwierząt Akademii Rolniczej w Poznaniu.

wana dług. 58-64 cm, szer. 9-14 cm, grub. 4-5,5 cm. Zaostrzone były w klin o dług. ok. 23 cm. W podłoże były wbijane, o czym może świadczyć zatepiony koniec (ryc. 5:14). Obiekt pierwotnie pełnił funkcję studni; po obniżeniu się poziomu wody użytkowany był jako jama odpadowa (zob. warstwa pierwsza wypełniska studni). Na podstawie cech stylistycznych ceramiki naczyniowej studnię można datować na fazę B₂ okresu wpływów rzymskich (niewykluczone, że źródło wykorzystywane było w młodszym okresie przedrzymskim przez ludność kultury pomorskiej). Przeprowadzona analiza radiowęglowa drewna² (deski i wióry drewniane) precyzuje chronologię studni na 1830± 50 BP (ok. 120± 50 r. n.e.). Od południa do niej przylegał kamienny bruk o wym. 1,2 x 1,8 m. Możliwe, że związany był funkcjonalnie ze studnią (umocnienie gruntu w miejscu czerpania wody).

Na podstawie analizy materiałów możemy sądzić, iż odkryto:

1. fragment osady ze studnią w centrum i piecowiskiem dymarskim, funkcjonujące równocześnie;
2. fragm. peryferii piecowiska dymarskiego funkcjonującego po zasypaniu studni (kloc żuźła w wypełnisku jamy odpadowej; niewykluczone, że piecowisko to było poprzedzone starszym, o czym świadczyłyby fragmenty żuźła żelazistego w wypełnisku studni); chronologię tej partii osady datujemy na wczesny okres wpływów rzymskich.

Około 185 m na południe od osady „wczesnorzymskiej” odkryto wycinek osady z młodszego okresu wpływów rzymskich i początku okresu wędrówek ludów (badania w 1990 r.). W trakcie prac wykopaliskowych odsłonięto chatę z paleniskiem na zewnątrz oraz 8 jam postępowych (funkcjonalnie związane z chatą). Ze złożeń wtórnego znanych jest ok. 100 fragmentów naczyń glinianych, w tym toczonych na kole, oraz 2 - 3 naczynia obtaczane, zasobowe (tzw. Krausengefässe).

Poniżej przedstawiamy zwięzłą charakterystykę odkrytych obiektów.

Obiekt 140 (chata) został odkryty 40 cm poniżej stropu humusu. Zarysowała się wówczas jama w kształcie nieregularnego owalu o wym. 4,06 x 4,84 m i maksymalnej głęb. 64 cm (ryc. 4:3,5). Jej wypełnisko stanowiła szarobrazowa ziemia miąższości do 35 cm. W warstwie tej znaj-

² Oznaczenia wieku próbek metodą C-14 wykonał prof. dr hab. M.F.Pazdur z Laboratorium C-14 Instytutu Fizyki Politechniki Śląskiej w Gliwicach.

dowały się fragmenty tzw. Krausengefässe (ryc. 6:15) oraz dwie zapinki brązowe z podwiniętą nóżką (ryc. 6:6,7). Na stropie warstwy odkryto kamienie związane z konstrukcją naziemną obiektu (szczególnie kamienie znajdujące się na dwóch przeciwległych krańcach jamy, wzdłuż osi południowy zachód - północny wschód) (ryc. 4:5). Poniżej pierwszej warstwy odsłonięto warstwę brązowoszarego piasku i drobnego żwiru, miąższości do 16 cm, natomiast przy krawędzi wschodniej jamy - soczewkę brązowożółtawego piasku (jama postłupowa (?)). W spągu wypełniska chaty znajdowały się: w centrum soczewka szarozółtego piasku o miąższości 18 cm, a na zachód soczewka szarobrązowego piasku o miąższości 18 cm. Na tym poziomie odkryto dalsze fragmenty tzw. Krausengefässe (ułamki wylewu) oraz między innymi fragmenty dwóch naczyń z karbowanymi krawędziami (ryc. 6:8, 11). W przekroju obiektu, wzdłuż osi A-B, widoczne są wyraźne różnice w głęb. chaty: od 4 do 61 cm. Największe zagłębienia są pozostałościami po jamach postłupowych. Jamę przy kamieniu, w części południowej, wypełniał szary i jasnożółty piasek. Podobne wypełnisko zawierała jama w części centralnej, ponadto znajdowały się w niej drobne węgle drzewne. W części północno wschodniej wypełniskiem była glina. Chata w przekroju miała zarys nieregularny. Jamy odsłonięte na spągu chaty to jamy postłupowe (A-E). Były to owalne, nieduże obiekty o wym.: A - 18 x 20 cm, głęb. 18 cm (wypełnisko: brązowożółty piasek), B - 16 x 20 cm, głęb. 9 cm (wypełnisko: szarozółty piasek), C - 21 x 23 cm, głęb. 28 cm (wypełnisko: szarozółty piasek) oraz D - 16 x 18 cm, głęb. 7 cm (wypełnisko: żółtoszary piasek). Jamy A - D były najprawdopodobniej pozostałościami po słupie sukcesywnie wymienianym. W części północnej odsłonięto jamę postłupową o wym. 26 x 34 cm i głęb. 13 cm. Nad jamą znajdował się kamień usztywniający konstrukcję nośną (?). Na północ od przewężenia chaty odsłonięto zarys jamy postłupowej (ob. 160 A) w kształcie owalu (ryc. 4:4, 5) o wym. 36 x 42 cm i głęb. 10 cm. Wypełniskiem był piasek szary z jasnożółtym. Jama stanowiła pozostałość po słupie - elemencie konstrukcji nośnej chaty. W zbiorze źródeł ruchomych z chaty poza tzw. Krausengefässe (ryc. 6:15), znajdują się garnki i kubki esowate, między innymi naczynia z krawędzią wylewu karbowaną odciskami palców (ryc. 6:8,11), oraz fragment dzbana (ryc. 6:14). Łącznie odkryto fragmenty 22 naczyń, w tym 2 - 3 czernionych, polerowanych. Poza naczyniami w chacie odkryto radlicę żelazną z widocznymi śladami intensywnego użyt-

kowania (znaczne skrócenie łopatki) (ryc. 6:5) oraz 2 zapinki brązowe z podwiniętą nóżką VI grupy Almgrena (ryc. 6:6, 7). Na krawędzi obiektu (ryc. 4:5) odkryto 2 kółka-ogniwa żelazne (ryc. 6:10, 12), natomiast w części północno zachodniej - fragment osetki z piaskowca (ryc. 6:1). Wśród szczątków organicznych wyodrębniono fragmenty szkieletu konia, świni, bydła (przewaga kości świni). Rozpoznano fragmenty drewna dębowego, brzozonego, bukowego, sosnowego (dominacja dębu), ponadto wyróżniono ziarno bobu³. Funkcjonalnie z chatą związane było palenisko (ob. 159).

Palenisko (ryc. 4:1, 5) odkryto 40 cm poniżej stropu humusu przy wschodniej krawędzi chaty. Była to owalna jama o wym. 1,36 x 1,52 m i głęb. 51 cm. Wypełnisko stanowił brązoszary piasek miąższości do 24 cm, w części południowej szarobrazowy. W partii stropowej odkryto nóż żelazny (ryc. 6:2). Poniżej tej warstwy znajdowała się meniskowato ułożona warstwa szarego piasku miąższości od 20 do 36 cm. Wydobyto z niego bryłki polepy (kopuła pieca?, ściana chaty?), fragmenty tzw. Krausengefässe i naczyń z karbowanymi krawędziami wylewów. Spąg jamy tworzyła w części północnej soczewka żółtego i brązoszarego piasku o miąższości do 20 cm oraz w części południowej warstewka żółtoszarego piasku. Odkryto w nich kolejne kółka-ogniwa żelazne (ryc. 6:9); fragmenty esowatego, czernionego i polerowanego garnka, dalsze fragmenty tzw. Krausengefässe. W palenisku znajdowały się kości bydła i świni (przewaga bydłecych), zwęglone fragmenty drewna dębowego (duża ilość), brzozonego, olchowego i sosnowego. Na spągu paleniska odkryto zarys jamy postłopowej F (ryc. 4:5, 6) o wym 28 x 31 cm i głęb. 9 cm (wypełnisko szarożółty piasek). Obiekt nie jest łączony z paleniskiem i chatą. Chatę o słupowej konstrukcji nośnej, z wejściem od wschodu i paleniskiem na zewnątrz datujemy na fazę C₂-D okresu wpływów rzymskich.

Brak dalszych obiektów z młodszych faz kultury przeworskiej znacznie ograniczył wnioskowanie o strukturze zasiedlenia w obrębie badanego obszaru. Można przypuszczać, że odkryto fragment osady o rozproszonej, kilku- (wielo-) dworczej zabudowie, typowej dla schyłku starożytności. Znane z wielu publikacji ślady osadnictwa z okresu wędrówek ludów z Łu-

³ Próbkę paleobotaniczną rozpoznał doc. dr hab. A. Dzieczkowski z Zakładu Paleobotaniki IHKM PAN w Poznaniu (ob. Instytut Archeologii i Etnologii PAN, Oddział w Poznaniu).

gów (d. Königsbruch) i Czeladzi Wielkiej (d. Gepidau, Tschilesen), gm. Wąsosz⁴, oddalone są od interesującego nas punktu o kilka km (od Ługów ok. 4 km na wschód, od Czeladzi Wielkiej 7 km na północny zachód). Lokalizacja trzech późnoprzeworskich punktów w promieniu 10 km sugeruje istnienie w tym regionie skupienia osadniczego o niesprecyzowanych granicach.

W związku z dużą wartością poznawczą osady i niedostatecznym stopniem jej rozpoznania konieczne jest kontynuowanie badań.

**Ausgrabungen der Siedlung der Przeworsk-Kultur in Płoski,
in Jahren 1988-90, (Fst. 3), Gem. Wąsosz, Woiwodschaft Leszno**

Zusammenfassung

Die Ausgrabungen in Płoski sind Fortsetzung des Forschungsprogrammes eines Eisenmetallurgie-zentrums am Barycz (auf einem Gebiet von ca. 800 km², das das mittlere Baryczgebiet umfasst, es wurden 450 Fundstellen entdeckt, die mit der Przeworsk-Kultur verbunden sind; in 60 davon wurden die Überreste einer Eisenproduktion registriert). Das Programm wurde im Jahre 1980 mit Ausgrabungen in Psary, Gem. Jemielno, Woiwodschaft Leszno begonnen.

Die uns interessierte Fundstelle liegt ca. 1 km östlich vom Dorf Płoski (Abb. 1), am sanften Abhang des Flußbetts von Łacha, eines Nebenflusses vom Fluß Barycz. Innerhalb von drei Ausgrabungskampagnen wurde die Oberfläche von 719 m² freigelegt. Es wurden 14 Objekte der Przeworsk-Kultur aus der frühen römischen Kaiserzeit: 7 Rennöfen, 1 Meiler, 1 Herdstelle, 1 Steinpflaster, 1 Brunnen (sekundär eine Abfallgrube), 1 Grubenhaus, 1 Wohnanlage und 1 Pfostengrube freigelegt. Die übrigen Objekte (119) datiert man in die HaD-LTC und sie gehören der Pommerschen Kultur an. Die mit dem Eisenschmelzen verbundenen Objekte konzentrieren sich im Fundstellennordteil (Abb. 2). Die Rennöfen unterlagen einer erheblichen Destruktion, es sind nur Grubenunterteile erhalten. Die Schlackenklötzen wurden ausschließlich auf der Sekundärablagerung registriert (16 Klötze). Sie hatten 18 bis 70 cm Durchmesser. Am Rande des Ofenraumes wurde ein Brunnen mit Abmessungen 2,32 x 2,46 und 1,9 m Tiefe mit erhaltenen Überresten der Holzkonstruktion freigelegt. Die durchgeführte Radiokarbonanalyse präzisiert die Brunnenchronologie auf 1830 ± 50 BP (ca. 12 ± 50 u.Z.).

Etwa 185 m südlich von der Siedlung der frühen römischen Kaiserzeit wurden Funde aus der jüngeren römischen Kaiserzeit und dem Anfang der Völkerwanderungszeit entdeckt. Zur Fundsammlung gehören: ein Grubenhaus (Objekt 140) mit Herdstelle (Objekt 159) außen, und 8 Pfostengruben. Es wurden 100 Gefäße, darunter die, die auf der Drehscheibe gedreht wurden sowie Scherben von 2-3 Vorratsgefäßen - den s.g. Krausengefäßen freigelegt. Die Überreste bildeten eine Grube mit Abmessungen 4,06x4,84 m und Tiefe bis 64 cm (Abb. 4). In der Grubenfüllung wurden Gefäßscherben u.a. die s.g. Krausengefäße (Abb. 6:15), Fragmente des Sandstein-Schleifsteines (Abb. 6:1), 2 Bronzefibeln Almgren VI/158 und VI/170 (Abb. 6:6-7), Eisenhaken schar (Abb. 6:5),

⁴ Por. S.Pazda, Studia nad rozwojem i zróżnicowniem lokalnym kultury przeworskiej na Dolnym Śląsku, Studia Archeologiczne, 10, 1980, tam dalsza literatura.

und Tierknochen, Holzfragmente und Ackerbohnenkorn freigelegt. Mit dem Grubenhaus war eine Herdstelle (ovale Grube mit Abmessungen 1,36x1,52 m und Tiefe 51 cm) funktional verbunden. Ein Pfostenhaus mit dem Eingang von Osten und Herdstelle von aussen, kann in die Phase C₂-D der römischen Kaiserzeit datiert werden. Die entdeckten Funde sind höchstwahrscheinlich mit einer Siedlung von zerstreuter Mehrhofbebauung, typisch für das Spätaltertum, verbunden.

Abbildungen

Abb. 1. Płoski, Fst. 3, Gem. Wąsosz. Lageplan der Fundstelle. Gez. M.Wróbel

Abb. 2. Płoski, Fst. 3, Gem. Wąsosz. Höhenlinienplan mit der Lage der Grabungsflächen und der freigelegten Objekte (Grabungsfläche I-1988; Grabungsfläche II-IV - 1989; Grabungsfläche V-XIII - 1990; 1-Objekte der Pommer schen Kultur; 2-Objekte der Przeworsk-Kultur; 3-Rennöfen). Gez. B.Niemczyk

Abb. 3. Płoski, Fst. 3, Gem. Wąsosz. Brunnen (Objekt Nr. 36): 1-Deckengrundriß; 2-Querschnitt; 3-Grundriß der Brunnenringdecke (1-dunkelgraue Erde; 2-hellaschgrauer Sand; 3-Spaltholz-Bretter; 4-grauer Sand; 5-gelber Sand; 6- hellaschgrauer Sand gesättigt mit Gytja; 7-Feinkies; 8- Stein). Gez. M.Wróbel

Abb. 4. Płoski, Fst. 3, Gem. Wąsosz. Grubenhaus (Objekt Nr. 140): 2,3-Aufriß, 5-Grundriß, 6-Pfostengrube A-E; Herdstelle (Objekt Nr.159): 1-Querschnitt, 5-Grundriß, 6-Pfostengrubenprofil F, Säulengrube (Objekt Nr. 160 A): 4-Querschnitt, 5-Grundriß (1-braungrauer Sand; 2- braungrauer Sand mit Kies; 3-graugelber Sand; 4-gelbgrauer Sand; 5-Sand - anstehender Boden; 6-braungelber Sand; 7-graubrauner Sand; 8-Lehm; 9-Sand mit den Brandresten; 10-Holzkohle; 11-Steine; 12-Lehmbewurfsklümpchen; 13-„Krausengefäßfragmente“; 14-Grubenumriße E,F; a-Bronzefibel; b-Fragment des Schleifsteines; c-Eisenhaken; d-g-Eisenringe-Kettenglieder; h-Eisenmesser; i-„Krausengefäßfragment“). Gez. M.Wróbel

Abb. 5. Płoski, Fst. 3, Gem. Wąsosz. Fundenauswahl aus Brunnen (Objekt Nr. 36) (1-Spinnwirtel aus Ton; 2-Messerfragment; 3-5, 7-13, 15-19-Tongefäßscherben; 6-Fragment des Bronzefriemes; 14-Eichenholzfragment aus Brunnenausbau). Gez. M.Wróbel

Abb. 6. Płoski, Fst. 3, Gem. Wąsosz. Fundenauswahl aus dem Grubenhaus (Objekt Nr. 140) (1-Fragment des Schleifsteines; 2-Eisenmesser; 3, 9, 10, 12-Eisenringe-Kettenglieder; 4,8,11,13-15-Tongefäßscherben; 5-Eisenhakenschar; 6, 7-Bronzenfibeln). Gez. M.Wróbel

Adres autora:

mgr Marek Wróbel

Państwowa Służba Ochrony Zabytków w Lesznie

Wydział Archeologiczny

Trzebiny (Pałac)

(Poczta) 64-114 Lasocice

WOJCIECH SICIŃSKI

SPRAWOZDANIE Z BADAŃ NA OSADZIE KULTURY PRZEWORSKIEJ W ZADOWICACH NA STAN. 1a, WOJ. KALISKIE, W LATACH 1988-1991

Osada kultury przeworskiej w Zadowicach znajduje się ok. 15 km na południe od Kalisza. Położona jest ok. 800 m na wschód od obecnego koryta rzeki Proсны, pomiędzy rzeką a jej niewielkim dopływem - rzeczką Kiełbaśnicą. Znajduje się w bezpośrednim sąsiedztwie cmentarzyska kultury pomorskiej i kultury przeworskiej na stan. 1, badanym przez Muzeum Archeologiczne i Etnograficzne w Łodzi w latach 1952-1960 i 1970-1982¹. Pierwsze informacje na temat osady uzyskano w 1970 roku, kiedy to w wykopie sondażowym, w odległości ok. 50 m na zachód od cmentarzyska, stwierdzono ślady niewielkiego obiektu półziemiankowego, kształtu w przybliżeniu prostokątnego, o powierzchni ok. 8 m², w którym występował materiał ceramiczny kultury przeworskiej. Niestety nie przeprowadzono w tym rejonie badań na szerszą skalę, koncentrując uwagę na dalszych pracach na cmentarzysku. Badania powierzchniowe w ramach AZP, przeprowadzone na początku lat 80-tych, doprowadziły do odkrycia trzech koncentracji materiału zabytkowego, które interpretowano jako pozostałości osady, bądź osad². W 1988 roku rozpoczęto badania wykopaliskowe w rejonie na zachód od cmentarzyska, w bezpośrednim sąsiedztwie odkrytego w 1970 roku obiektu półziemiankowego. Celem tych badań jest po-

¹ E. Kaszewska, Zadowice. Tysiącletnie cmentarzysko na bursztynowym szlaku, Łódź 1984.

² E. Kaszewska, op. cit., s. 91.

znanie struktury osadnictwa w rejonie cmentarzyska, wielkości i rozplanowania osady (osad?), a także pozyskanie danych o chronologii i charakterze stanowiska.

W trakcie czterolelnich badań wykopaliskowych prowadzonych przez autora (Muzeum Archeologiczne i Etnograficzne w Łodzi) przebadano obszar o powierzchni ok. 1400 m², odkrywając 46 obiektów o różnej funkcji (chaty, jamy, paleniska poza obiektami, piece wapiennicze, obiekty do wytopu i obróbki żelaza, studnia, dołki postłupowe).

Chaty miały kształt zbliżony do prostokąta o powierzchni od 8 do 50 m², większość mieściła się w przedziale pomiędzy 20 a 32 m². W ich wypełniskach stwierdzono występowanie dużej ilości fragmentów ceramiki, polepy, żużla żelaznego oraz kilka fragmentów kości zwierzęcych. W większości chat uchwycono ślady dołków postłupowych, które nie tworzą jednak dającego się powiązać ze sobą układu. Z 12 tego typu obiektów odkrytych dotychczas na stanowisku tylko w dwóch wypadkach w obrębie chaty występowało palenisko. W chacie nr 3 palenisko zbudowane z kamieni polnych położone było przy ścianie południowej, mniej więcej pośrodku ściany, natomiast w chacie nr 4, położone podobnie, wylepione było gliną, tworząc rodzaj głębokiej misy glinianej, w której rozpalano ogień (ryc. 1).

Jednym z ciekawszych obiektów była chata nr 10 o powierzchni ok. 50 m². Chata dzieliła się wyraźnie na 3 części. W części północnej, o głębokości ok. 25 cm, stwierdzono występowanie bardzo dużej ilości fragmentów ceramiki (ok. 1000 fragmentów) na powierzchni ok. 6 m²; tu też odkryto nóż żelazny i fragment sierpa żelaznego. Część środkowa o powierzchni ok. 38 m² i głębokości ok. 50 cm dostarczyła stosunkowo niewielkiej ilości ułamków ceramiki, polepy i żużla żelaznego. W tej części stwierdzono ślady dołków postłupowych w dość bezładnym układzie. Część południowo-zachodnia to przybudówka, kształtu zbliżonego do kwadratu, o powierzchni ok. 6 m², jednym narożnikiem stykająca się z chatą właściwą, o podobnej zawartości.

Bardzo ciekawym obiektem była chata nr 11, o powierzchni ok. 18 m², gdzie odkryto 5 niewielkich składów gliny do produkcji garncarskiej i pochówek prawdopodobnie psa.

Jamy miały kształt z reguły kolisty lub owalny i dość zróżnicowane wymiary (od 67 do 220 cm średnicy) oraz zawartość. Jama nr 8, o średnicy

78 cm i głębokości 34 cm, położona w sąsiedztwie chaty nr 11, wypełniona była surową gliną z domieszką drobnych, przepalonych kamieni. Byłby to obiekt analogiczny do tych jakie odkryto w obrębie chaty nr 11. Inny charakter miała jama nr 9 o wymiarach 220x176 cm i głębokości 94 cm. W jej wnętrzu odkryto fragmenty ceramiki, polepy, żużla żelaznego, dość dużą ilość kości zwierzęcych oraz 1 cały i fragmenty 3 ciężarków tkackich.

Występowanie dużych ilości żużla żelaznego na terenie osady nasuwało przypuszczenie o miejscowej produkcji żelaza. Znalazło to potwierdzenie w odkryciu dwóch kłoców żużla żelaznego oraz fragmentów glinianej obudowy dymarki. Jeden z kłoców odkryto w chacie nr 9, drugi natomiast wyorano podczas prac polowych. Oba kłoce mają podobną wielkość - średnica ok. 30 cm. W klasyfikacji K. Bielenina byłby to więc typ Kunów 1³. Z produkcją żelaza wiążą się dwa następne obiekty odkryte na osadzie. Jeden z nich składał się z 9 części, z których 7 wypełnionych było dużą ilością drobnych metalicznych fragmentów żużla żelaznego oraz węglem drzewnym, natomiast pozostałe brunatną ziemią z zawartością przepalanej gliny. Drugi w kształcie kolisty, niewielkich rozmiarów 54x48 cm i 34 cm zawierał czarną, przepaloną ziemię oraz polepę i dużą ilość drobnych fragmentów żużla żelaznego. Wydaje się, że te dwa obiekty można wiązać z obróbką żelaza, z procesem oczyszczania i wygrzewania metalu uzyskanego w procesie dymarskim.

W trakcie badań odkryto także dwa piece do wypalania wapna. Były to obiekty stosunkowo nieduże, pierwszy z nich zniszczony prawdopodobnie tuż po zakończeniu użytkowania, drugi zachował się dość dobrze. W planie płaskim miał kształt owalny; zbudowany był z dużych kamieni ułożonych na obwodzie, z których część nosiła ślady przepalenia. Wymiary pieca - ok. 200x160 cm, głębokość 30 cm. W przekroju miał kształt niecki. Między kamieniami znajdowała się warstwa surowej i wypalanej gliny, niżej była warstwa szarego piasku z drobnymi bryłkami polepy. Najniższy poziom stanowił pomarańczowy piasek o grubości ok. 10-12 cm. Wewnątrz pieca odkryto kilkanaście fragmentów ceramiki oraz bryłki polepy. Analiza

³ K. Bielenin, Stan i potrzeby badań nad świętokrzyskim okręgiem starożytnego hutnictwa żelaza, [w:] K. Godłowski (red.), Stan i potrzeby badań nad młodszym okresem przedrzymskim i okresem wpływów rzymskich w Polsce, Kraków 1986, s. 128.

chemiczna wykazała zawartość ok. 60% węgla wapnia. Wapienniki odkryte w Zadowicach są dość nietypowe w porównaniu z innymi, odkrywaniem na osadach z okresu rzymskiego⁴. Ta odmienność wynika przede wszystkim z wielkości i głębokości odkrytych obiektów oraz uwarstwienia wewnętrznego, tak charakterystycznego dla innych znanych tego rodzaju pieców.

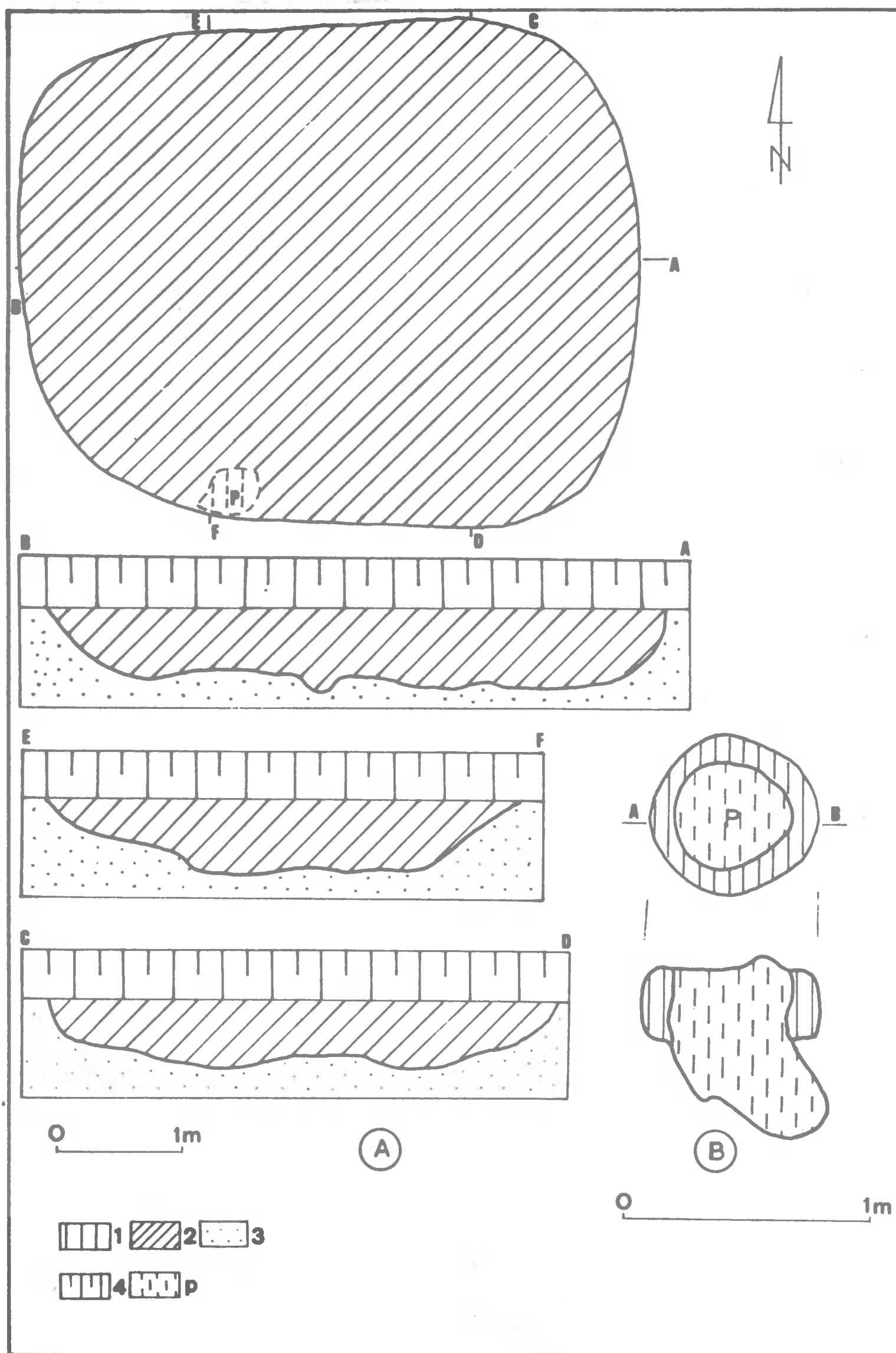
Paleniska odkryte poza chatami (w liczbie 19) były budowane w trojaki sposób: w obudowie kamiennej, w obudowie glinianej oraz bez żadnych elementów konstrukcyjnych (przewaga tych ostatnich). Wielkość palenisk wahała się od 65x53 cm do 220x96 cm, przy głębokości od 10 do 46 cm. Ich wypełnisko stanowiła czarna przepalona ziemia, nieliczne ułamki ceramiki i polepy, w jednym wypadku wystąpił ponadto prześlik.

Studnia jest jedynym jak na razie tego typu obiektem odkrytym na stanowisku. W planie płaskim ma kształt kolisty o średnicy 230 cm. Na głębokości 210 cm od powierzchni gruntu stwierdzono ślady drewnianej cembrowiny w postaci ciemnobrunatnych smug piasku. Cembrowina miała kształt prostokątny o wymiarach 108x85 cm, w narożnikach występowały ślady pionowo wbitych kołków o przekroju okrągłym. Wypełnisko studni stanowiła najpierw szaro-czarna, niżej szaro-brunatna ziemia oraz duża ilość fragmentów ceramiki, polepy, żuźla żelaznego i kości zwierzęcych.

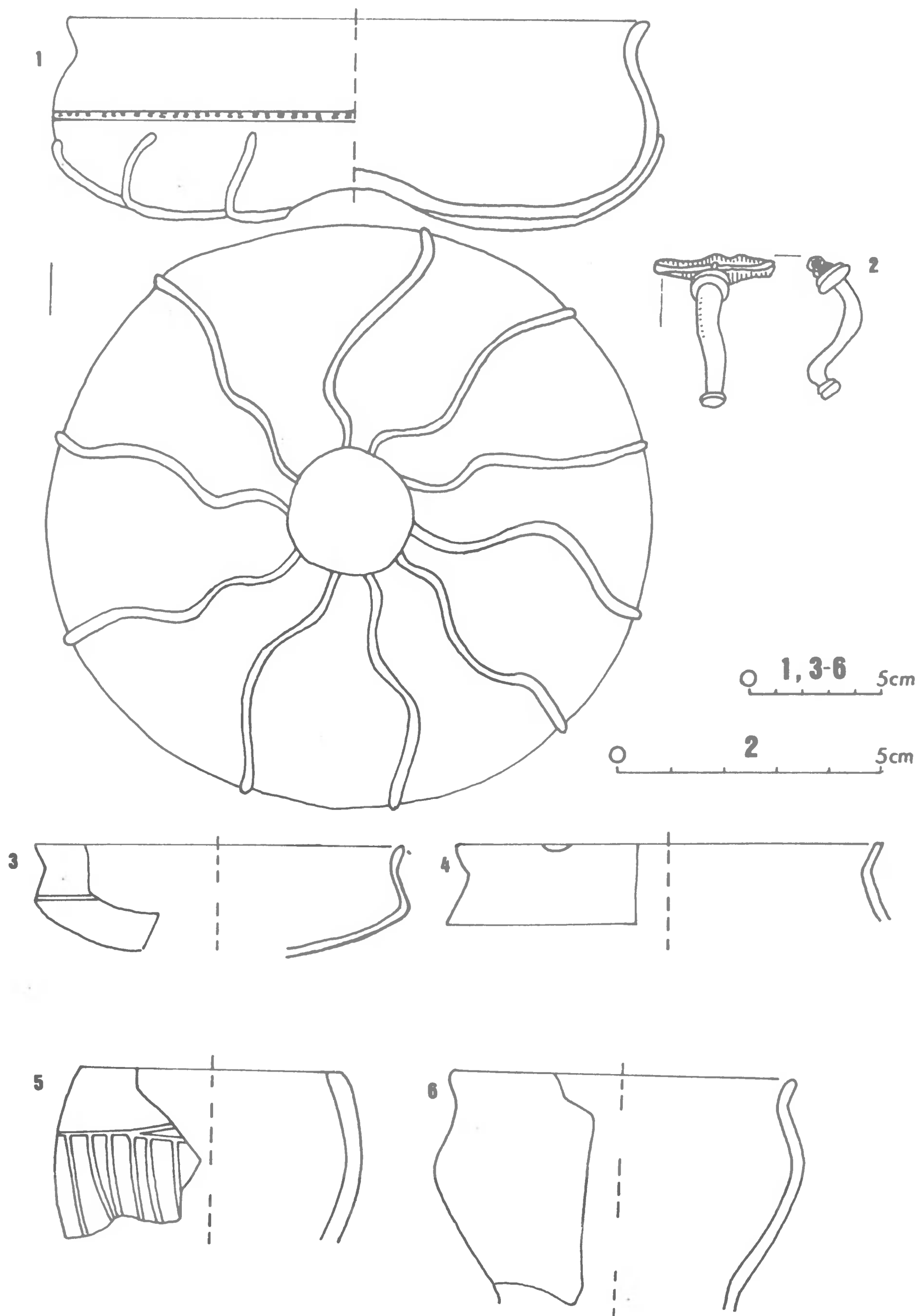
Kończąc przedstawianie obiektów odkrytych w trakcie badań należy wspomnieć o dołkach postępowych występujących pojedynczo i nie związanych z innymi obiektami. Miały one kształt z reguły owalny, ich wymiary wynosiły ok. 60x40 cm, a głębokość sięgała do ok. 70 cm. Wypełniska jam stanowiła czarna ziemia zawierająca nieliczne ułamki ceramiki i polepy.

Materiał zabytkowy odkryty w trakcie badań to przede wszystkim ceramika, polepa i żużel żelazny, którego ilość stwierdzona w obiektach i w obrębie wykopów świadczy o tym, że metalurgia żelaza odgrywała dużą rolę w zajęciach mieszkańców osady. Bardzo nielicznie natomiast wystąpiły kości zwierzęce. Wyjątkiem jest tu tylko jama nr 9, gdzie zachowały się one w dużej ilości.

⁴ J. Pyrgała, Mikroregion osadniczy między Wisłą a dolną Wkrą w okresie przedrzymskim, Wrocław 1972, s. 229-254.

Ryc. 1. Zadowice, stan. 1a, gm. Godziesze Wielkie. Chata nr 4: A-plan poziomy i przekroje; B-plan poziomy i przekrój paleniska (1-glina; 2-czarnobrunatna ziemia; 3-piasek; 4-ziemia orna; 5-czarna przepalona ziemia; 6-palenisko). Rys. J.Maszewska

Ryc. 2. Zadowice, stan. 1a, gm. Godziesze Wielkie. Wybór zabytków z chaty nr 3 (1, 3-6-ceramika naczyniowa; 2-fibula żelazna ze srebrnymi „grzebykami”). Rys. J.Maszewska

Znaleziska zabytków metalowych są bardzo rzadkie. Z chaty nr 3 pochodzi żelazna fibula ze srebrnymi „grzebykami” należąca do 7 serii, V grupy O.Almgrena (ryc. 2:2). Dalej brązowa fibula oczkowata A III 53 z chaty nr 12 oraz wspomniany wyżej nóż żelazny i fragment sierpa żelaznego z chaty nr 10. Pozostałe zabytki metalowe odkryto poza zespołami. Są to: krzesiwo żelazne, żelazne okucie końca pasa oraz fragmenty nieokreślonych przedmiotów żelaznych.

Chronologię tej części osady ustalono głównie na podstawie form naczyń. Jest to prawie wyłącznie ceramika ręcznie lepiona (ryc. 2). Część z niej reprezentuje formy typowe dla okresu „wczesnorzymskiego”, często dość ostro profilowane. Bardzo pomocne w określaniu chronologii odkopanych obiektów było odkrycie żelaznej zapinki dwugrzebykowej AV s. 7 w chacie nr 3, występującej na obszarze kultury przeworskiej tylko w fazie B₂ okresu „rzymskiego”. Innym elementem datującym jest pojawienie się ceramiki toczonej na kole. Jeden fragment takiego naczynia odkryto w obrębie chaty nr 7. W świetle obecnego stanu badań wynika, że z pojawieniem się ceramiki toczonej na kole możemy się liczyć najwcześniej w fazie B₂/C₁ okresu „rzymskiego”⁵. Zasób form ceramicznych występujących w obrębie chaty nr 7 i sąsiednich, wskazuje również, że ta część osady jest nieco młodsza od skupiska obiektów w rejonie chaty nr 3. Podsumowując należy stwierdzić, że odkryty fragment osady w Zadowicach na stan. 1a może być datowany pomiędzy fazą B₂ i początkami fazy C₁ okresu „rzymskiego”. Natomiast fibula oczkowata z chaty nr 12 jest, jak się wydaje, przypadkowym wtrętem, gdyż materiał ceramiczny odkryty w niej wskazuje raczej początek okresu późnorzymskiego.

Na badanej osadzie odkryto również niezbyt liczne ślady osadnictwa kultury pomorskiej głównie w postaci luźnych fragmentów ceramiki. Wyjątkiem jest tu odkrycie całego naczynia przykrytego drugim naczyniem w kształcie klosza. Zważywszy, że w stosunkowo niewielkiej odległości od osady znajduje się cmentarzysko kultury pomorskiej, występowanie materiałów zabytkowych tej kultury w strefie osadnictwa kultury przeworskiej nie może dziwić.

⁵ H. Dobrzańska, Ceramika toczona jako wyraz zmian zachodzących w kulturze przeworskiej we wczesnej fazie późnego okresu rzymskiego, *Scripta Archaeologica*, 2, 1982, s. 90.

Badania na osadzie kultury przeworskiej w Zadowicach, stan. 1a, są dopiero w początkowej fazie. Przebadano w sumie niewielki jej obszar w porównaniu do jej całej powierzchni (kilka hektarów). Dalsze badania powinny przynieść wiele nowych danych odnośnie rozplanowania, zróżnicowania funkcjonalnego i chronologii osady.

Bericht über die Ausgrabungen der Siedlung der Przeworsk-Kultur in Zadowice, Woiwodschaft Kalisz, (Fst. 1a), in Jahren 1988-1991

Zusammenfassung

Die Siedlung der Przeworsk-Kultur in Zadowice, Fst. 1a, befindet sich ca. 15 km weit von Kalisz. Sie liegt in unmittelbarer Nähe eines großen Gräberfeldes der Pommerschen und der Przeworsk-Kultur (Fst. 1), die vom Archäologischen und Ethnographischen Museum in Łódź in den Jahren 1952-1960 und 1970 - 1982 untersucht war. Im Jahre 1988 hat man die Ausgrabungen der Siedlung begonnen, die westlich von dem Begräbnisplatz liegt. Während der vierjährigen, durch den Verfasser (Archäologisches und Ethnographisches Museum in Łódź) geführten Ausgrabungen, hat man eine Fläche von ca. 1400 m² freigelegt und dabei 46 Objekte von verschiedenen Funktionen entdeckt. U.a. wurden 12 Hausgrundriße, 19 Herdstellen, 9 Abfallgruben, 2 Kalköfen, Überreste des Rennfeuerturmlehmumbaus, 2 Klötze aus den Rennöfen, 2 Befunde, die mit dem Reinigungs- und Durchwärmungsverfahren des im Rennfeuer erhaltenen Eisens verbunden sind, sowie 1 Brunnen freigelegt. Das Fundgut bilden insbesondere große Mengen von Gefäß-, Lehmbeurkund, Eisenschlackenfragmente sowie einige Tierknochen. Zu den wenigen gehören die Metallfunde; als einige der wichtigsten sind die Bronzefibel AIII 53, Eisenfibel 7. Serie von O. Almgren Gruppe, weiter Eisenmesser, Sichelfragmente, Feuerstahl und Riemenzunge zu nennen. Die Chronologie dieses Siedlungsteils umfaßt die Stufen B2 und C1 der römischen Kaiserzeit.

Abbildungen

Abb. 1. Zadowice, Fst. 1a, Gem. Godziesze Wielkie. Grubenhaus Nr. 4: A-Plan und Querschnitte, B-Plan und Herdstellenquerschnitt (1-Lehm; 2-schwarzbraune Erde; 3-Sand, 4-Humus, 5-schwarze, durchgebrannte Erde; 6-Herdstelle). Gez. J. Maszewska

Abb. 2. Zadowice, Fst. 1a, Gem. Godziesze Wielkie. Fundenauswahl aus dem Haus Nr. 3 (1,3-6-Tongefäßscherben; 2-Eisenfibel mit silbernen „Kämmchen“). Gez. J. Maszewska

Adres autora:

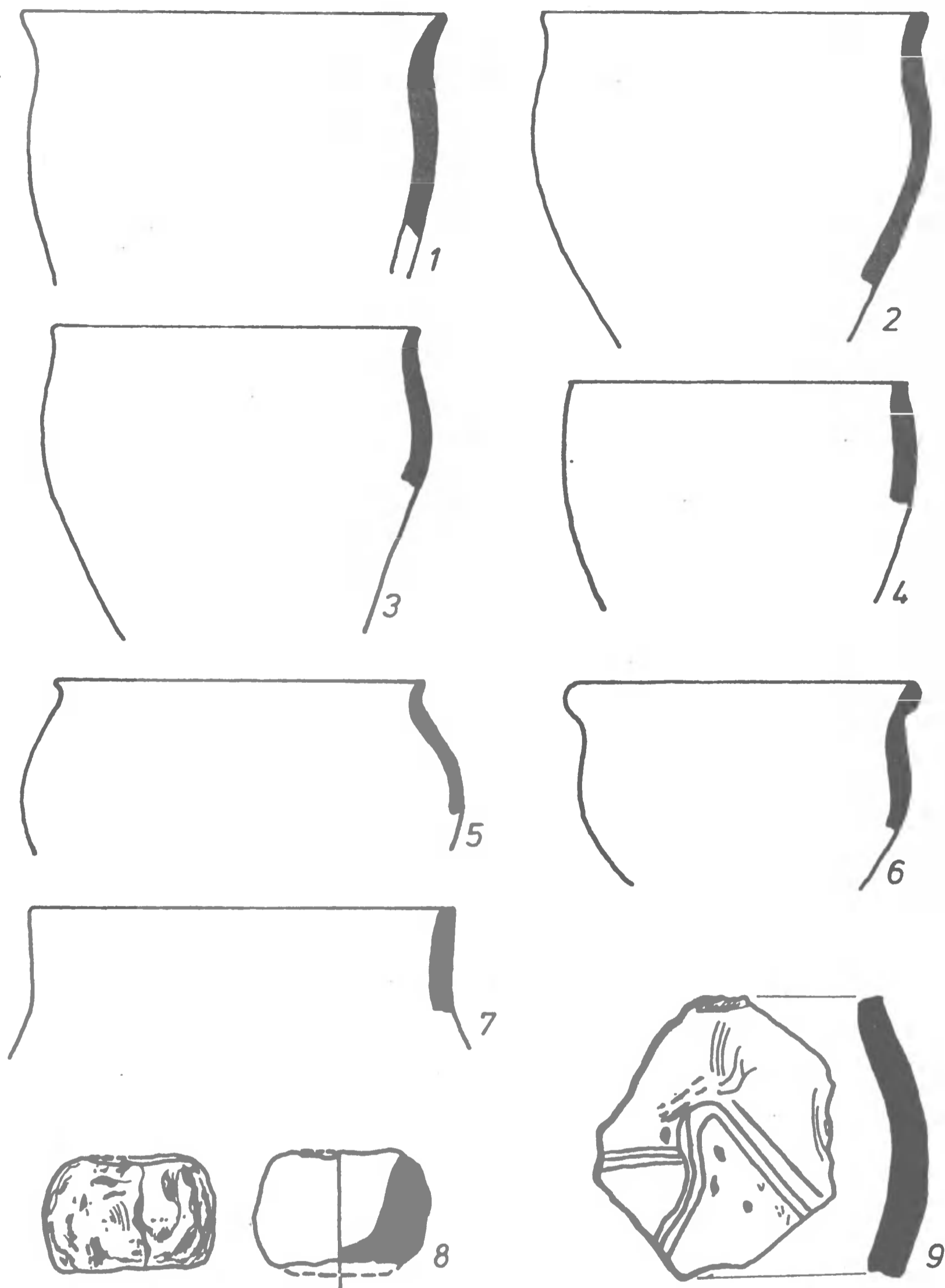
mgr Wojciech Siciński
Muzeum Archeologiczne i Etnograficzne
Pl. Wolności 14
91-415 Łódź

JAROSŁAW LEWCZUK

WCZESNOŚREDNIOWIECZNA OSADA Z FAZY A
NA STAN. 1 W KALSKU,
GM. SULECHÓW, WOJ. ZIELONOGÓRSKIE. AZP 58-15/14

W trakcie terenowej inspekcji konserwatorskiej w dniu 06.11.1991 r. odkryto 2 silnie zniszczone jamy usytowane na północnej krawędzi plaśnicy-wysypiska śmieci w Kalsku. Dostarczyły one ponad 150 fragmentów ceramiki.

Materiał ceramiczny bardzo prymitywny - naczynia wykonane całkowicie ręcznie. Wyjątek stanowi tylko naczynie obtaczane przykrawędnie do wysokości około 4 cm (ryc. 1:3). Kolor w różnych odcieniach brązu. Przy-mieszki na ogół grube i bardzo grube - mineralne (piasek, tłuczeń, blaszki miki) i organiczne (odciski ziaren zbóż). Powierzchnie schropowaczone i szorstkie. Ślady obmazywania poziomego w górnej części naczyń. Wypał różny - od słabego po dobry i doskonały. Jeden fragment zdobiony delikatną linią falistą. Typy naczyń: n. workowate, szerokootworowe, o słabo wykształconym, nieznacznie esowatym profilu, lekko wygiętym na zewnątrz brzegu (ryc. 1:1); n. jajowate z rozchylonym brzegiem (ryc. 1:2), - z zawężonym brzegiem, górą obtaczane (ryc. 1:3), - z wyciągniętym prosto, lekko zawężonym i ściętym płasko od góry brzegiem (ryc. 1:4); n. wazowate szerokootworowe o niezgrubiałym i lekko wywiniętym na zewnątrz brzegu, krawędź ścięta skośnie, brzusec zaokrąglony, zbliżony do baniastego (ryc. 1:5), z rozchylonym na zewnątrz wylewem, brzeg zgrubiały, górą zaokrąglony, dołem lekko podcięty, tworzący rodzaj okapu (ryc. 1:6); szerokootworowe naczynia zasobowe z wyodrębnioną szyjką (ryc. 1:7); miniaturowe naczynie wykonane z jednego kawałka gliny (ryc. 1:8); fragment ceramiki zdobiony delikatną linią falistą (ryc. 1:9).

0 5 10
1-7

0 1 2 3 4 5
8-9

Ryc. 1. Kalsk, stan. 1, gm. Sulechów. Wybór ceramiki ze stanowiska. Rys. E.Dąbrowski

Porównując materiał ceramiczny z Kalska do materiałów z pobliskiego Bukowa, stan. nr 5 oraz ze Smolna Wielkiego, stan. nr 1, należy go wiązać z fazą A wczesnego średniowiecza i datować około połowy VI w.

**Frühmittelalterliche Siedlung aus VI Jh. in Kalsk,
Gem. Sulechów, Woiwodschaft Zielona Góra (Fst. 1)**

Zusammenfassung

Während der Terraininspektion am 06.11.1991 wurden in einer Sandgrube in Kalsk (Fst. 1) zwei stark zerstörte Gruben entdeckt, die ca. 150 Tongefäßscherben gebracht haben. Es gelang, aus diesem Fundgut einige zehn Gefäßformen zeichnerisch zu rekonstruieren. Unter ihnen kann man folgende Typen absondern: sackförmige Gefäße (Abb. 1:1), eiförmige Gefäße (Abb. 1:2-4), Vasengefäße (Abb. 1:5-6), Vorratsgefäße mit abgesondertem Hals (Abb. 1:7), Miniaturgefäße (Abb. 1:8). Ein Fragment war mit einer zarten Wellenlinie verziert (Abb. 1:9).

Dieser Fund ist in die Stufe A des frühen Mittelalters und um Mitte des VI. Jh. zu datieren.

Abbildungen

Abb. 1. Kalsk, Fst. 1, Gem. Sulechów. Auswahl der Tongefäße aus der Fundstelle.
Gez. E.Dąbrowski

Adres autora:

mgr Jarosław Lewczuk
Muzeum Archeologiczne Środkowego Nadodrza
ul. Długa 27
66-008 Świdnica k. Zielonej Góry

JAROSŁAW LEWCZUK

SPRAWOZDANIE Z RATOWNICZYCH PRAC WYKOPALISKOWYCH NA STANOWISKU NR 73 W OBRZE, GM. WOLSZTYN, WOJ. ZIELONOGÓRSKIE

Badany obszar zlokalizowany jest w dolinie rzeki Obry, na północnym brzegu Obrzańskiego Kanału Północnego, na zachód od rzeki Dojcy, na południe od Jeziora Berzyńskiego, w odległości ok. 5 km na południowy zachód od Wolsztyna.

Stanowisko nr 73 w Obrze usytuowane jest na południowo zachodnim skłonie piaszczystego wzgórza, pierwotnie ponad 15-to hektarowego, otoczonego podmokłymi łąkami, a położonego w odległości ok. 1800 m na wschód od centrum wsi, przy drodze do Adamowa i ok. 300 m na zachód od mostu na Dojcy. Miejsce to jest określane w lokalnym nazewnictwie jako „Glapia Góra” (Wronia Góra).

Stanowisko zostało rozpoznane w czasie badań powierzchniowych w 1986 r. w ramach Archeologicznego Zdjęcia Polski (wykonano je na zlecenie Konserwatora Zabytków Archeologicznych w Zielonej Górze; obszar AZP 59-19/82). Stwierdzono wtedy bardzo znaczne zniszczenie stanowiska na skutek przemysłowej eksploatacji piasku, niekiedy nawet do głębokości 4 m, przez Rejon Dróg Publicznych w Wolsztynie. Teren ten, jak wynika z relacji mieszkańców wsi, był użytkowany rolniczo do początków lat 80-tych (z wyjątkiem małej piasznicy położonej we wschodniej części wzgórza). Później nastąpił gwałtowny wzrost poboru kruszywa - związany z budową obwodnicy i wiaduktu w Wolsztynie.

Badania ratownicze przeprowadzono w ciągu dwóch sezonów. W sezonie pierwszym, w dn. 28.07. - 18.08.1987 r., badania prowadzili Edward Dąbrowski i Krzysztof Onzol. Sezon drugi trwał od 03.07. do 28.07.1989 r.

Badania prowadził mgr Jarosław Lewczuk przy współudziale Joanny Aksamit i Małgorzaty Lewczuk. Konsultantem był Edward Dąbrowski z Zielonej Góry. Badania były finansowane przez Konserwatora Zabytków Archeologicznych w Zielonej Górze.

Badania miały na celu w miarę pełne zadokumentowanie zastanego stanu rzeczy, uratowanie odkrytych już i częściowo zniszczonych obiektów oraz jak najpełniejsze rozpoznanie - drogą dalszych badań planowych - pozostałej, niezniszczonej części osady. Ze względu na niemożność wyłączenia piasznicy z użytkowania trzeba było ww. postulaty badawcze traktować dość elastycznie, a metodykę badań dostosować do aktualnych możliwości.

W trakcie 2 sezonów badań założono 4 wykopy o łącznej powierzchni 7 arów.

Wykop I, o powierzchni ok. 3 arów - badany przez dwa sezony, założono przy południowej krawędzi stanowiska, tuż przy drodze do Adamowa (ryc. 1). Objęto nim tzw. „ostaniec”, czyli nieregularnego kształtu blisko dwuarowy fragment pierwotnego obszaru stanowiska, oraz mniejszy fragment terenu, o powierzchni nieco ponad jednego ara, sąsiadujący bezpośrednio z drogą. Pracami objęto również profil wybierzyska, stanowiący naturalne przedłużenie wykopu w kierunku zachodnim.

W nielicznych partiach zachowanych w stanie nienaruszonym (głównie na „ostańcu”) stwierdzono istnienie warstwy współczesnego humusu o grubości około 20-30 cm oraz bardzo ciemnej, niekiedy smoliście czarnej, wczesnośredniowiecznej warstwy kulturowej, której miąższość dochodziła do 40 cm. Obiekty (jamy) były z reguły przykryte przez warstwę kulturową związaną bezpośrednio z ich użytkowaniem.

Niższe partie obiektów zagłębione były w calcowym piasku, niekiedy nawet do głębokości 1,8 m (ob. 9). Materiał ceramiczny z warstwy i obiektów jest charakterystyczny dla fazy B wczesnego średniowiecza znaczna liczba fragmentów naczyń górą obtaczanych, ścianki o grubości ok. 1 cm, gruba domieszka schudzająca, powierzchnia chropowata, niekiedy wygładzana, nieliczny ornament pojedynczej lub podwójnej linii falistej.

Od tego obrazu odbiega jedynie niewielka ilość ceramiki znalezionej na stropie warstwy z fazy B, pochodzącej z południowej części „ostańca” (nad ob. 5), która reprezentuje formy naczyń obtaczanych, charakterystyczne dla

fazy C wczesnego średniowiecza. Są to naczynia dwustożkowate o charakterze północnowielkopolskim, zdobione w górnej części ukośną kratką.

Ogółem w wykopie I uchwycono 42 obiekty mieszkalne, gospodarcze, przemysłowe i o nieokreślonej funkcji, w bardzo różnym stanie zachowania - od całkowicie zniszczonych i uchwytnych jedynie w postaci rozciągniętych plam, po zachowane w całości i posiadające pełną dokumentację.

Jako pozostałości chat naziemnych z paleniskiem w środku rozpoznano obiekty 5 i 29. Obiekt 10 jest paleniskiem. Obiekty 12 i 38 to małe piwniczki, tzw. jamy zasobowe w postaci okrągłych zagłębień o dnach moszczonych gliną (ob. 38) lub drewnem (ob. 12). Obiekt 39 - to pozostałości obiektu mieszkalnego (prawdopodobnie półziemianki) o wymiarach 1,7 x 1 m i maksymalnej głębokości ok. 0,4 - 0,5 m w części centralnej.

Zdecydowana większość odkrytych obiektów związana jest z różnorodną produkcją. Obiekt 2 to wędzarnia. Wypełnisko obiektu składało się z dużej ilości ości rybich i kości zwierzęcych. Na dnie wystąpiła bardzo twarda warstwa substancji pochodzenia organicznego w kolorze żółto-zielonym. Obiekty 14, 22, 17, 17a, 41, to jamy służące do wyrobu dziegciu. Ich wypełnisko składało się ze zbrylonych kongrecji piasku koloru brunatnobrązowego, dużej ilości węgli drzewnych i przeprażonych fragmentów kory brzozonej.

Obiekty 6 i 11 związane były z produkcją metalurgiczną; zawierały węgiel drzewny, żużel żelazny, formy odlewnicze (?), fragmenty przedmiotów żelaznych (ob. 6).

Obiekty 3, 4, 37, 40, 42 mają charakter produkcyjny, chociaż niezbyt czytelny.

Obiekty 1, 7, 8, 8a, 9, 16, 31, 32, 36 zostały silnie zniszczone i niemożliwa jest ich interpretacja funkcjonalna. Pozostałe obiekty można zaliczyć warunkowo do kategorii produkcyjnych.

Wykop II założono w 1987 r. na zachód i północ od wykopu I. Natrafiono w nim na pozostałości 19 silnie zniszczonych obiektów (ryc. 1), 11 z nich uchwycono w zastanych profilach piśnicy (na granicy terenów wyeksploatowanych i pozostawionych do późniejszej eksploatacji), 8 zaś na dnie leja wybierzyskowego. Prace ograniczono do oczyszczenia obiektów, zadokumentowania fotograficznego i rysunkowego oraz eksploracji.

Ceramika pochodząca z resztek warstwy kulturowej i obiektów jest charakterystyczna głównie dla fazy B wczesnego średniowiecza. Składają się na nią liczne grubościennie fragmenty naczyń górą obtaczanych.

Z obiektu 5 pochodzą dwa fragmenty naczyń całkowicie obtaczanych, zdobionych motywem jodełkowych nakłuc grzebyka charakterystycznych dla fazy D wczesnego średniowiecza. Są one jednak tylko domieszką późniejszą do materiałów z fazy B. Całkowitemu zniszczeniu uległy obiekty 1, 2, 5, 6, 8-11, 17-19. Obiekt 3 to prawdopodobnie resztki naziemnej budowli mieszkalnej. Obiekt 4 to wędzarnia z dużą ilością kości zwierzęcych, ości i łusek rybich, węgla drzewnych. Obiekt 7 jest prawdopodobnie obiektem produkcyjnym. Obiekty nierozpoznane funkcyjnie, być może związane z szeroko pojętą wytwórczością, to jamy 12 - 16.

Wykop III - badany w 1989 r. Założony na północnym skraju stanowiska, poniżej kulminacji wzgórza, na trzech nieregularnych, niezniszczonych fragmentach pierwszego stanowiska. Odcinek A, o powierzchni ok. 2.4 ara. Warstwa kulturowa silnie zaburzona głęboką orką traktorową. Przemieszany materiał ceramiczny wczesno- i późnośredniowieczny oraz nowożytny, z domieszką wiórów i odłupków krzemiennych, sięgający głębokości około 30-50 cm. Najstarsza ceramika - pochodząca z warstwy jak i z 7 odkrytych obiektów - wskazuje cechy charakterystyczne dla fazy B.

Obiekty 1, 4, 12 stanowią paleniska. Szczególnie wyróżniał się obiekt 12 - jama o zarysie owalnym i średnicach 2,2 x 2,5 m, sięgająca głębokości ok. 1 m (w profilu kształt nieckowaty). Dno wyłożone kamieniami. Wypełnisko składało się z czarnej, silnie brudzącej ziemi, węgla drzewnych, polepy, kości, 200 fragmentów ceramiki (w tym 8 zdobionych linią falistą). Palenisko stanowiło obiekt produkcyjny specjalnego przeznaczenia. Obiekty 3 i 4 to zespół złożony z jamy (pozostałości po ziemiance lub półziemiance) i tuż obok niej leżącego paleniska. Jama o zarysie owalnym, o średnicach 3 x 1,8 m, głębokości 0,6 m, profil nieckowaty. Wypełnisko tworzyły bryły polepy, przepalone kamienie, węgle, kości, 150 fragmentów ceramiki (w tym 7 zdobionych). Obiekt 2 nie dostarczył materiałów pozwalających na jego jednoznaczną interpretację. Obiekt 10 został prawie całkowicie zniszczony w trakcie eksploracji piasku. Obiekt 11 to prawdopodobnie jama odpadkowa.

Na południe od odcinka A (ryc. 1), w profilu piśnicy, odkryto pozostałości dwu całkowicie zniszczonych obiektów numer 8 i 9.

Odcinek B, o powierzchni ok. 0,5 ara. Warstwa kulturowa jak na odcinku A. Z odkrytych tu 3 obiektów - dwa tworzą zespół złożony z paleniska (ob. 7) i pozostałości wziemnego obiektu mieszkalnego (ob. 5), trzeci (ob. 6) nie został określony pod względem funkcji.

Odcinek C, o powierzchni około 0,1 ara, nie dostarczył żadnych obiektów archeologicznych.

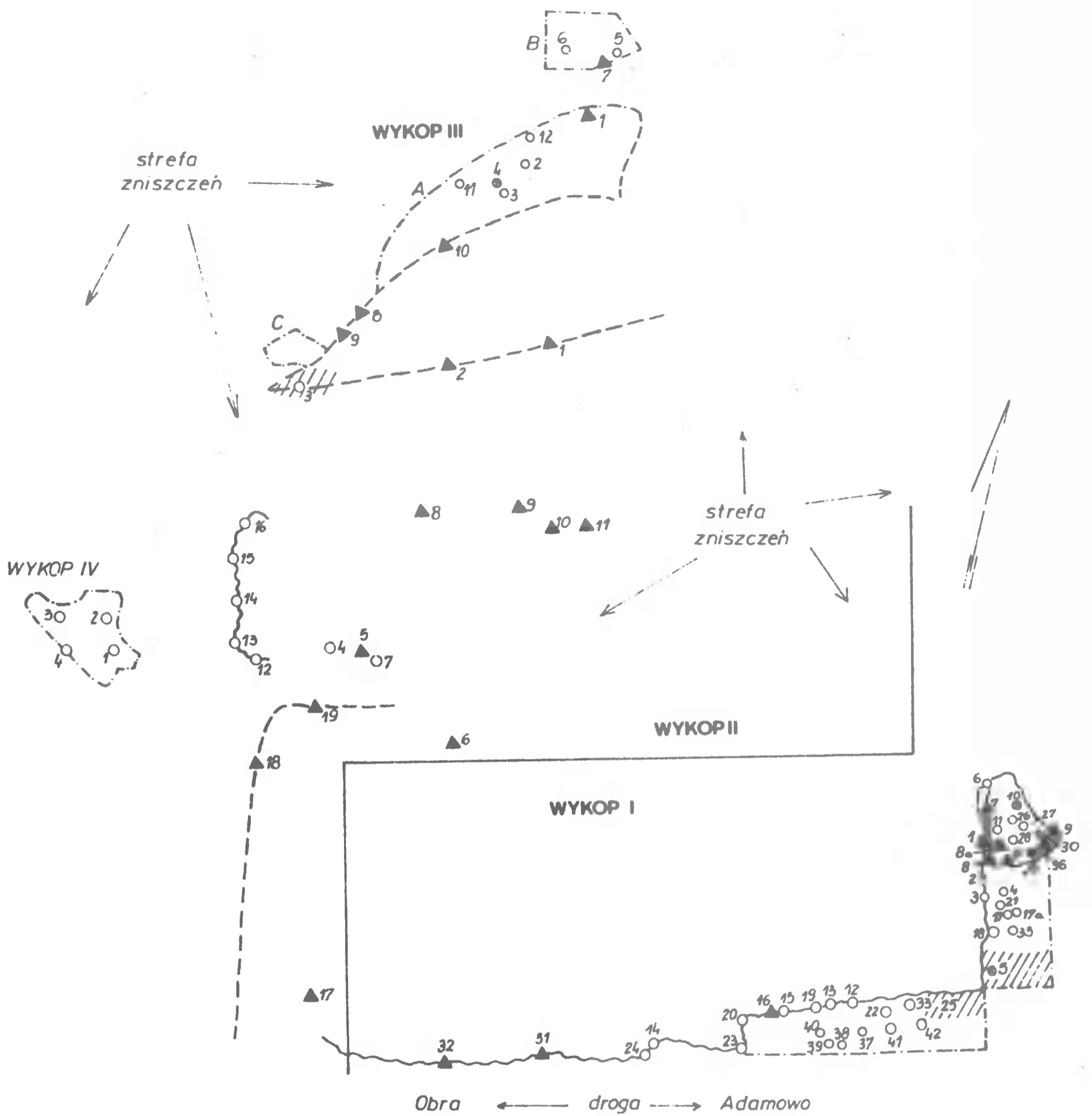
Wykop IV - badany w 1989 r., powierzchnia około 0,75 ara. Założony na najdalej wysuniętym na zachód, niezniszczonym fragmencie osady.

W przeciwieństwie do wykopów I-III - o piaszczystym podłożu - wykop IV miał podłoże gliniaste. Uchwycono w nim pozostałości czterech bliżej nieokreślonych obiektów zachowanych jedynie w postaci płytkich, owalnych jam o głębokości maksymalnej ok. 0,2 m i średnicach od 0,5 do 2,5 m (ob. 4). Wypełnisko jam i warstwa kulturowa zawierały duże ilości żużli żelaznych (w sumie ok. 30 kg), niedoprażonej rudy żelaza, bryły polepy, fragmenty płaszcza dymarki (?), przepalone kamienie, podkładki kamienne, przedmioty żelazne, silnie skorodowane (ob. 3), ceramikę, kości.

Jest to fragment produkcyjnej części osady związanej z uszlachetnianiem żelaznej rudy darniowej przez wyprażanie, z wytopem żelaza w dymarkach oraz z dalszą obróbką kowalską uzyskanego surowca.

Podczas prac wykopaliskowych wydobyto spore ilości zabytków ruchomych. Na pierwszym miejscu wymienić należy ceramikę, w dalszej kolejności prześliki, wyroby rogowe i kościane, przedmioty kamienne oraz wyroby metalowe.

Ceramika. Z blisko 7 arów przebadanej powierzchni stanowiska i 77 odkrytych obiektów pochodzi ponad 10 tysięcy fragmentów naczyń, z których wyklejono jedynie 5 pełnych form. Oprócz małej domieszki fragmentów naczyń wykonanych całkowicie ręcznie i pozbawionych ornamentu, zdecydowana większość to ułamki naczyń „grubej roboty”, górami obtaczanych, o powierzchni chropowatej, nierównej, niekiedy wygładzonej, koloru brązowego, szarego, ciemnopopielatego. Skromne zdobnictwo ogranicza się jedynie do różnych układów rytej linii falistej, a ceramika zdobiona stanowi tylko około 4% ogólnej liczby fragmentów. Dna naczyń są płaskie, niewyodrębnione, z widocznymi śladami przylepiania do partii przydennych naczyń. Na niektórych dnach są widoczne głębokie, niekiedy acentryczne, odciski wystającej, nieruchomej osi koła garncarskiego (ryc. 2:1). Występujące tutaj naczynia są różnej wielkości i formy. Do

PLAN SYTUACYJNY

OBRA st. 73.

//// Obiekt mieszkalny

▲ Obiekt silnie zniszczony

○ Obiekt rozpoznany

⊙ Palenisko

~~~~~ Profil zadokumentowany

----- Profil nie zadokumentowany

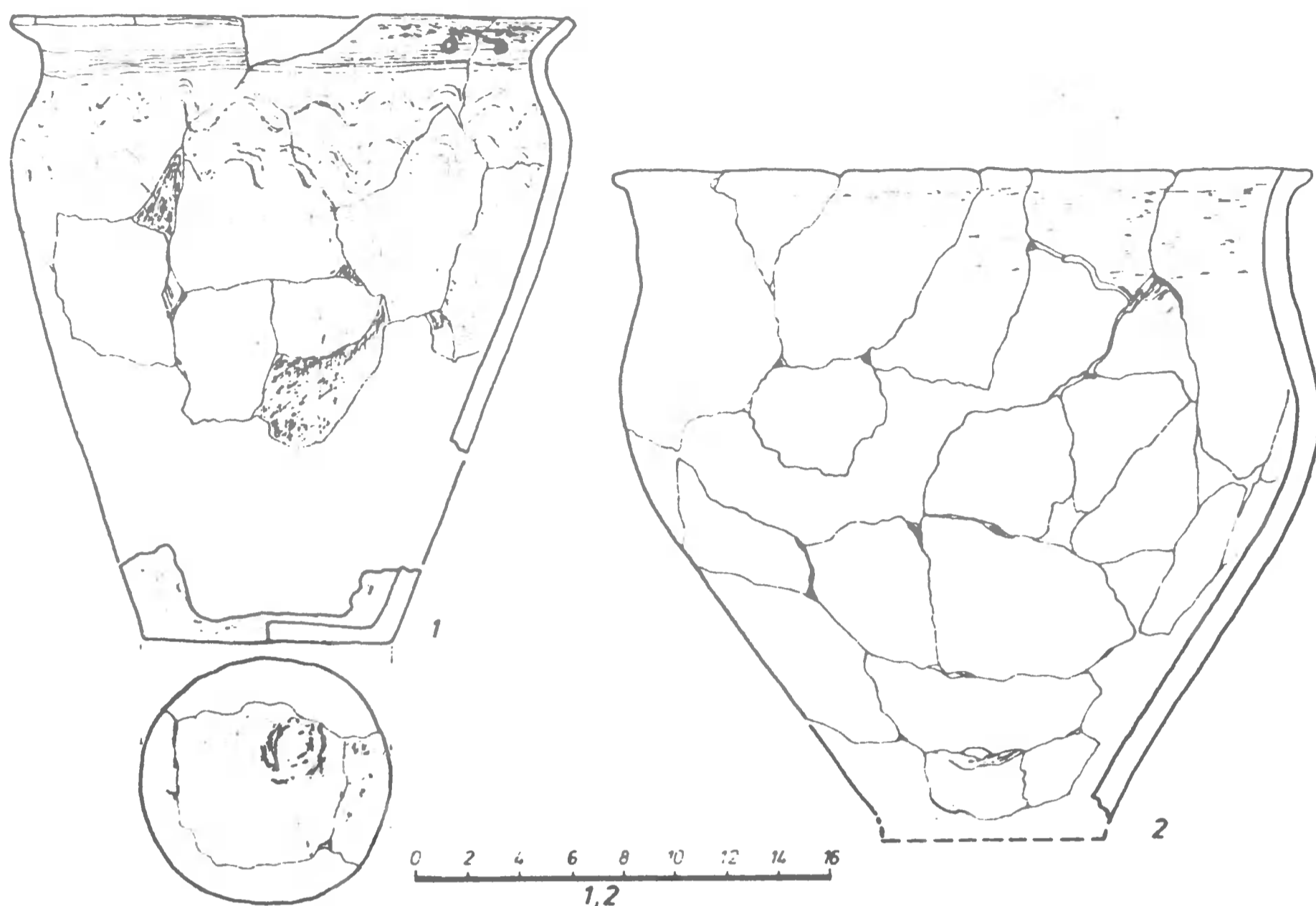
- - - - - Granica wykopu

———— Granica wykopu I i II

Ryc. 1. Obra, stan. 73, gm. Wolsztyn. Plan sytuacyjny stanowiska. Rys. J. Lewczuk

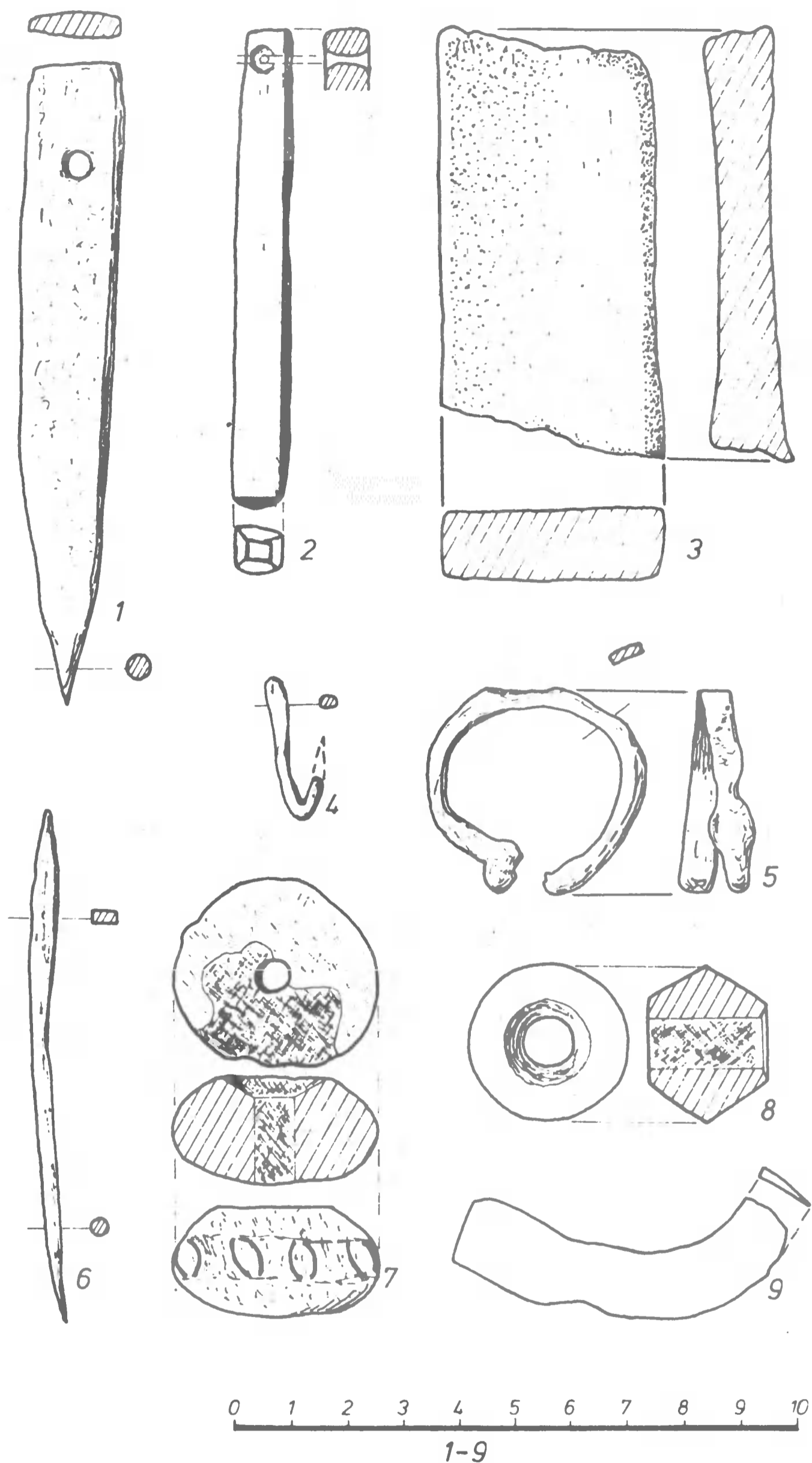
Ryc. 2. Obra, stan. 73, gm. Wolsztyn. Wybór ceramiki ze stanowiska. Rys. E. Dąbrowski

największych należy szerokootworowe naczynie wazowate o lekko zawężonej części górnej zdobionej nieregularnymi, delikatnymi poziomymi żłobkami i o odgiętym brzegu. Średnica wylewu wynosi 52 cm, wysokość 43 cm, zaokrąglony załom brzuśca umieszczony w 2/3 wysokości. Naczynie pochodzi z obiektu nr 15, zlokalizowanego w wykopie I. Jest to forma zbliżona do typu V grupy B wg Z. Hilczerówny¹. Z tego samego obiektu pochodzi małe naczynie o profilu esowatym, wysokości 15,5 cm, średnicy wylewu 14 cm, o największej wydętości brzuśca tuż powyżej połowy wysokości. Jest to typ IV grupy B wg Hilczerówny². Z obiektu nr 8, wykop III, pochodzi naczynie wazowate, szerokootworowe (ryc. 2:2) o lekko zawężonej części górnej i brzegu spłaszczonym, wyciągniętym poziomo

¹ Z. Hilczerówna, *Dorzecze górnej i środkowej Obry od VI do początków XI wieku*, Wrocław 1967, s. 82.

² Z. Hilczerówna, *op. cit.*, s. 81-82.

Ryc. 3. Obra, stan. 73, gm. Wolsztyn. Wybór zabytków ze stanowiska (1-szydło kościane; 2-osełka z łupku skandynawskiego; 3-osełka z piaskowca; 4-żelazny haczyk; 5-żelazna sprzączka; 6-żelazne szydło; 7-8-gliniane przęśliki; 9-fragment żelaznego noża). Rys. E.Dąbrowski i J.Lewczuk

na zewnątrz. Wysokość 26 cm, średnica wylewu 27 cm, zaokrąglony załom brzuśca znajduje się w 2/3 wysokości naczynia. Jest to forma pośrednia między typem V grupy B, a typem Va grupy C wg Z. Hilczerówny³. Z obiektu nr 11, wykop III, pochodzi naczynie o esowatym profilu, wysokości 22,5 cm, średnicy wylewu 18,5 cm i największej wydętości brzuśca umieszczonej nieco powyżej połowy wysokości naczynia. Jest to typ IV grupy B⁴. Z obiektu nr 41, wykop I, pochodzi naczynie jajowate z lejkowatą, wyraźnie odgiętą na zewnątrz szyjką (ryc. 2:1). Szyjka zdobiona ornamentem prostoliniowym, złożonym z 6-7 linii równoległych. Górne partie brzuśca, tuż pod szyjką, zdobione podwójną wielokrotną linią falistą, składającą się z 4-5 drobnych, pojedynczych linii każda. Rekonstruowana wysokość naczynia wynosi około 24 cm, średnica wylewu 21,5 cm. Tzw typ III grupy B⁵. Analogiczne formy naczyń i zdobień znane są z osady w Siedleminie, stanowisko nr 2 (studnia)⁶; stanowisko nr 4 (jamy II, VI, IX)⁷, jak również z grodzisk w Klenicy⁸ i Bonikowie⁹.

Przędliki. Znaleziono 11 egzemplarzy - całych lub we fragmentach, wykonanych ręcznie (6 sztuk) lub obtaczanych na kole. Przędliki wykonane ręcznie mają kształt dwustożkowy lub płasko-kulisty. Jeden okaz (ryc. 3:7) jest zdobiony ornamentem „szczypanym” lub odciskiem kości czy wykonanej z innego materiału rurki. Egzemplarze wykonane na kole (ryc. 3:8) mają regularny, dwustożkowaty kształt, z wyraźnymi śladami ciągów. Fragmenty 2 przędlików są zdobione wyraźnymi poziomymi żłobkami.

Wyroby rogowe i kościane. Znaleziono kilkanaście, zachowanych w różnym stopniu, zabytków z poroża i kości. Wśród nich wyróżnić można szydła (ryc. 3:1), duże iglice i małe igły, gładziki wykonane z kości długich i żeber zwierzęcych, półprodukty. Wiele kości nosi ślady nacinania. Wiązać je można ze spożyciem mięsa lub przygotowaniem surowca do

---

³ Z. Hilczerówna, op. cit., s. 98.

⁴ Z. Hilczerówna, op. cit., s. 81-82.

⁵ Z. Hilczerówna, op. cit., s. 81.

⁶ H. Mamzer, Wczesnośredniowieczne osadnictwo w Siedleminie, pow. Jarocin, *Fontes Archaeologici Posnanienses*, 22, 1971 (1972), s. 78, 79, 82.

⁷ H. Mamzer, op. cit., s. 66-69.

⁸ E. Petersen, *Der Burgwall von Kleinitz, Kr. Grünberg, Altschlesien*, 7, 1938, ryc. 6, 8, 9, 17.

⁹ Z. Hołowińska, *Wczesnośredniowieczne grodzisko w Bonikowie, pow. Kościan, Poznań 1956*.

dalszej obróbki. W obiekcie 15, wykop I, znaleziono poroże jelenia, pochodzące ze spadów, bez śladów obróbki, o dł. 46 cm. Traktować go należy jako surowiec.

Wyroby kamienne. Z przedmiotów kamiennych mamy 10 osełek różnego kształtu i wielkości, 5 rozcieraczy i 5 podkładek - płytek szlifierskich. Za surowiec służył głównie materiał narzutowy (eratyki) fennoskańskiego pochodzenia. Najczęściej były to granity (biały i żółty), gnejsy, zlepieńce, rzadziej piaskowce (ryc. 3:3). Raz rozpoznano łupek skandynawski (ryc. 3:2) i raz wapień - gładzik wykonano na sfosylizowanej kości pochodzącej z odległych epok geologicznych.

Wyroby metalowe. Ogółem odkryto 32 zabytki żelazne, silnie uszkodzone i zardzewiałe, pochodzące ze wszystkich części osady - tak z warstwy kulturowej jak i z obiektów. Są to: gwoździe, fragmenty noży prostych, fragment noża o półokrągłym ostrzu (ryc. 3:9) przeznaczonego prawdopodobnie do krojenia skór, szydła (ryc. 3:6), tłoczki, fragment krzesiwka, dłutka, haczyk na ryby (ryc. 3:4), hak, sprzączka do pasa (ryc. 3:5), fragment wędzidla, taśmy i sztabki żelazne. Bezpośredni związek z wytopem i obróbką żelaza miały znaleziska takie, jak fragmenty form odlewniczych, żużel dymarski, fragmenty płaszczka dymarki, fragment naczynia glinianego zgrzanego z żużlem, podkładowki kamienne używane podczas obróbki żelaza.

Jako materiał luźny stwierdzono mezolityczne i neolityczne wióry, odłupki i rdzenie krzemienne, fragmenty ceramiki kultury łużyckiej datowane na trzeci okres epoki brązu.

Współwystępowanie ww. form ceramiki, ich technika wykonania i zdobnictwo pozwalają na przybliżone datowanie osady w Obrze na drugą połowę fazy B i ewentualnie początki fazy C wczesnego średniowiecza. W chronologii względnej jest to koniec wieku VII, cały wiek VIII i początki wieku IX n.e. Zniszczenie (spalenie) osady przypada na początek IX wieku i może być łączone ze schyłkiem epoki plemiennnej i początkami organizowania się państwa piastowskiego. Czas trwania osady oceniam na sto do stukilkudziesięciu lat.

Materiał zabytkowy i dokumentacja przechowywane są w Muzeum Archeologicznym Środkowego Nadodrza w Świdnicy k. Zielonej Góry.

**Bericht über die Rettungsausgrabungen in Obra (Fst. 73),
Gem. Wolsztyn, Woiwodschaft Zielona Góra**

Zusammenfassung

Während zwei Ausgrabungskampagnen der Rettungsausgrabungen in der frühslawischen Siedlung in Obra, datiert in zweite Hälfte der Stufe B und eventuell Anfang der Stufe C (Ende des VII. Jh., das ganze VIII. Jh. und Anfang des IX. Jh.) wurden 4 Grabungsschnitte mit Gesamtfläche von ca. 7 Ar errichtet. Auf diesem Gebiet wurden 77 Wohn-, Wirtschafts-, Industrie- und solche Objekte freigelegt und dokumentiert, deren Funktion näher nicht bestimmt ist, in verschiedenem Erhaltungszustand - von völlig vernichteten und nur in Form von verstrichenen Flecken zu fassen, bis zu völlig erhaltenen.

Die zahlreichsten Fundengruppe bildeten Tongefäßscherben, von der über 10000 Fragmente gefunden wurden, aus den nur 5 komplette Formen rekonstruiert sein konnten.

Es wurden 95 Sonderfunde, wie Spinnwirtel, Pfrieme, Netznädel, Nädel, Schleifsteine, Stein-Unterlagen, Zerreiber, Messerfragmente, kleine Stanzen, kleine Meisel, Angelhaken, Gürtelschnalle, Eisenbänder und Stabeisen abgesondert.

Die Siedlungszerstörung (Verbrennung) fällt auf Anfang des IX. Jh. und kann mit dem Anfang des Piastenreiches verbunden werden.

Abbildungen

Abb. 1. Obra, Fst. 73, Gem. Wolsztyn. Lageplan der Fst. Gez. J.Lewczuk

Abb. 2. Obra, Fst. 73, Gem. Wolsztyn. Tongefäßauswahl aus der Siedlung. Gez.: E.Dąbrowski

Abb. 3. Obra, Fst. 73, Gem. Wolsztyn. Fundenauswahl aus der Siedlung (1-Knochenpfriem; 2-Schleifstein aus skandinavischem Schiefer; 3-Schleifstein aus Sandstein; 4-Eisenhaken; 5- Eisen-schnalle; 6-Eisenpfriem; 7-8-Tonspinnwirtel; 9-Eisenmesserfragment). Gez. E. Dąbrowski und J.Lewczuk

Adres autora:

mgr Jarosław Lewczuk

Muzeum Archeologiczne Środkowego Nadodrza

ul. Długa 27

66-008 Świdnica k. Zielonej Góry

ANDRZEJ KRZYSZOWSKI

WSTĘPNE WYNIKI BADAŃ ARCHEOLOGICZNYCH
NA WCZESNOŚREDNIOWIECZNYM
CMENTARZYSKU SZKIELETOWYM Z X/XI - XI WIEKU
W MIEJSCOWOŚCI SOWINKI,
GM. MOSINA, WOJ. POZNAŃSKIE, STANOWISKO 23A

Prace wykopaliskowe prowadziła w ciągu 3 sezonów badawczych (1989-1991 r.) Pracownia Naukowo-Badawcza PKZ w Poznaniu, Spółka z o.o. na zlecenie Biura Projektów Budownictwa Komunalnego w Poznaniu w związku z budową stacji uzdatniania wody „Sowinki” dla miasta Poznania. Badania terenowe prowadził Andrzej Krzyszowski z udziałem studentów Instytutu Prahistorii UAM w Poznaniu.

Stanowisko 23A w Sowinkach zostało odkryte w czasie badań powierzchniowych w ramach Archeologicznego Zdjęcia Polski w 1982 r. (ark. AZP, n-ry 28, 30, 31, 32) i ponownie zweryfikowane wiosną 1986 r. przez Pracownię Archeologiczno-Konserwatorską PP PKZ O/Poznań (aktualnie ark. AZP 56-27, nr 152).

Stanowisko to położone jest nad krawędzią rozległej doliny bocznej terasy nadzalewowej doliny Warty, na dość rozległym cyplu. Ekspozycja jego jest dodatnia, wielostronna, o łagodnym stoku. Od miasta Poznań położona jest na południowy-wschód w odległości ok. 35 km, zaś w linii prostej ok. 22 km (ryc. 1).

Prace wykopaliskowe na omawianym stanowisku zostały poprzedzone badaniami inwentaryzacyjnymi. W okresie wiosennym 1992 r. wykonano szczegółowe badania planigraficzne (PLG) obejmujące obszar ok. 10 ha oraz badania wiertnicze (ok. 1000 odwiertów geologicznych). Na podstawie powyższych badań - w wyniku analizy chorologii zebranego z powierzchni

materiału źródłowego oraz bezpośrednich obserwacji w terenie - założono w sezonie 1989 r. jeden wykop badawczy (I/89), zaś w 1990 r. już na podstawie planigrafii odkrytych obiektów - 4 dalsze wykopy (II-V/90), a w sezonie badawczym 1991 r. 8 kolejnych wykopów (VI-XIII/91). W ciągu trzech sezonów badawczych 1989-1991 wyeksplorowano łącznie powierzchnię 14962 m² (z czego w 1989 r. - 3260 m², w 1990 r. - 6035 m² a w 1991 r. - 5667 m²) (ryc. 2).

Prace eksploracyjne na terenie wszystkich odkrywek poprzedziła niwelacja terenu sprzętem mechanicznym (spychacz), polegająca na zdjęciu warstwy humusu o grubości 20-40 cm. Siatki arowe wytyczano odrębnie dla każdego wykopu. Przy dalszej eksploracji odkrywek zastosowano powszechnie akceptowane w archeologii metody inwentaryzacji i dokumentacji materiału źródłowego (tj. eksplorację prowadzono w obrębie 1 ara, a za podstawową jednostkę eksploracyjną, inwentaryzacyjną i dokumentacyjną przyjęto powierzchnię 1/4 ara).

Na omawianych odkrywkach stwierdzono prosty układ nawarstwień:

w-wa I - współczesny humus, który stanowił ciemnoszary piasek (miejscami gliniasty) o dość dużej zawartości próchnicy i zróżnicowanej miąższości (25 - 50 cm)

w-wa II - poziom stropowy calca w postaci drobnoziarnistego żółtawego i żółtawoszarego piasku, miejscami mocno zorsztynowanego lub lekko gliniastego (wykopy I-II, wsch. część wykopu III, IV, VI-VIII, XII-XIII), bądź w postaci drobnoziarnistego żółtawoszarego i mocno gliniastego piasku (zach. część wykopu III, V, IX-XI).

W większości odkrywek (prócz wykopów IV-VII) zarejestrowano warstwę pośrednią, występującą pomiędzy wyżej wymienionymi. Stanowi ją pierwotna próchnica przemieszana z piaskiem calcowym o zróżnicowanej miąższości od 10 do ok. 60 cm. Określono ją jako warstwę naturalną pochodzenia aluwialno-eolicznego¹.

---

¹ Identyfikacji struktury i chronologii tej warstwy dokonali w sezonie 1991 r. prof. dr hab. inż. A. Mocek z Katedry Gleboznawstwa Akademii Rolniczej w Poznaniu i prof. dr hab. B. Nowaczyk z Katedry badań Czwartorzędu Instytutu Geografii Uniwersytetu im. A. Mickiewicza w Poznaniu.

Na obszarze niepełna 1,5 ha, w obrębie 13 odkrywek odsłonięto łącznie 580 obiektów, które reprezentują następujące horyzonty chronologiczno-kulturowe (z wstępnym określeniem chronologii):

- obozowisko z okresu późnego mezolitu
- neolityczne obozowisko kultury pucharów lejkowatych (z fazy wióreckiej ?)
- osadę kultury łużyckiej (z okresu HaC - HaD)
- cmentarzisko ciałopalne kultury pomorskiej (z okresu HaD - LtB)
- osadę kultury przeworskiej (z okresu LtC)
- cmentarysko szkieletowe z wczesnego średniowiecza (X/XI - XI w.)
- ślad osadniczy z późnego średniowiecza (XIV - XV wiek).

Poniżej szerzej przedstawione zostaną jedynie wyniki badań wykopaliskowych na cmentarzysku z okresu wczesnego średniowiecza².

Cmentarzysko z Sowinek należy do cmentarzysk szkieletowych, płaskich, rzędowych. Reprezentowane jest przez 150 grobów kryjących 158 pochówków (ryc. 3). Cmentarzysko zajmuje północno-centralną część cypla i wydaje się, że zostało odsłonięte całkowicie. Charakteryzuje się ono dość zwartym zasięgiem i w zdecydowanej części ma dobrze czytelny układ rzędowy grobów, wykazujący jednak w partii zachodniej cmentarzyska pewne nieregularności.

Stan zachowania szczątków kostnych można określić jako generalnie słaby. Niewiele bowiem odkryto pochówków, które miałyby zachowany całkowicie kościec. W najgorszym stanie zachowały się wszystkie kości długie (udowe, ramieniowe), jak też kości dłoni i stóp. Natomiast w większości przypadków zachowane były - przynajmniej we fragmentach - kości czaszki. Stwierdzono też 8 pochówków całkowicie pozbawionych jakichkolwiek szczątków kostnych (najprawdopodobniej z uwagi na całkowity ich rozkład)³.

Zdecydowana większość pochówków zorientowana była wzdłuż osi W-E. Na łączną ilość 158 pochówków, z głową skierowaną na W były 83 szkielety, z głową na E - 54, z głową na N i NE - 3, a z głową na S, SE i SW

---

² W przygotowaniu kolejne komunikaty traktujące o osadzie ludności kultury łużyckiej i cmentarzysku ciałopalnym ludności kultury pomorskiej.

³ Materiał kostny z cmentarzyska jest obecnie opracowywany przez dra J. Kozaka z Instytutu Antropologii Uniwersytetu im. A. Mickiewicza w Poznaniu.

- 5 szkieletów (w przypadku 13 pochówków nie ustalono orientacji z uwagi na brak lub znikomą ilość szczątków kostnych bądź niemożliwość dokonania takiego ustalenia, np. w przypadkach zsunęcia kości jednego z pochówków w kąt wspólnej jamy grobowej).

Większość pochówków zalegała w dość płytkich jamach grobowych, zazwyczaj dobrze czytelnych w podłożu, niejednokrotnie notowanych już w partiach stropowych. Większość szkieletów - bo aż 135 - złożona była bezpośrednio na dnie jamy grobowej.

Z kolei w 23 grobach zanotowano pod szkieletami ciemniejsze smugi, które w niektórych przypadkach współwystępowały z relikami drewna zachowanymi na obrzeżach jamy; świadczyło by to, iż zmarłych grzebano w „trumnach” drewnianych, prawdopodobnie w postaci obstaw. Natomiast w jednym przypadku (obiekt 148) zmarłego pochowano bez wątplenia w trumnie, o czym świadczy odkryty zestaw okuć i gwoździ żelaznych (łącznie 8 okuć i 16 gwoździ).

Wymiary jam grobowych przedstawiają się następująco: długość od 2,1 do 3,8 m, a najczęściej 2,2 - 2,8 m, szerokość od 0,6 do 2,7 m, a najczęściej 1 - 1,2 m, głębokość od 0,15 do 1,15 m, a najczęściej w przedziale między 0,4 - 0,6 m.

Zdecydowana większość pochówków to groby pojedyncze. W dwóch przypadkach stwierdzono występowanie grobów podwójnych (obiekty nr 10 i 214), w których dwa szkielety leżały obok siebie na tej samej głębokości we wspólnej jamie grobowej. Zanotowano też groby, w których jeden ze szkieletów („starszy”) został zsunęty i złożony w kraniec jamy grobowej, ustępując miejsca „młodszemu” pochówkowi (obiekty nr 2, 29, 72, 135, 198) bądź też szkielety ułożone były warstwowo jeden na drugim (obiekt nr 119).

Generalnie można stwierdzić, że cmentarzysko w Sowinkach charakteryzuje się dość bogatym wyposażeniem pochówków. Mianowicie na łączną liczbę 158 odkrytych pochówków, 82 z nich posiadało wyposażenie grobowe, zaś bez wyposażenia zanotowano 76 pochówków.

Szczegółowa analiza wyposażenia grobowego pozwala wysunąć wniosek o uchwytym w materiale archeologicznym zróżnicowaniu społecznym i zawodowym ludności pochowanej na cmentarzysku. Za pochówki przedstawicieli warstwy najwyżej uprzywilejowanej należy uznać groby nr 148, 151, 69 i 70.

W dwóch pierwszych grobach, cechą wyróżniającą oba pochówki jest nie tylko usytuowanie i wielkość jam grobowych (w tym obecność w jednym z nich trumny - 148), ale przede wszystkim wyposażenie. Mianowicie grób nr 148 zawierał dwa noże żelazne we wspólnej skórzanej pochewce ozdobionej „trzewikiem” z okuciami z brązu platerowanymi złotą blaszką, osełkę kamienną, wiadro, duży srebrny pierścień, srebrny dirhem arabski oraz okucia trumny z gwoździami. Z kolei pochówek nr 151 zawierał zapewne szczątki wojownika, którego wyposażono w długi żelazny grot włóczni, dwie ostrogi żelazne, szydło żelazne, żelazną brzytwę (?), dwa noże żelazne (analogiczne jak w obiekcie nr 148) oraz wiaderko o unikatowym zdobnictwie (ryc. 4). Również dwa następne groby osób zakwalifikowanych do najwyższej warstwy społecznej wyróżniają się bogactwem zabytków. W obiekcie nr 69 odkryto, prócz długiego żelaznego noża z bogato zdobioną kościaną rękojeścią, o niewątpliwym charakterze bojowym, także żelazny czekan (ryc. 5:1-2). Grób nr 70, to z kolei pochówek kupca zajmującego wyjątkową pozycję w strukturze ówczesnego społeczeństwa. Oprócz pary ościeni, 6 haczyków do wędek, 2 szydeł, nożyc, 3 noży, sprzączki do pasa, wiadra (wszystkie przedmioty z żelaza), brązowego okucia pasa i 2 osełek kamiennych, dostarczył również unikatowych zestawów przedmiotów służących do odmierzania kruszcu, tj. ręcznej wagi składanej wraz z zestawem 19 odważników.

Do tej grupy należy również zaliczyć przynajmniej 3 dalsze pochówki zawierające srebrne monety (obiekty nr 164, 187, 240).

Pozostałe groby, wyposażone w większości w noże żelazne i inne niezbyt cenne przedmioty bądź całkowicie bez wyposażenia, są pochówkami najprawdopodobniej ludności pospolitej.

Być może do jeszcze innej grupy społecznej należy zaliczyć część pochówków z zachodniej peryferii cmentarzyska. Mamy tu głównie na uwadze pochówek nr 404. Złożony w nim osobnik, mimo dość dobrze zachowanego szkieletu, nie posiadał czaszki (kręgi szyjne były bardzo dobrze czytelne i kończyły się wraz z zarysem jamy grobowej). Pochowanie zmarłego w ten sposób zostało spowodowane najprawdopodobniej zabiegami antywampirycznymi.

Łącznie na cmentarzysku w Sowinkach odkryto 250 tzw. zabytków wydzielonych. W 82 grobach, w których zanotowano wyposażenie stwierdzono następujące, najczęściej powtarzające się zestawy:

- u 29 pochówków jako jedyne wyposażenie wystąpił nóż żelazny,
- w 9 grobach zanotowano tylko kabłączki skroniowe,
- nóż żelazny z kabłączkiem skroniowym zanotowano w 12 grobach,
- nóż żelazny wraz z wiadrem, osełką kamienną bądź paciorkiem z kamienia półszlachetnego zarejestrowano w 23 grobach.

Zabytki podzielono na 3 grupy:

I. przedmioty reprezentujące części stroju i ozdoby: kabłączki skroniowe, paciorki szklane, bursztynowe i z kamieni półszlachetnych, pierścionki, wisiorki, sprzączki do pasa;

II. przedmioty codziennego użytku: noże z pochewkami, wiadra, osełki, krzesiwa, nożyce, szydła, naczynia gliniane; do tej grupy zaliczono również przedmioty o charakterze specjalnym, jak waga składana, odważniki do wagi, okucia i gwoździe do trumny oraz monety;

III. uzbrojenie: groty włóczni, groty strzał, czekany, ostrogi, sprzączki do ostróg.

Poniżej przedstawiamy krótką charakterystykę zabytków odkrytych na cmentarzysku wg powyższej specyfikacji:

Kabłączki skroniowe - łącznie odkryto 36 sztuk w 23 grobach. 35 kabłączków zanotowano przy 22 szkieletach z głową skierowaną na W, tylko 1 okaz wystąpił w grobie, w którym zmarły leżał głową skierowany na E. W 13 grobach zanotowano po 1 okazie, u 8 pochówków po 2 kabłączki, a tylko w pojedynczych grobach zarejestrowano po 3 i 4 okazy. Stwierdzono 6 szt. z brązu, 29 szt. ze srebra (lub srebrzonych) i 1 okaz z ołowiu. Wyróżniono trzy typy: typ 1 - stanowią okazy w kształcie kółka z końcami stykającymi się, nie posiadające uszka lub haczykowatego zagięcia (2 szt.), typ 2 - to okazy z haczykowatym zagięciem (4 szt.) i typ 3 - to kabłączki z esowatym zakończeniem (26 szt., w tym 11 szt. ze zdobionym uszkiem i 15 szt. pozbawionych zdobienia; ryc. 5:3-6). Czterech kabłączków nie określono typologicznie z uwagi na uszkodzenie końcówek lub zaginięcie. Wyróżniony tutaj typ 1-2 może synchronizować odpowiednio z typami I-II wg typologii kabłączków wczesnośredniowiecznych K.Musianowicz⁴, zaś typ 3 od-

---

⁴ K. Musianowicz, Kabłączki skroniowe. Próba typologii i chronologii, Światowit, 30, 1949, s. 121n.

powiada odmianie A-B typ u III wg H.Kóčky-Krenz⁵. Średnice kabłączków przedstawiają się następująco: 27 okazów ma średnicę 1 cm, zaś u 7 egzemplarzy zanotowano odpowiednio: 3,5 cm dla 4 okazów, 4 cm dla 1 egz., 6,5 cm dla 2 okazów (pomiaru wykonano dla wewnętrznego obwodu kótek, jedynie w przypadku okazów dobrze zachowanych).

Paciorki - stanowi je zbiór 47 sztuk, które odkryto w 6 grobach. Reprezentują one różne typy morfologiczne (m.in. walcowate, beczułkowate, wieloboczne, okrągłe czy w kształcie dwóch ostrosłupów połączonych podstawami; ryc. 5:7-8), są też zróżnicowane pod względem surowcowym. Wyróżniono okazy wykonane z bursztynu (1 szt.), z różnobarwnego szkła (25 szt.) oraz z krwawnika i kryształu górskiego (21 szt.).

Pierścionki - odkryto 3 okazy w 3 różnych grobach (obiekty nr 26, 32, 148). Dwa z nich są srebrne, wykonane z 3 splecionych z sobą drutów, z których jeden jest cieńszy i granulowany. Jeden z pierścionków ma końce sklepane i nie stykające się, zaś drugi ma zamknięty obwód (końce przyłutowane). Trzeci pierścionek wykonany jest z taśmy brązowej o końcach zaokrąglonych, nie stykających się.

Wisioriki - reprezentuje je wyłącznie okaz dzwoneczkowaty odkryty w grobie nr 165 w towarzystwie noża żelaznego i kabłączka skroniowego. Jest on wykonany z brązu. W górnej części ma rozklepane płaskie uszko z otworem do zawieszania, a wewnątrz niewielką brązową kuleczkę.

Sprzączki do pasa - odkryto ich 3 egzemplarze w grobach nr 56, 70 i 119B. Dwie z nich reprezentują typ dużych (męskich?) sprzączek o łukowato i stożkowo wygiętym kabłąku oraz prostej podstawie. Jedna z nich ma pośrodku kabłąka kolec, druga jest go pozbawiona. Trzecia sprzączka odkryta niewątpliwie w grobie kobiecym (w zestawie z nożem żelaznym i kolia złożoną z 24 szklanych paciorków) składa się z dwóch oddzielnych blaszek żelaznych, z których jedna ma wysunięte zakończenie z niewielkim otworem, zaś druga haczykowato zagięty zaczep.

Noże i pochewki - noże stanowią najliczniejszą grupę zabytków na omawianym cmentarzysku. Ogółem znaleziono ich 70 sztuk, w tym 69 egz. wystąpiło w 64 grobach i 1 egz. odkryto luźno w warstwie. W większości

---

⁵ H. Kóčka-Krenz, Esowate kabłączki skroniowe na terenie Polski północno-zachodniej, *Fontes Archaeologici Posnanienses*, 22, 1971 (1972), s. 102n.

przypadków zarejestrowano po jednym egzemplarzu w grobie, jedynie w trzech obiektach wystąpiły po 2 sztuki, a w jednym znajdowały się 3 noże. Noże leżały najczęściej przy lewym (w 31 grobach) lub prawym biodrze (w 14 grobach), powyżej lewego lub prawego łokcia (7 przypadków) i w okolicy kręgosłupa na wysokości piersi (w 4 grobach). Ponadto w pojedynczych przypadkach zanotowano występowanie noży tuż pod lub nad czaszką bądź w okolicy stóp, a w jednym z grobów został on „wrzucony luzem” do jamy już po częściowym przysypaniu zwłok ziemią.

Większość noży jest źle zachowana i nie nadaje się do szczegółowej analizy. Lepiej zachowane egzemplarze wykazują pewne różnice długości, w ukształtowaniu grzbietu i trzpienia, jak też w ukształtowaniu przejścia ostrza w trzpień. Pod względem długości najczęściej notowano egzemplarze w przedziale 13-17 cm, ale jest też grupa noży (zapewne o bojowym charakterze) mierząca ponad 20 cm (ryc. 5:1), jak również zupełnie małych rozmiarów - ok. 8-9 cm. Znaczna część noży wystąpiła w pochewkach ze skóry, prawdopodobnie owiniętych dodatkowo przed złożeniem do grobu w parciane (?) pojemniki (ryc. 4:5-6). Niektóre z pochewek miały zakończenia w postaci „trzewików” z brązu z ozdobnymi nitami lub okuciami z taśmy i drutu brązowego, mocującymi krawędzie pochewki (ryc. 4:7). Trzpień rękojeści oprawiano z reguły w drewno, rzadziej w kość (ryc. 5:1).

Wiadra (cebrzyki drewniane) - zarejestrowano 11 egzemplarzy w 11 grobach. W 8 grobach zanotowano je razem z nożem żelaznym (czasem również z innym zabytkiem), zaś w 3 przypadkach wiaderko wystąpiło jako jedyny element wyposażenia. We wszystkich grobach zachowały się jedynie części metalowe wiader, a mianowicie obręcze, uszka i kabłaki. Odkryte wiaderka są okazami klepkowymi z żelaznymi okuciami kształtu lekko stożkowatego, względnie walcowatego.

Wstępnie podzielono je na 2 typy:

typ 1 - stanowią 2 wiadra dość dużych rozmiarów, o wysokości pierwotnej między 19-20 cm i średnicy otworu 23 cm. Jedno z nich (obiekt 151) ma pomiędzy rzędami górnych obręczy platerowaną srebrem blachę żelazną, dodatkowo puncowaną motywem roślinnym, zaś w niższym rzędzie pomiędzy następną partią obręczy ma nabite na drewniane klepki 6 równomiernie rozmieszczonych blaszek żelaznych, również platerowanych srebrem w kształcie półksiężyca i ułożonych w motywie girlandowym (ryc. 4:10);

typ 2 - reprezentuje 9 wiaderek o znacznie mniejszych rozmiarach tj. o wysokości 11-12 cm i średnicy otworu 15 cm. Mają one 4 lub 5 obręczy żelaznych, a różnią się między sobą jedynie ukształtowaniem uszek, które są taśmowate lub w kształcie płytek.

Osełki kamienne - łącznie odkryto 6 sztuk w 5 grobach (w obiekcie nr 70 wystąpiły 2 osełki). W 3 grobach osełkę zanotowano w towarzystwie noża żelaznego. Ich długość waha się od 10 do 17 cm, a najczęściej mierzą 11 lub 15 cm. W jednym przypadku zachowały się metalowe zaczepy służące do przymocowania osełki do pasa (okaz bez otworu), zaś w innym widoczne są ślady naprawy po złamaniu osełki.

Krzesiwa - odkryto 2 egzemplarze w dwu grobach, w jednym wraz ze sprzączką od pasa (obiekt nr 56), natomiast w drugim razem z nożem żelaznym (obiekt nr 131). Krzesiwa wykonano z żelaza. Należą one do typu dwukabłąkowego, z tym, że jeden z okazów ma kształt ósemkowy.

Nożyce - zanotowano pojedynczy egzemplarz żelaznych nożyc sprężynujących, które leżały przy stopach zmarłego w grobie nr 70 wraz z bogatym zestawem innych zabytków (por. wcześniejsze uwagi). Nożyce miały uszkodzone jedno ostrze, a pierwotna długość wynosiła 20 cm.

Szydła żelazne - znaleziono 3 sztuki: w obiekcie nr 70 odkryto 2 egz. i w obiekcie nr 151 - 1 egz. (ryc. 4:8). Miały one uszkodzone kolce, a ich pierwotna długość wraz z trzpieniem oprawianym w drewnianą rękojeść wynosiła ok. 8 cm.

Naczynia gliniane - wystąpiły w 2 grobach (obiekty nr 61 i 76) wraz z żelaznymi nożami. Jedno z nich sklasyfikowano jako typ A.III (formy esowate), natomiast drugie zaliczono do naczyń typu B.II (naczynia flaszowate) wg A. Buko⁶. Podobnie jak wiadra, ułożone były one w grobie w pobliżu stóp zmarłego. Ponadto kilkadziesiąt innych fragmentów ceramiki wczesnośredniowiecznej pochodzi z warstw kulturowych zalegających wokół i nad grobami.

Wagi składane - odkryto jeden egzemplarz w obiekcie nr 70. Waga złożona jest z dwóch szalek o średnicy 6 cm podwieszanych pierwotnie dratwami do górnego mechanizmu ze wskaźnikiem. Prócz wskaźnika który wykonano z żelaza, wszystkie pozostałe części zrobiono z brązu. Pierwot-

---

⁶ A. Buko, Ceramika wczesnopolska. Wprowadzenie do badań, Wrocław 1990, s. 270n., 282n.

nie zmarłemu włożono wagę do drewnianej szkatułki (zachowały się jedynie jej fragmenty), która zalegała w górnej partii prawej części klatki piersiowej.

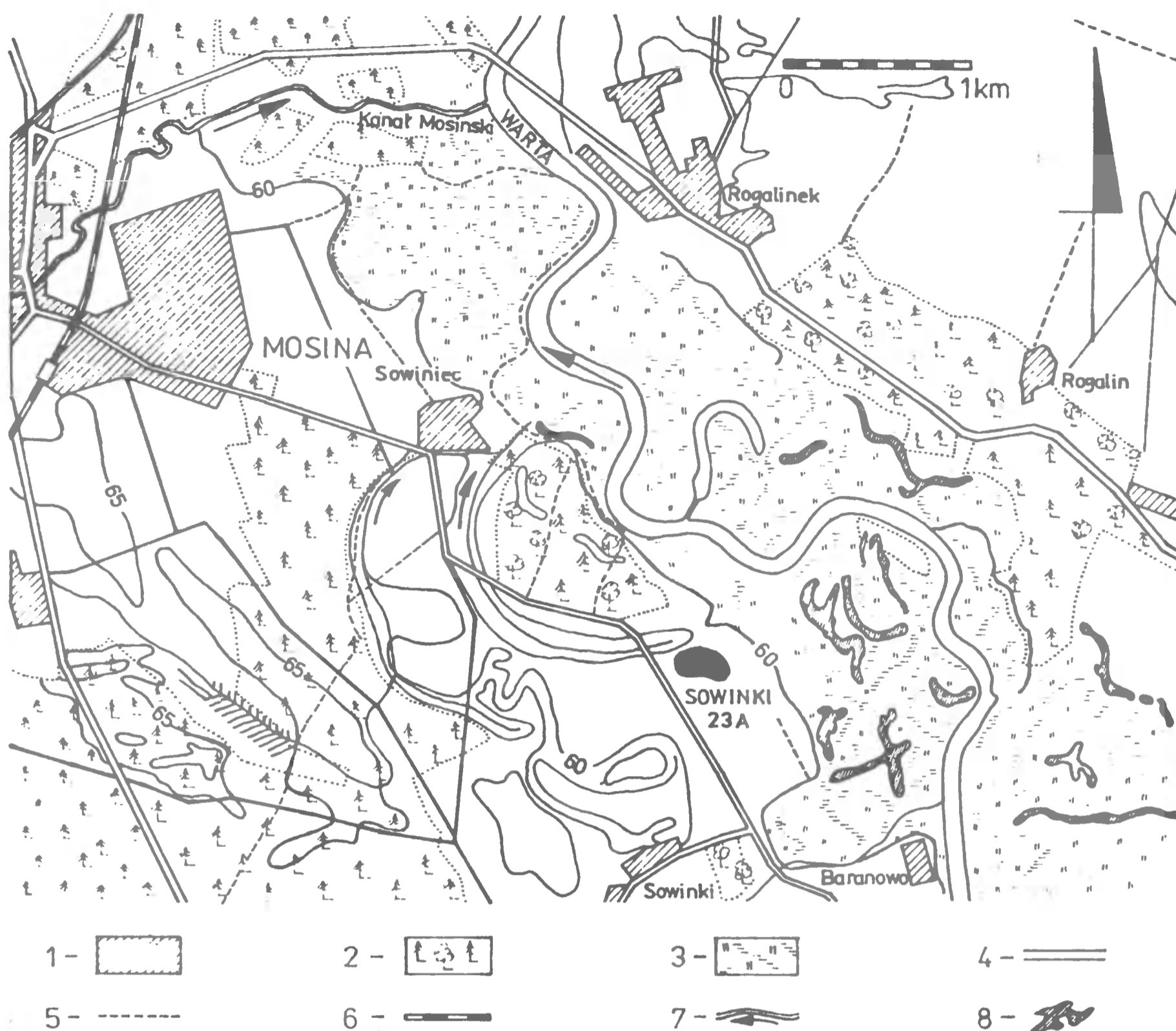
Odważniki do wagi - odkryto je również w grobie nr 70 w ilości 19 sztuk i jak się wydaje reprezentują pełny zestaw użytkowanego wówczas nominału. Pierwotnie złożone były do grobu w skórzanym woreczku (odkryto ślady zmineralizowanych fragmentów skóry). Odważniki prócz zróżnicowanego nominału, wykazują różnice w kształcie i surowcu. Część bowiem odważników, o najwyższym nominale, miały żelazny rdzeń, który pokryto brązową blaszką, natomiast egzemplarze o mniejszym nominale wykonano całkowicie z ołowiu. Wśród ww. odważników zanotowano też drobny okrągły otoczek kamienny, który prawdopodobnie spełniał funkcję analogiczną jak okazy wykonane z żelaza i ołowiu. Świadczy o tym pośrednio miejsce jego zalegania, odkryto go bowiem razem z pozostałymi odważnikami (był „przyczepiony” w wyniku działania korozji do kilku odważników).

Ościenie - zanotowano 2 egzemplarze w grobie nr 70; zalegały w okolicach stóp zmarłego. Wykonano je z żelaza, a ich długość wynosi ok. 25 cm. Oba okazy mają po 3 oddzielne groty zwieńczone zadziorami oraz charakterystyczne haczykowane zakończenie do osadzenia na drzewcu (z zachowanymi fragmentami zmineralizowanej dratwy do przymocowania drzewca).

Haczyki do wędek - reprezentuje je grupa 6 okazów z żelaza o zróżnicowanej wielkości; tylko nieliczne mają zachowane haczykowane zadziory. Zalegały one w grobie nr 70, w okolicach stóp zmarłego.

Okucia trumny - świadczą one bezsprzecznie o złożeniu zwłok do drewnianej trumny z pokrywą; odkryto je w grobie nr 148. Łącznie zarejestrowano 8 okuć, które zalegały w 3 parach wzdłuż obu dłuższych boków trumny i po jednej parze wzdłuż boków poprzecznych. Wykonano je z blachy, zgiętej mniej więcej pod kątem prostym w połowie swej długości. Ich wymiary są zróżnicowane i wynoszą: całkowita pierwotna długość od 17 do 22 cm (z zagięciem w części środkowej) i szerokość od 2,5 do 4,5 cm. Każde z okuć było przybijane do drewnianej trumny dwoma żelaznymi gwoździami.

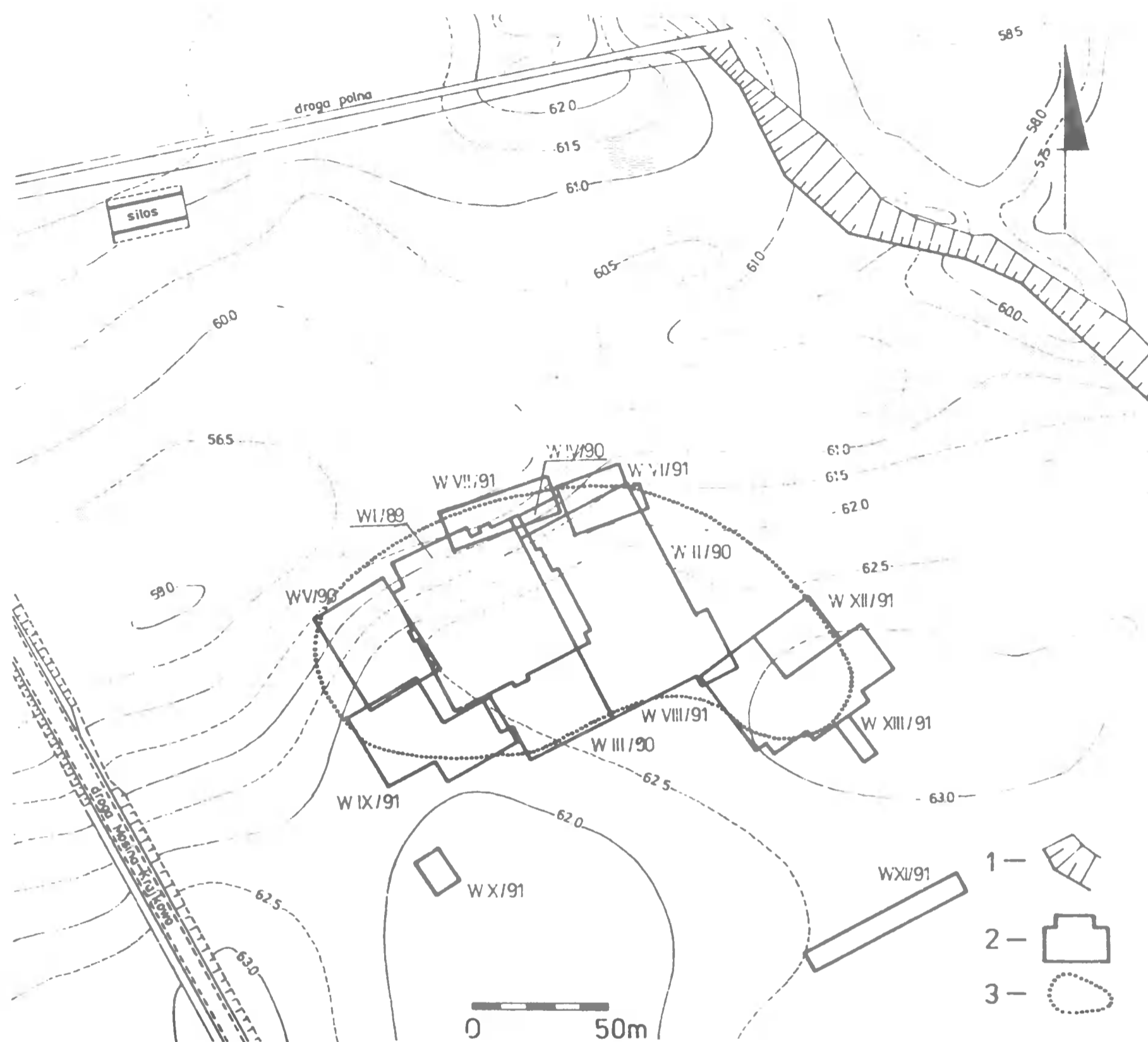
Gwoździe - jak wyżej wspomniano, służyły do przybijania okuć do trumny. Łącznie odkryto ich 16 sztuk w różnym stanie zachowania (wszy-

Ryc. 1. Sowinki, stan. 23A, gm. Mosina. Lokalizacja stanowiska (1-obszar zabudowany; 2-obszary leśne; 3-łąki i bagniska; 4-drogi główne; 5-drogi polne; 6-linie kolejowe; 7-cieki wodne; 8-zastoiska wodne starorzecza Warty). Rys. W.Kudra

stkie z obiektu 148). Wykonano je z żelaza drogą kucia, a ich całkowita długość wynosi 4-5 cm. Kolec był z reguły o przekroju płasko-wypukłym, zakończony rozklepaną płaską główką.

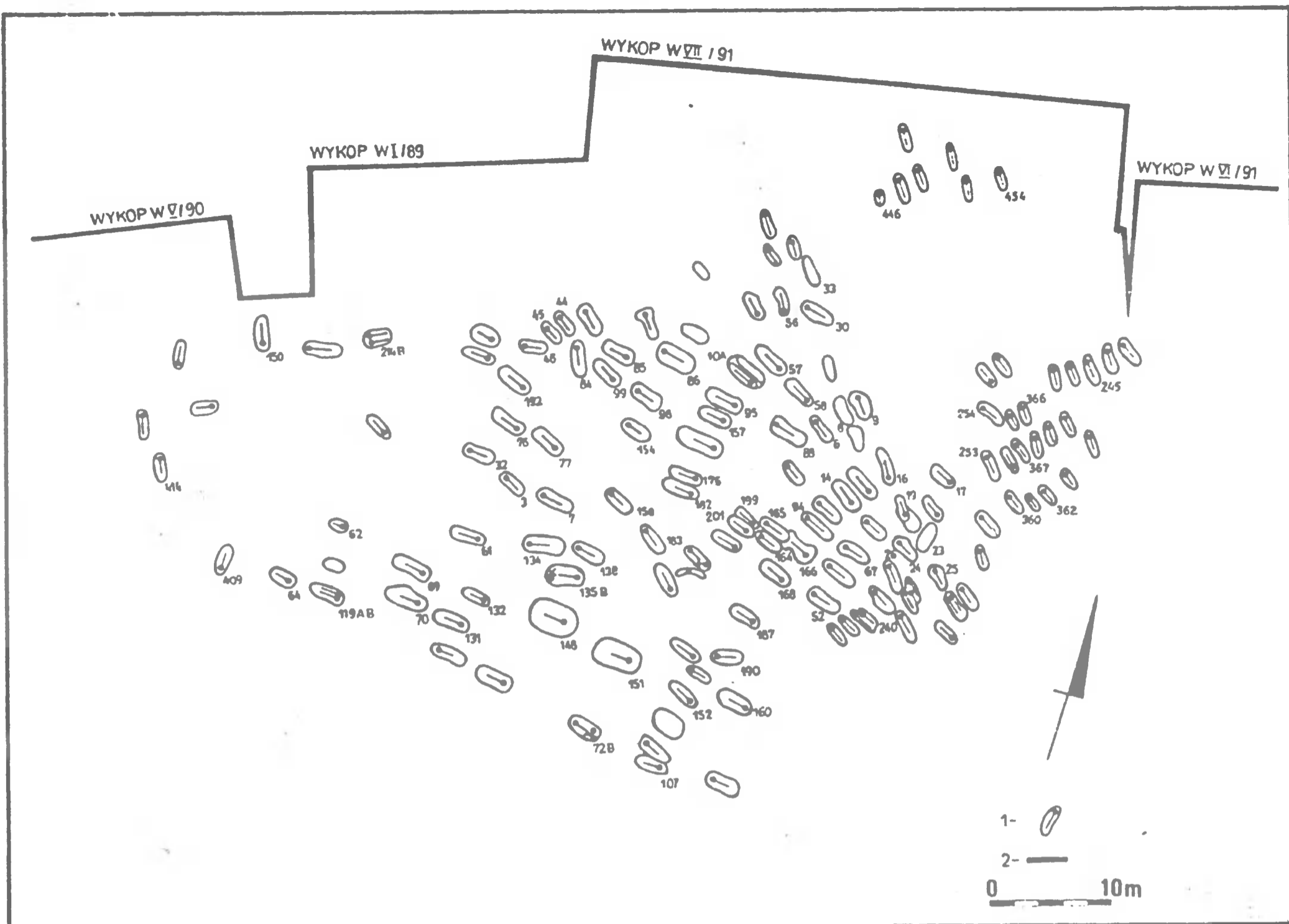
Monety - wystąpiły w 4 grobach (nr 148, 164, 187, 240) i wszystkie są wykonane ze srebra. W trzech przypadkach są to jedynie fragmenty, tzw. siekańce (o 1/4 nominału), a w jednym przypadku jest to całkowicie zachowana moneta (obiekt nr 164). W dwóch grobach odkryto je z prawej strony biodra, a więc pierwotnie prawdopodobnie w dłoni (obiekty nr 164, 240). W kolejnym grobie leżała ona w górnej części lewej strony piersi (obiekt nr 148), natomiast w ostatnim przypadku została odkryta między szczęką

Ryc. 2. Sowinki, stan. 23A, gm. Mosina. Lokalizacja wykopów badawczych (1-granica między terasą I a II doliny Warty; 2-granice i numery wykopów badawczych; 3-maksymalny zasięg stanowiska). Rys. W.Kudra

a żuchwą, a więc pierwotnie włożona była zmarłemu do ust (obiekt nr 187). Dokonano wstępnego rozpoznania monet⁷, które określono jako dirhem

⁷ Wstępnego określenia monet dokonał prof. dr hab. S.Suchodolski z Zakładu Metodologii Badań Archeologicznych Instytutu Historii Kultury Materialnej PAN w Warszawie (obecnie Instytut Archeologii i Etnologii PAN w Warszawie). Analizę dirhemu przeprowadziła dr A.Kmietowicz z Pracowni Orientalistyki PAN w Krakowie. Materiały numizmatyczne i metrologiczne z cmentarzyska w Sowinkach będą przedmiotem odrębnego opracowania, które ukaże się w „Wiadomościach Numizmatycznych”.

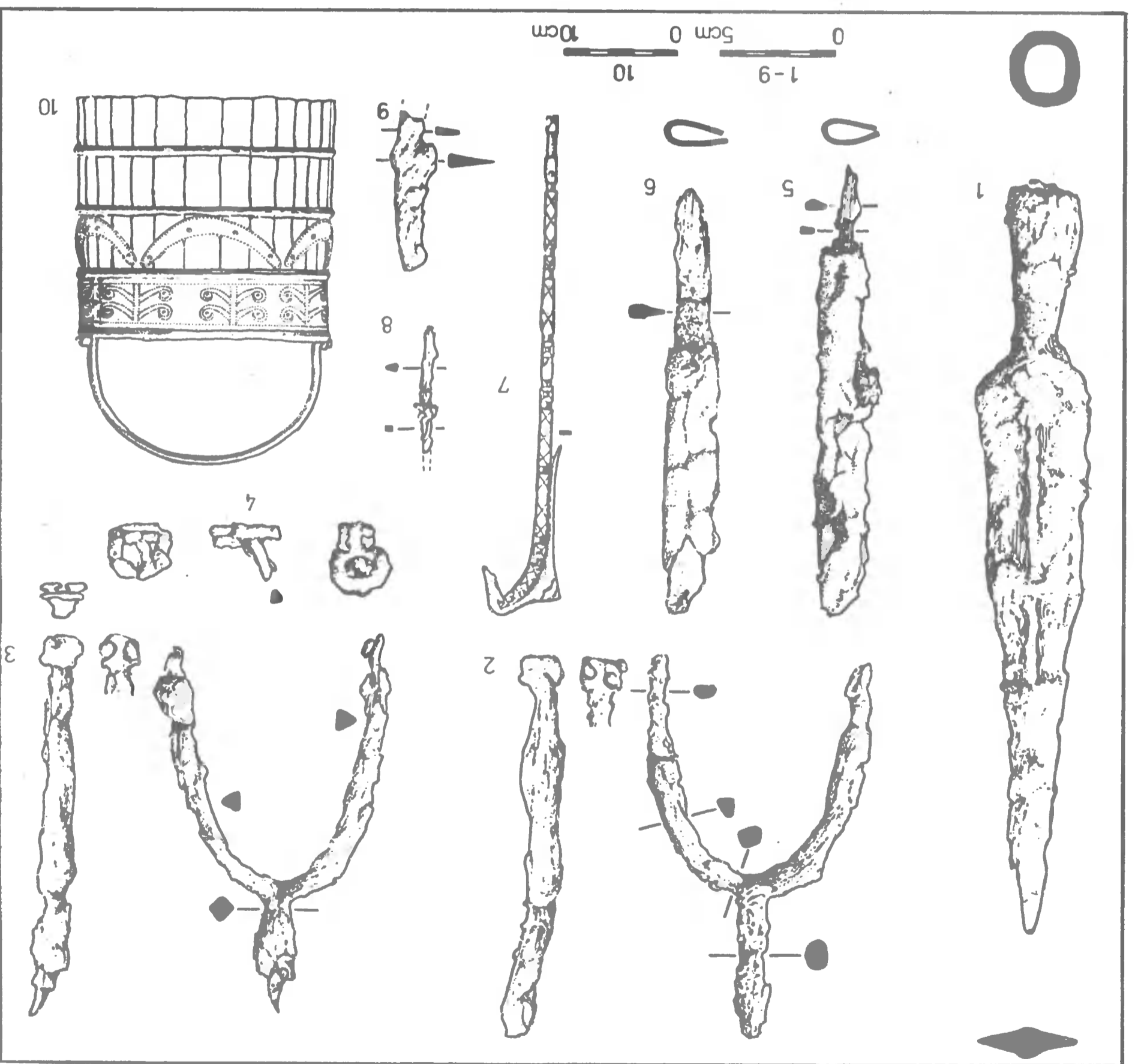
Ryc. 3. Sowinki, stan. 23A, gm. Mosina. Rozmieszczenie grobów z okresu wczesnego średniowiecza (1-zarysy grobów z oznaczeniem orientacji szkieletów, obiekty numerowane to wyłącznie groby z inwentarzem; 2-północna granica wykopu I/89, V/90, VI/91 i VII/91). Rys. W.Kudra

arabski wybity w latach 950-976 - w obiekcie nr 148, siekaniec bity w Trewirze w czasach Ottona III króla (983-996) - w obiekcie nr 187, krzyżówkę saską typu V wg klasyfikacji M. Gumowskiego⁸ (1010-1040) - w obiekcie nr 164 i siekaniec będący naśladownictwem saskich denarów z imionami Ottona i Adelheidy (ok. 1010-1040) - w obiekcie nr 240.

Groty włóczni - jedyny egzemplarz wykonany z żelaza pochodzi z grobu 151 (ryc. 4:1), a odkryto go w towarzystwie prawie pełnego uzbrojenia rycerskiego (ryc. 4:2-7). Jest to okaz o „liściu” deltoidalnym, romboidalnym w przekroju poprzecznym, którego całkowita długość wraz z krótką

⁸ M. Gumowski, *Corpus nummorum Poloniae*, Kraków 1939.

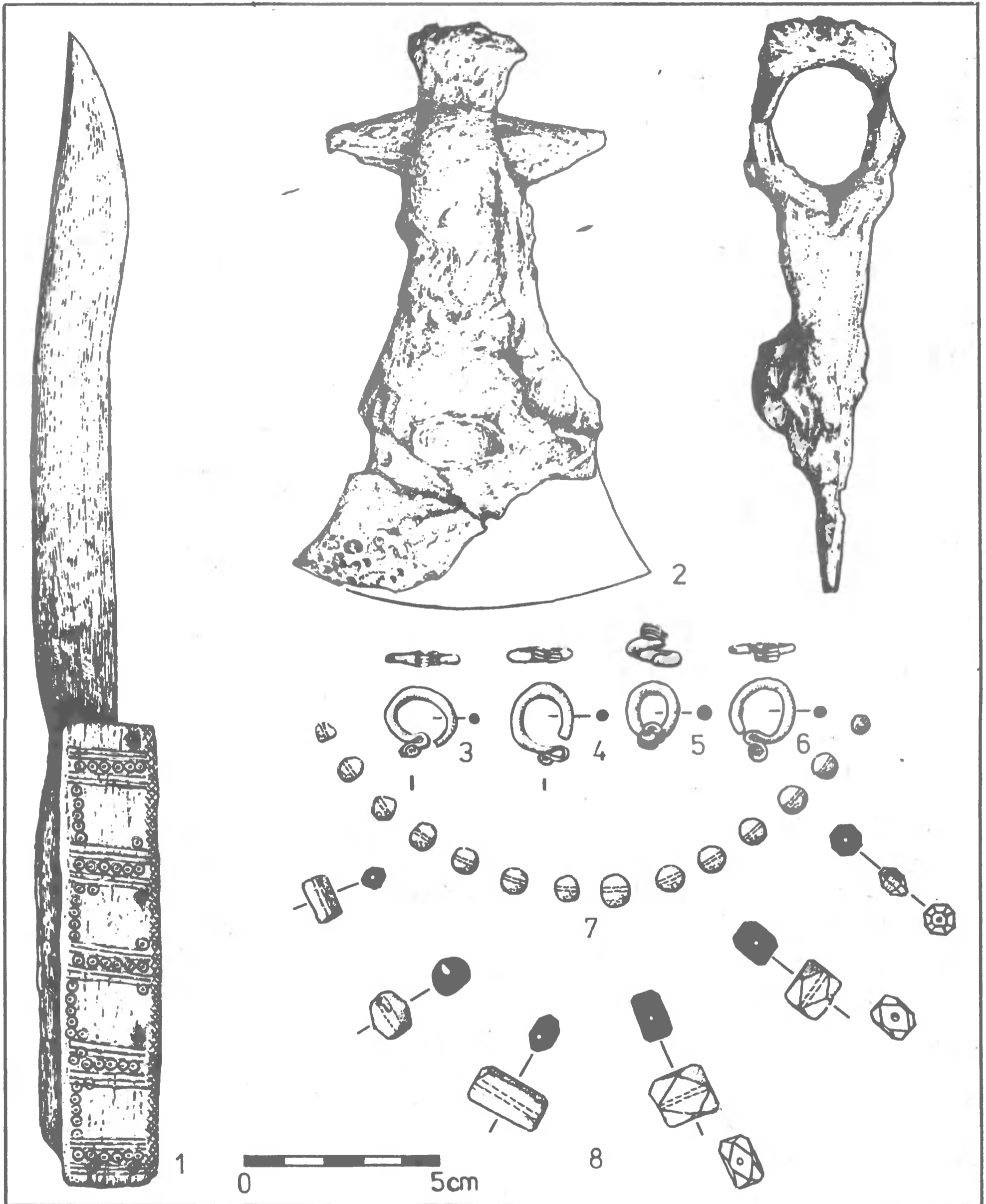

Ryc. 4. Sowinki, stan. 23A, gm. Mosina. Inwentarz grobu nr 151 (1-żelazny groń włóczni; 2-3-żelazne ostrogi; 4-żelazna sprzączka od ostrogi; 5-6-żelazne noże w skórzanej pochewce; 7-brązowa okucie pochewki noża; 8-żelazne szydło; 9-żelazna brzytwa (?); 10-drewniane wiaderko klepkowe-rekonstrukcja). Rys. W. Kudra

tulejką wynosi 32 cm, zaś maksymalna szerokość „liścia” 4,5 cm. Zakwalifikowano go do typu III wg A. Nadolskiego⁹. Ułożenie grotu włóczni przy prawym ramieniu zmarłego, na wysokości głowy wskazuje, że włożono go

⁹ A. Nadolski, *Studia nad uzbrojeniem polskim w X, XI i XII wieku*, Łódź 1954, s. 54, tabl. 21:1-4.

Ryc. 5. Sowinki, stan. 23A, gm. Mosina. Wybór materiału zabytkowego z grobu nr 30 (7), 69 (1-2), 98 (3-6) i 119A (8) (1- żelazny nóż bojowy-rekonstrukcja; 2-żelazny czekan; 3-6-srebrne kabłączki skroniowe; 7-8-kolie paciorków z krwawnika, kryształu górskiego i bursztynu). Rys. W.Kudra

z drzewcem (obecnie nie zachowanym i bez tzw. trzewika), umieszczając równolegle do zwłok.

Groty strzał - reprezentowane są przez pojedynczy egzemplarz, który odkryto w grobie nr 132 w towarzystwie noża żelaznego. Był to jedyny grób na cmentarzysku, w którym zaobserwowano niewielką obstawę kamienną na obrzeżach jamy grobowej, złożoną z 4 średniej wielkości otoczaków. Grot był umieszczony w okolicy lewej nogi, na wysokości stopy, a ostrze miał skierowane w kierunku stóp. Wykonano go z żelaza; jego całkowita długość wynosi 8 cm (na części powierzchni ma przywarte resztki tkaniny). Należy do typu I wg klasyfikacji A. Nadolskiego¹⁰.

Czekany żelazne - pojedynczy okaz tego rodzaju broni (prawdopodobnie typu II wg A. Nadolskiego¹¹) odkryto w grobie nr 69 (zapewne pochówek zbrojnego), w towarzystwie noża żelaznego o bojowym charakterze (długość całkowita 30,2 cm, długość głowni 18,2 cm) (ryc. 5:1-2). Czekan zalegał w okolicy prawego kolana i ostrzem zwrócony był na zewnątrz. Jego długość wynosi 15 cm, a szerokość ostrza 9 cm.

Ostrogi - dwie ostrogi pochodzą z grobu 151 zawierającego pochówek zbrojnego jeźdźca (ryc. 4:2-3). Odkryto je „*in situ*” na zachowanych śladowo kościach stóp obu nóg, łącznie z sprzączką do jednej z nich. Obie ostrogi są żelazne, mają stosunkowo dobrze zachowany bodziec i płytkowate zaczepy z 2 żelaznymi nitami do przymocowania rzemienia. Całkowita ich długość wraz z „kolcem” wynosi 16 cm. Zakwalifikowano je do typu I/2 wg Z. Hilczerówny¹².

Sprzączki do ostróg - pojedynczy okaz odkryto również w grobie 151 (ryc. 4:4); funkcjonalnie jest ona związana z wyżej przedstawionymi ostrogami. Sprzączka wykonana jest z żelaza i ma niewielkie rozmiary (długość i szerokość ok. 2,5 cm). Składa się z półokrągłej podwójnej ramy o prostej podstawie, na którą nasunięto prostokątną i sklepaną blaszkę służącą do przymocowania skórzanego rzemienia. Tylko górny kabłąk posiada prosty kolec.

Przedmioty bliżej nieokreślone - zakwalifikowano tutaj 6 przedmiotów; 4 z nich można z dużym prawdopodobieństwem określić jako brzytwę żelazną (grób 151; ryc. 4:9), być może metalową część dłuta

---

¹⁰ A. Nadolski, op. cit., s. 64, tabl. 30:1-6.

¹¹ A. Nadolski, op. cit., s. 40-42, tabl. 14:1-3.

¹² Z. Hilczerówna, Ostrogi polskie z X-XIII wieku, Poznań 1956, s. 22n. oraz tabl. 2.

żelaznego (grób 33), fragment żelaznej obręczy kolejnego wiaderka klepkowego typu 2 (?) (grób 23) oraz prawdopodobnie fragment jednego z prętów wędzidła dwuczłonowego (odkryty luźno w w-wie I). Pozostałych dwu przedmiotów (w tym fragmentu bardzo drobnej blaszki ze srebra) nie można chwilowo bliżej określić.

Wstępnie chronologię cmentarzyska w Sowinkach ustalono na przełom X i XI po XI wiek włącznie. Na podstawie odkrytych 4 monet oraz dużej liczby kabłączków skroniowych typu 1 i 3 o średnicy około 1 cm, jak również ostróg, czekana, grotu włóczni, wisiorka dzwoneczkowatego, a także niektórych noży można z dużym prawdopodobieństwem uściślić datowanie większości grobów do 1 połowy XI w. Z kolei przynajmniej do 2 połowy XI i 1 połowy XII w. można odnieść nieliczną wprawdzie część kabłączków o esowatych uszkach i średnicy ponad 3 cm.

Podobnie przedstawia się datowanie dwóch naczyń glinianych. Mianowicie naczynie odkryte w grobie nr 61, należące do grupy A.III wg A.Buko (odmiana bez szyjki tzw. grupy form esowatych), można generalnie datować od połowy X wieku do początków XIII wieku¹³. Drugie naczynie znalezione w obiekcie nr 76 i zakwalifikowane do grupy naczyń flaszowatych typu B.II wg A. Buko, można umieścić w okresie od 2 połowy X wieku do połowy XIII wieku¹⁴.

Niektóre zatem przedmioty przesuwająby chronologię cmentarzyska co najmniej do pierwszej połowy XII wieku. Należy zastrzec, że nie jest to datowanie oparte na szczegółowej analizie zespołów grobowych, a jedynie na dotychczasowych ustaleniach typologiczno-chronologicznych dotyczących wczesnośredniowiecznych cmentarzysk z terenu Polski¹⁵.

---

¹³ A.Buko, op. cit., s. 272.

¹⁴ A.Buko, op. cit., s. 285.

¹⁵ W celu określenia chronologii cmentarzyska wykorzystano prace następujących autorów: Z.A.Rajewski, Wielkopolskie cmentarzyska rządowe okresu wczesnośredniowiecznego, *Przegląd Archeologiczny*, 6, 1937, s. 28-85; K.Musianowicz, op. cit., s. 115-232; A.Nadolski, op. cit.; Z.Hilczerówna, op. cit.; A.Nadolski, A.Abramowicz, T.Poklewski, *Cmentarzysko z XI wieku w Lutomierniku pod Łodzią*, Łódź 1959; E.Z.Kraszewscy, *Wczesnośredniowieczne cmentarzysko w Brześciu Kujawskim, pow. Włocławek*, *Materiały Starożytne i Wczesnośredniowieczne*, 1, 1971, s. 365-434; L.Rauhut, *Wczesnośredniowieczne cmentarzyska w obudowie kamiennej na Mazowszu i Podlasiu*, *Materiały Starożytne i Wczesnośredniowieczne*, 1, 1971, s. 435-653.

Ustalona wstępnie górna granica funkcjonowania cmentarzyska (1 połowa XII w.) jest możliwa, ale niewątpliwie dotyczyłaby ona niewielkiej liczby grobów i to głównie, jak się wydaje z północno-wschodniej partii nekropoli.

Natomiast nie ulega wątpliwości, że zdecydowaną większość pochówków można odnieść do 1 połowy XI w., najprawdopodobniej do czasów panowania Bolesława Chrobrego.

Cmentarzysko w Sowinkach swoimi cechami, w tym wielkością odkrytych grobów, charakterem i rodzajem inwentarza (m. in. o cechach normańskich - grób nr 69, 70, 148, 151) oraz rytuałem pogrzebowym, jest zbliżone do znanych cmentarzysk wczesnośredniowiecznych z tego okresu, takich jak np. Brześć Kujawski, Lutomiersk czy Końskie. Pod względem chronologii pochówki z Sowinek można uznać za równoczesowe z najstarszymi grobami z Lutomierska, niewątpliwie w większości są one jednak starsze od pochówków z Końskich i Brześcia Kujawskiego. Kierując się chronologią i bliskim położeniem Sowinek w stosunku do grodu stołecznego w Poznaniu¹⁶, cmentarzysko to należy uznać za ważne źródło do studiów nad początkowym okresem formowania się państwa polskiego.

---

¹⁶ Badania archeologiczne najbliższych okolic wokół cmentarzyska nie doprowadziły dotąd do ujawnienia równoczesnej osady bądź grodziska, które byłyby związane z nim funkcjonalnie. W ostatnio opublikowanym zestawieniu zwerfikowanych grodzisk wielkopolskich nie znajdujemy w rejonie Mosiny śladów istnienia grodu (por. W.Kowalenko, Grody i osadnictwo grodowe Wielkopolski wczesnohistorycznej, Poznań 1938, s. 16, mapa 2; Z.Kuratowska, A.Łosińska, Weryfikacja grodzisk wielkopolskich na półmetku, *Fontes Archaeologici Posnanienses*, 32, 1982, ryc. 4 oraz zestawienie zbiorcze; tychże, Sprawozdanie z weryfikacji grodzisk wielkopolskich w latach 1983-1984, *Fontes Archaeologici Posnanienses*, 34, 1985, ryc. 1 oraz zestawienie zbiorcze). Najbliżej położonym grodem w stosunku do Sowinek jest grodzisko w miejscowości Grzybno (Żabno) w b. pow. śremskim, jednakże datowane jest ono dopiero na XIV-XV w. Podobnie intensywne poszukiwania Pracowni PKZ w l. 1986-91, jak również wcześniejsze badania J.Kostrzewskiego w końcu lat 40-tych oraz badania w ramach Archeologicznego Zdjęcia Polski w 1982 r. nie dały dotąd jednoznacznej odpowiedzi w tej kwestii, choć doprowadziły do odkrycia wielu nowych, wcześniej nieznanych osad wczesnośredniowiecznych. M.in. planowane na sezon 1992 r. badania wykopaliskowe na zlokalizowanym ok. 250 m na NE od cmentarzyska stanowisku (roboczo oznaczonym jako Sowinki 23D), gdzie w czasie jesiennych badań PLG w 1991 r. odkryto osadę z wczesnego średniowiecza (datowana wstępnie na okres od ok. 2 połowy XI po XIII w. włącznie), pozwolą być może udzielić odpowiedzi nt. lokalizacji osady związanej z cmentarzyskiem. Innymi, najbliższymi cmentarzysku osadami wczesnośredniowiecznymi są m.in.: Puszczykowo, stan. 6 (ark. AZP 55-27, nr 8), gdzie odkryto m.in. materiał z X-XI w., ale głównie z XIII w. (por. R.Mazurowski, Archeologiczne badania rozpoznawcze w rejonie ujęcia wody dla m. Poznania

**Vorläufige Ergebnisse der archäologischen Ausgrabungen des
frühmittelalterlichen Skelletgräberfeldes im Dorf Sowinki,
Gem. Mosina, Woiwodschaft Poznań (Fst. 23A)**

Zusammenfassung

Im Ergebnis der 3-jährigen Ausgrabungen in Sowinki (Fst. 23A) wurde ein 1,5 ha großes Gebiet (ca. 90% der Fundstelle) freigelegt und dabei 580 Objekte entdeckt, die zu verschiedenen Kulturen gehören, vom Spätmesolithikum bis zum Spätmittelalter (Abb. 1-2). In Hinsicht auf den Erkenntniswert haben die meisten Informationen das als vollständig entdeckte Skelletgräberfeld (Reihengräber) des Frühmittelalters (Abb. 3) beigebracht. Dieses Gräberfeld ist durch 150 Gräber mit reichen und unterschiedlichen Grabbeigaben vertreten. Besonders beachtenswert ist das Grab mit Waffenausrüstung (Abb. 4) sowie das Grab mit einem einzigartigem Gegenständenset zum Erzabmessen, d.h. eine Handwaage mit dem 19-Gewicht-Satz. Dieser Begräbnisplatz wurde, auf Grund der entdeckten 250 Funde, darunter u.a. 4 Silbermünzen aus den Jahren 950-1010, Lanzenspitze, Sporen, Schläfenringe sowie Karneol- und Bergkristallperlen, vorläufig in die 1. Hälfte des XI. Jh. datiert, obwohl einige Gräber auch in das XI/XII Jh. datiert werden können.

Abbildungen

Abb. 1. Sowinki, Fst. 23A, Gem. Mosina. Lageplan der Fundstelle (1-bebautes Gebiet; 2-Waldgebiete; 3-Wiesen und Moore; 4-Hauptwege; 5-Feldwege; 6-Eisenbahnlilien; 7-Wasserläufe; 8-Randseen des Warta-Altwassers). Gez. W.Kudra

Abb. 2. Sowinki, Fst. 23A, Gem. Mosina. Lageplan der Grabungsflächen (1-Grenze zwischen der I. und II. Terrasse des Warta-Betts; 2-Grenzen und Nummern der Grabungsflächen; 3-Max. Fundstellenbereich). Gez. W.Kudra

Abb. 3. Sowinki, Fst. 23A, Gem. Mosina. Lageplan der frühmittelalterlichen Gräber (1-Gräberumriß mit Kennzeichnung der Skelletorientierung, numerierte Befunde sind ausschließlich Gräber mit Beigaben; 2-nördliche Grenze der Grabungsfläche I/89, V/90, VI/91 und VII/91). Gez. W.Kudra

Abb. 4. Sowinki, Fst. 23A, Gem. Mosina. Beigaben des Grabes Nr. 151 (1-Eisenlanzenspitze; 2-3-Eisensporen; 4-Sporeneisenschnalle; 5-6-Eisenmesser in der ledernen Schaide; 7-Messerscheidebeschlag aus Bronze; 8-Eisenpfriem; 9-Eisenrasiermesser (?); 10-Holzeimer - Rekonstruktion). Gez. W.Kudra

(etap Ia), Poznań 1987, s. 20-21, m-pis w Pracowni Naukowo-Badawczej PKZ w Poznaniu); Sowinki, stan. 23 (ark. AZP 56-27, nr 152, przedtem określane jako Sowinki, stan. 1, 2, 3; por. W.Hensel, Z.Hilczer-Kurnatowska, *Studia i materiały do osadnictwa Wielkopolski wczesnohistorycznej*, t. 6, Wrocław 1987, s. 200-202; R. Mazurski, op. cit., s. 66-69) z fazy B/C po fazę D-E; Sowiniec, stan. 1 (por. W.Hensel, Z.Hilczer-Kurnatowska, op. cit., t. 4, Wrocław 1972, s. 127-128) z fazy B/C; Krajkowo, stan. 45 (ark. AZP 56-27, nr 153) z fazy B-C (por. R.Mazurowski, op. cit., s. 69-70) oraz Krajkowo, stan. 53 (ark. AZP 56-28, nr 116) z fazy D-E (por. R. Mazurowski, op. cit., s. 83). Kwestię ewentualnych związków funkcjonalnych ww. osad z omawianym cmentarzyskiem mogą rozstrzygnąć dopiero przyszłe badania wykopaliskowe.

Abb. 5. Sowinki, Fst. 23A, Gem. Mosina. Fundeauswahl aus Gräbern Nr. 30.(7), 69 (1-2), 98 (3-6) und 119A (8) (1-Eisenkampfmesser - Rekonstruktion; 2-Eisenhammeraxt; 3-6-Silberschläfenringe, 7-8- Perlenhalsbänder aus Karneol, Bergkristall und Bernstein).
Gez. W.Kudra

Adres autora:

mgr Andrzej Krzyszowski
PP. PKZ - Oddział Poznań
Pracownia Archeologiczna
ul. Żydowska 1
61-761 Poznań

I, Poznań 1992

103 - 112

ANNA I JACEK WRZESIŃSCY

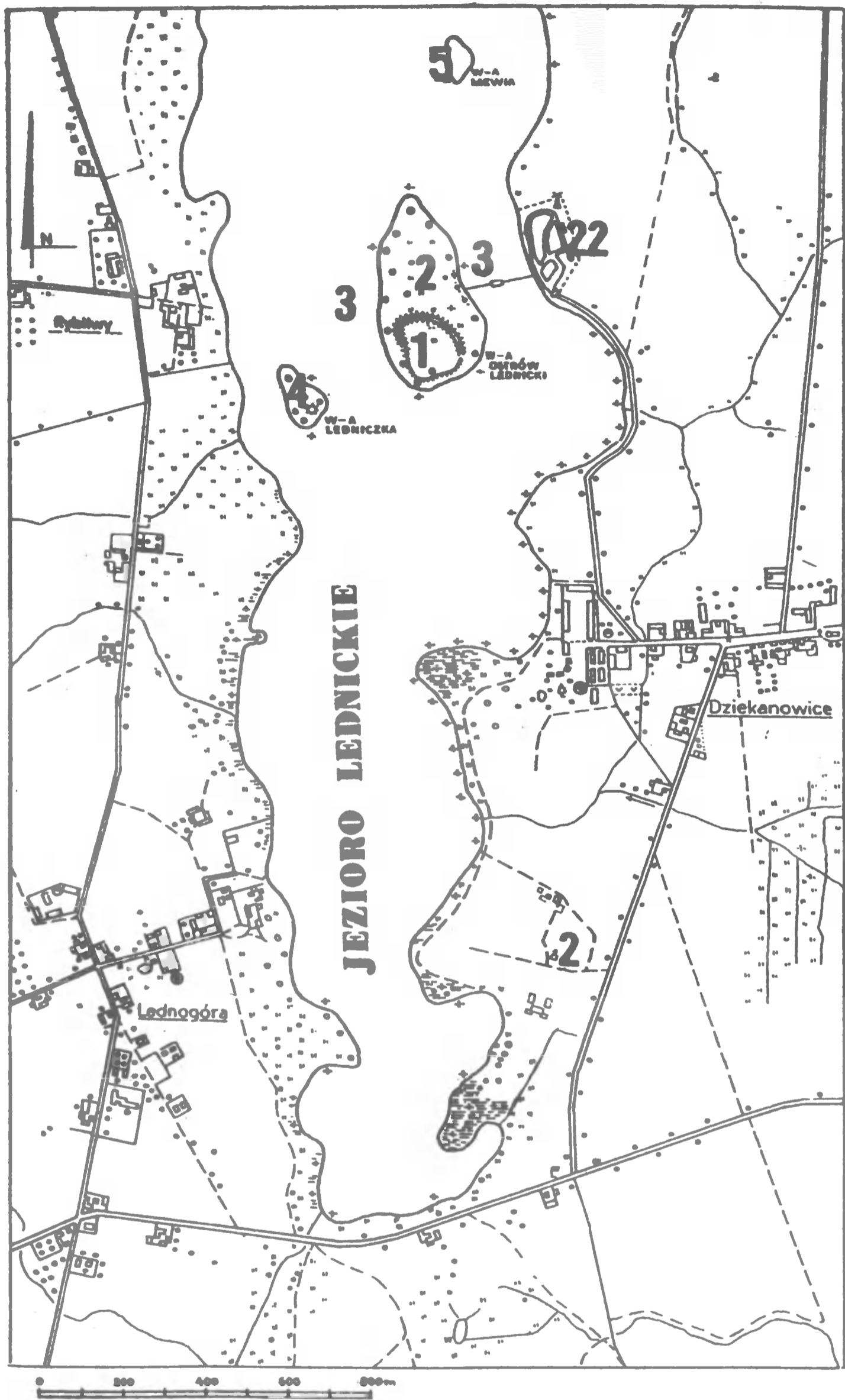
SPRAWOZDANIE Z BADAŃ
NA WCZESNOŚREDNIOWIECZNYM CMENTARZYSKU
SZKIELETOWYM W DZIEKANOWICACH, STAN. 22,
GM. ŁUBOWO, WOJ. POZNAŃSKIE

Po kilku latach przerwy wznowiono w 1991 r. prace wykopaliskowe na wczesnośredniowiecznym cmentarzysku szkieletowym, zlokalizowanym na wschodnim brzegu Jeziora Lednickiego, ok. 90 m na wschód od jego brzegu (tzw. Mały Skansen Muzeum Pierwszych Piastów na Lednicy - vis á vis Ostrowa Lednickiego). Cmentarzysko leży na niewielkim wyniesieniu (ok. 5 m ponad obecnym poziomem jeziora) łagodnie opadającym ku zachodowi i południu (ryc. 1). Pierwsza informacja o cmentarzysku pochodzi z 1964 r.

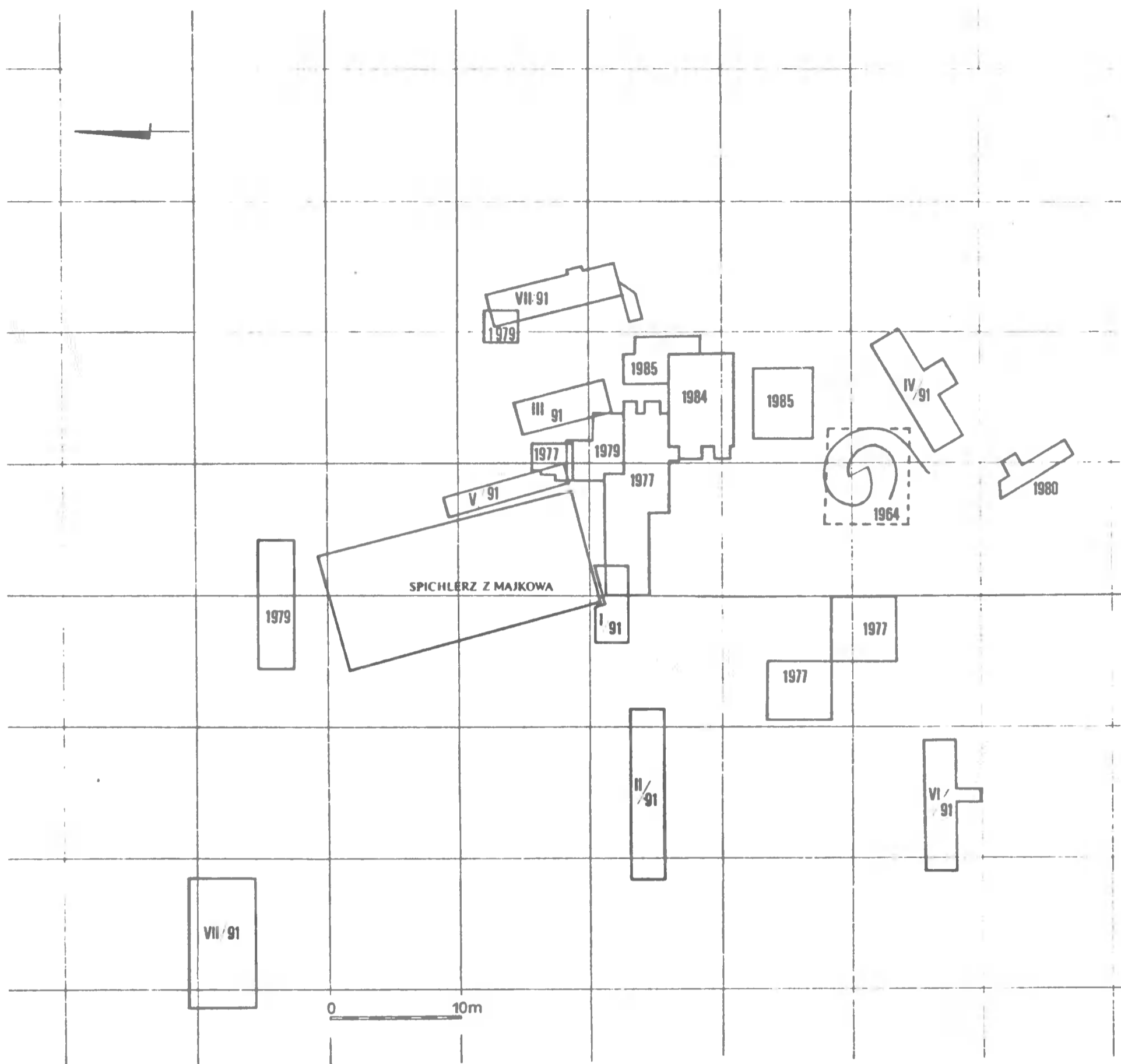
Podczas prowadzonych tu prac budowlanych natrafiono na dwa bardzo dobrze zachowane pochówki szkieletowe ułożone wzdłuż osi wschód-zachód, w niewielkiej odległości jeden od drugiego, głowami do siebie (ryc. 3A). Złożeni w grobach mężczyźni leżeli na grzbiecie w pozycji wyprostowanej. Jeden z nich zorientowany głową na wschód, wyposażony był w dwa noże - jeden trzymał w lewej dłoni, drugi leżał po zewnętrznej stronie prawego ramienia. Natomiast drugi zorientowany głową na zachód, w lewej dłoni trzymał nóż, a przy lewej stopie od zewnątrz miał ustawione wiadro.

Systematyczne badania cmentarzyska (na stan. 22) zostały podjęte w 1977 r. z inicjatywy Sekcji Paleodemografii Komitetu Nauk Demograficznych PAN. Kierował nimi M. Henneberg z Zakładu Antropologii UAM w Poznaniu. Prace trwały do 1979 r. W 1984 r. ponownie podjęto badania i prowadzono je do 1986 r., zakładając 3 wykopy i 2 sondáže. Wykopy

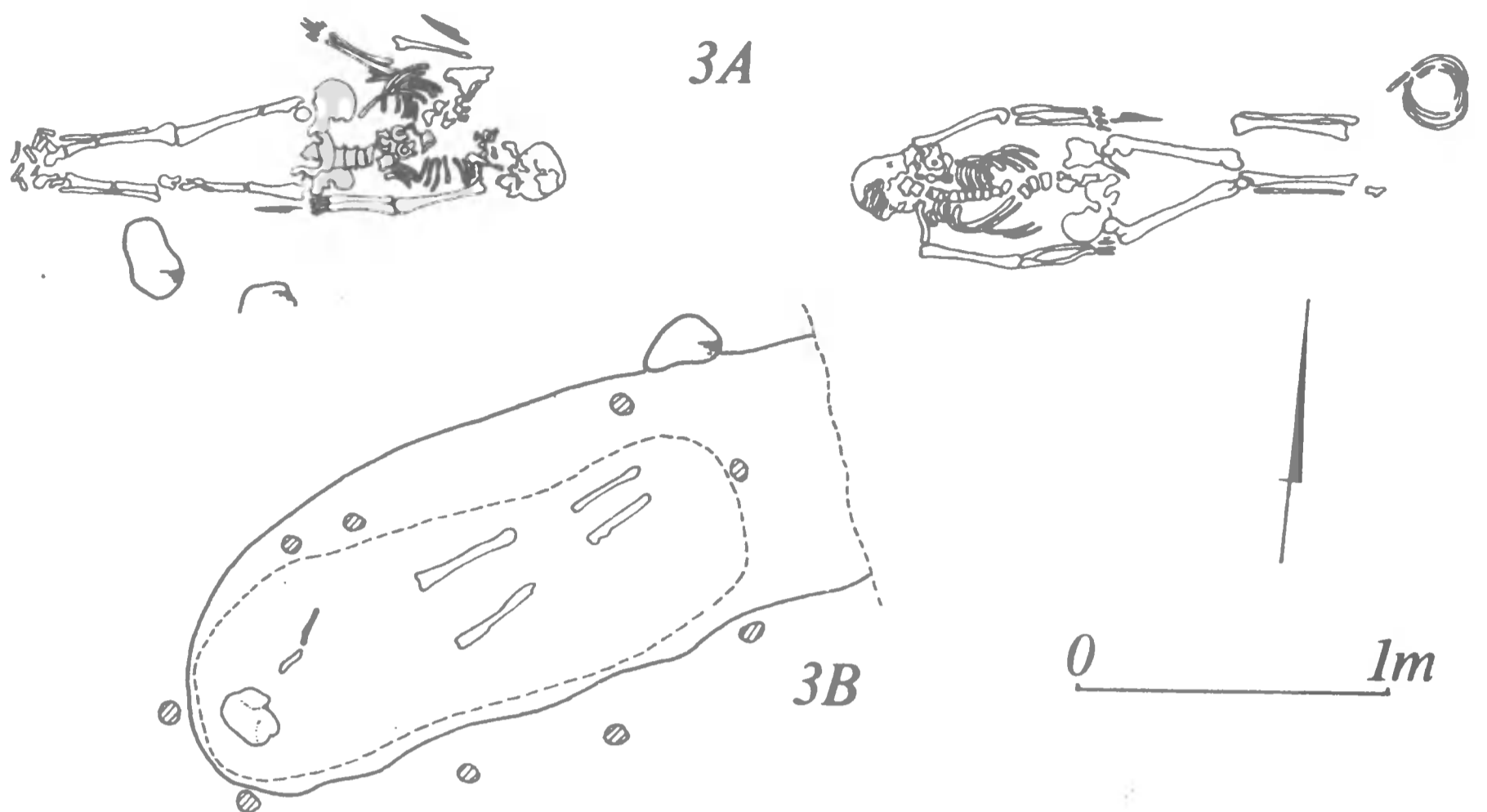

Ryc. 1. Dziekanowice, stan. 22, gm. Łubowo. Lokalizacja cmentarzyska z połowy XI-XII w. na tle innych średniowiecznych stanowisk archeologicznych rejonu J. Lednickiego (Ostrów Lednicki 1-grodzisko wklęsłe z młodszych faz wczesnego średniowiecza; Ostrów Lednicki 2-podgrodzie z młodszych faz wczesnego średniowiecza; Ostrów Lednicki 3-rumowiska mostów na dnie jeziora z młodszych faz wczesnego średniowiecza; Ledniczka 4-grodzisko stożkowate z późnego średniowiecza; Dziekanowice 2-płaskie cmentarzysko szkieletowe z połowy XI-XI/XII w.). Rys. W.Kujawa

Ryc. 2. Dziekanowice, stan. 22, gm. Łubowo. Usytuowanie wykopów na terenie stanowiska. Rys. M.Łomnicki

eksplorowali pracownicy Muzeum Pierwszych Piastów na Lednicy (pod kierunkiem A.Pietrusiak-Rączki) przy współpracy Instytutu Antropologii UAM (pod kierunkiem A.Puch). Prace wykopaliskowe prowadzono na terenie przylegającym bezpośrednio do południowej ściany spichlerza z Majkowa. Badania zakończono ustalając północną i zachodnią granicę cmentarzyska na liniach przedłużających południową i zachodnią ścianę spichlerza. Przez sześć sezonów wykopaliskowych założono 11 wykopów i 2 sondáže o łącznej powierzchni 400 m² (ryc. 2). Wyeksplorowano 50 grobów szkieletowych. Wśród nich 46 szkieletów o ułożeniu anatomicznym,

Ryc. 3. Dziekanowice, stan. 22, gm.Łubowo. A. Groby odkryte w 1964 r. B. Grób nr 5/91 odkryty w wykopie III/91. Rys. M.Łomnicki

zorientowanych wzdłuż osi wschód-zachód (26 osobników ułożonych głową na wschód i 20 osobników ułożonych głową na zachód). Płytkie zaleganie szkieletów (od 25 do 100 cm poniżej darni), fakt iż teren porastają krzewy, a uprzednio wykorzystywany był on rolniczo, oraz wyróżnione dwa poziomy nekropolii (niektóre groby spowodowały naruszenie grobów wcześniejszych), sprawiły, że stan zachowania materiału kostnego jest słaby.

Szkielety należały do osobników obojga płci zmarłych w różnym wieku - od małych dzieci, do osób w wieku powyżej 50 lat. Niekompletność szkieletów osobników dorosłych nie we wszystkich przypadkach pozwala na obserwacje zestawu cech diagnostycznych płci i wieku. W przypadku małej ilości zachowanych cech diagnostycznych ograniczono się do określenia „dorosły” (nie młodszy niż ok. 20 lat a nie starszy niż 60 lat). Płeć i (lub) wiek udało się ustalić w przypadku 48 osobników (por. aneks). Określono: 16 osobników płci męskiej, 13 płci żeńskiej, 8 dzieci (i młodzieży) i 11 osobników w wieku dorosłym.

W odkrytych grobach wystąpiło 40 zabytków: 23 noże, 5 fragmentów nieokreślonych przedmiotów żelaznych, 1 gwóźdź, 1 szpila żelazna

(dł. 11 cm) o główce z uszkiem taśmowato-trąbkowatym i kółkiem o średnicy wewnętrznej 1,9 cm, 1 esowaty kabłączek skroniowy (średnica wewnętrzna 1 x 1,5 cm), 1/4 monety srebrnej¹, fragment skórzanej pochwy noża, 2 naczynia gliniane², 1 osełka, okucia wiadra i 3 tzw. rylce kościane.

W nielicznych przypadkach zaobserwowano czytelne jamy grobowe. W dwu przypadkach wystąpiły pełne obstawy kamienne. W pobliżu dwu grobów wystąpiły pojedyncze paleniska.

W wyniku tych badań uznano, iż cmentarzysko użytkowane było co najmniej 100 lat przez miejscową ludność. Powstać ono mogło około połowy wieku XI i trwać w wieku XII, stopniowo tracąc swą rolę i znaczenie na rzecz szkieletowego cmentarza powstałego w końcu XI wieku na majdanie wczesnośredniowiecznego grodu na Ostrowie Lednickim (stan. 1)³. Już wówczas zarówno chronologia nekropoli, jak i wzajemne relacje między cmentarzami, oraz ich rola w systemie osadniczym rejonu Lednicy wymagały dokładniejszego wyjaśnienia. Ponowne badania podjęto dopiero w 1991 roku z zamiarem kontynuacji w następnych latach. Wznowione przez Muzeum Pierwszych Piastów na Lednicy badania (pod kierunkiem autorów niniejszego sprawozdania) mają za zadanie uchwycenie całego zasięgu cmentarzyska, a przy tym pozyskanie obszerniejszego materiału szkieletowego dla potrzeb analiz demograficznych.

Celem badań w sezonie 1991 było ostateczne zweryfikowanie granicy północnej i zachodniej cmentarzyska oraz stopniowe przejście od wyznaczonej granicy w kierunku wschodnim i południowym. Założono 8 wykopów (od I/91 do VIII/91) (ryc. 2) o łącznej powierzchni 250 m², w którym odślonięto 21 grobów.

Materiał szkieletowy stanowili osobnicy w wieku od 2-3 do powyżej 50 lat, obojga płci, zorientowani wzdłuż osi wschód-zachód (10 osobników głowami na zachód i 10 osobników głowami na wschód). W grobach znaleziono 13 zabytków: 4 noże, 4 esowate kabłączki skroniowe (o średnicy

---

¹ Moneta nie została dotychczas oznaczona.

² Informacja o naczyniach glinianych na podstawie dokumentacji. Prawdopodobnie nie zostały wyodrębnione i znalazły się wśród materiału masowego z warstwy.

³ Por. K. Łopacka-Szymańska, Materiały do bibliografii Ostrowa Lednickiego, *Studia Lednickie*, 1, 1989, s. 239-269, tam literatura.

wewnętrznej do 1 cm), 1 przęślik gliniany, 1 nieokreślony przedmiot żelazny, 1 okucie żelazne, 1 obrabianą kość i 1 tzw. rylec kościany.

Wykopy I/91, II/91, III/91, V/91, VI/91 ostatecznie ustaliły przebieg granicy północnej i zachodniej cmentarzyska (ryc. 2). W wykopie VII/91, wytyczonym 30 m na północny zachód od uchwyconej północnej granicy, odsłonięto trzy pochówki szkieletowe ułożone wzdłuż osi wschód-zachód, z głowami na zachód (zmarli w wieku Infans I, Juvenis i Adultus zalegali bardzo płytko, od 25 do 50 cm od darni). Tylko w grobie dziecka (grób 21/91) wystąpił zabytek (tzw. rylec kościany), pozostałe groby pozbawione były wyposażenia. Jamy wszystkich trzech grobów były czytelne. Szkielet osobnika dorosłego (grób 7/91) spoczywał na układzie kamieni - kamień pod czaszką, kamienie pod kośćmi klatki piersiowej, miednicy i podudzia. Sądzymy, iż mamy tu do czynienia z drugim cmentarzyskiem oddalonym o ok. 30 m w kierunku północno zachodnim od znanego dotąd cmentarzyska dziekanowickiego. Hipotezę tę pozostawiamy do wyjaśnienia w następnych sezonach badawczych, stąd stanowiska nr 22 nie dzielimy na dwa mniejsze, a jedynie relikty cmentarza badane od 1977 r. określamy roboczym terminem „tzw. cmentarzysko nr 1 (główne)”.

Na cmentarzysku „głównym” w sezonie 1991 odsłonięto 18 grobów, z tego całkowicie wyeksplorowano 12 grobów szkieletowych oraz pustą obstawę kamienną, 3 groby zbadano fragmentarycznie, a 2 jedynie zlokalizowano (pochówki te, odkryte w wykopie VIII/91 usytuowanym na najbardziej wschodnim skraju cmentarzyska, pozostawiono do eksploracji w sezonie 1992).

W grobach pochowanych było 6 mężczyzn, 2 kobiety oraz 5 dzieci i młodzieży. W pięciu przypadkach przyjęto, iż mamy do czynienia z pochówkami osobników dorosłych (w odniesieniu do trzech płęć i wiek zostanie dokładniej określona po zakończeniu prac w sezonie badawczym 1992).

Tylko w jednym przypadku (grób 5/91) czytelna była pełna jama grobowa. Wokół szkieletu wystąpiło 9 negatywów kołków drewnianych o średnicy 8-10 cm i głębokości do 10 cm (ryc. 3B). Pod kośćmi klatki piersiowej osobnika złożonego w grobie 15/91 wystąpił niewielki „bruk” kamienny. Natomiast w przypadku dwu innych grobów (groby 13/91 i 14/91) zaobserwowano „bruki” przykrywające zmarłych.

Partia wschodnia cmentarzyska użytkowana była intensywnie (wykop VIII/91). Występujące tu groby ułożone były gęsto, blisko siebie, w trzech rzędach (?). Miejscami niektóre z grobów uszkodziły wcześniejsze, a w jednym przypadku prawdopodobnie mamy do czynienia z potrójnym wykorzystaniem tego samego miejsca. Problem ten pozostaje do rostrzygnięcia w następnych sezonach wykopaliskowych.

Na podstawie dotychczasowych badań wolno wnosić iż tzw. główny cmentarz dziekanowicki zajmował obszar o wymiarach 40 m (oś północ-południe) na 50 m (oś wschód-zachód). Natomiast jego datowanie określić można wstępnie na okres od około połowy XI wieku po wiek XII włącznie.

Poza cmentarzyskiem, na stanowisku Dziekanowice 22 odkryto w 1991 r. także 5 obiektów związanych z istniejącą tu wczesnośredniowieczną osadą. Na podstawie występujących w nich fragmentów ceramiki obiekty te można datować na okres od około połowy X wieku po 2 połowę wieku XI.

Aneks

Oznaczenie płci i wieku osobników pochowanych na wczesnośredniowiecznym cmentarzysku Dziekanowice, gm. Łubowo, stan. 22 (wg A. Wrzeńskiej)

Numer grobu	Płeć	Wiek
1/64 ?	M	Dorosły
2/64 ?	M	Dorosły
3/77	K?	Adultus I
4/77	M	Maturus
5/77	-	Dorosły
6/77	-	Dorosły
7/77	M	Maturus
8/77	Dziecko	Infans I
9/77	K?	Adultus II
10/77	-	Juvenis
11/77	-	Dorosły
12/77	Dziecko	Infans I
13/77	M	Maturus/Senilis
14/77	-	Juvenis
14/77 ?	Dziecko	Infans I
15/77	M?	Maturus
16/77 ?	nieoznaczony	
17/77	M	Maturus/Senilis

18/77	-	Dorosły
19/79	M	Adultus
20/77	K	Maturus/Senilis
28/79	M?	Adultus II
29/79	M	Adultus I
30/79	M?	Maturus
30/79 ?	Dziecko	Infans I
31/79	K	Maturus
32/79	K	Maturus
32/80	-	Dorosły
1/82	Dziecko	Infans I
1/84	Dziecko	Infans I
2/84	K	Juvenis/Adultus I
3/84	K	Adultus I
4/84	K	Maturus
?/84 (czaszka)	K	Adultus
5/84	-	Dorosły
6/84	M	Adultus II
7/84	K	Adultus I
?/84 (skupisko kości)	Dzieci	Infans I Infans II/Juvenis
8/84	K?	Adultus I
9/84	-	Dorosły
10/84	Dziecko	Infans I
?/84 (czaszka)	Dziecko	Infans I/Infans II
?/84 (czaszka)	M?	Dorosły
11/84	Dziecko	Infans II
12/84	M	Adultus II
?/84 (czaszka)	M	Juvenis/Adultus I
?/84 (piszczele)	Dziecko	Infans II/Juvenis
1/85	-	Dorosły
2/85	nieoznaczony	
3/85	Dziecko	Infans I/Infans II
4/85	M	Maturus/Senilis
?/85 (kości udowe)	nieoznaczony	
5/85	K	Maturus
1/86	K	Maturus
2/86	K	Adultus II
3/86	M	Maturus
4/86	M	Maturus

1/91	M?	Adultus II
2/91	-	Dorosły
3/91	Dziecko	Infans I
4/91	kamienna obstawa grobu (brak kości)	
5/91	M	Maturus
6/91	Dziecko	Infans I
7/91	M	Adultus II
8/91	-	Juvenis
9/91	-	Juvenis
10/91	M	Adultus I
11/91	-	Dorosły
12/91	M	Maturus
?/91	Dziecko	Infans I
13/91	K	Juvenis
14/91	M?	Juvenis
15/91	M	Maturus
16/91	K	Juvenis
?/91 (skupisko kości)	Dzieci	Infans I Infans I Infans I
17/91	osobnik dorosły, będzie eksplorowany w1992 roku	
?/91	Dziecko	Infans I
18/91	osobnik dorosły, będzie eksplorowany w1992 roku	
19/91	dziecko, będzie eksplorowane w1992 roku	
20/91	osobnik dorosły, będzie eksplorowany w1992 roku	
21/91	Dziecko	Infans I

K - kobieta

M - mężczyzna

ramka - groby leżące na północny zachód od cmentarzyska „głównego”

../.. ? - brak materiału szkieletowego, oznaczenia na podstawie dokumentacji

?/.. - różnica między ilością wyeksplorowanych grobów a liczbą pochówków w aneksie, wynika z analizy całego pozyskanego materiału szkieletowego. Wśród kości osobników dorosłych w kilku grobach wystąpiły kości dzieci, a także fragmenty szkieletów, które w trakcie prac wykopaliskowych nie zostały uznane za groby.

**Bericht über die Ausgrabungen eines frühmittelalterlichen
Skelletgräberfeldes in Dziekanowice, Fst. 22,
Gem. Łubowo, Woiwodschaft Poznań**

Zusammenfassung

Das frühmittelalterliche Skelletgräberfeld (Dziekanowice, Fst. 22) liegt am östlichen Ufer des Lednickie Sees, ca. 90 m östlich von seinem Ufer (Abb. 1).

Der Beginn der Gräberfeldausgrabung geht auf das Jahr 1964 zurück. Bis 1992 wurde ein Gebiet von ca. 650 m² Fläche freigelegt und es wurden 70 Skelettgräber festgestellt. In den Gräber befanden sich Toten im Alter von 2-3 bis über 50 Jahre, beiderlei Geschlechts, der Achse Osten - Westen entlang orientiert (mit den Köpfen sowohl nach Osten wie auch nach Westen gerichtet). In den Gräbern wurden u.a. Messer, S-förmige Schläfenringe, Silbermünzenfragment, Eimerbeschläge, Ringnadel, Tonspinnwirtel, die s.g. Knochenstecher gefunden.

In nicht zahlreichen Fällen wurden deutliche Grabgruben, und in einigen Fällen Steinsetzungen festgestellt. Die Skellete von einigen Toten lagen auf angeordneten Steinen (die Steine kamen unter den Schädeln, unter den Brustkasten-, Becken-, Unterschenkelknochen vor) und einige anderen waren mit „Steinpflaster“ bedeckt.

Im Ergebnis der bisherigen Ausgrabungsarbeiten wurde festgestellt, daß wir hier mit zwei Gräberfeldern zu tun haben: dem „Hauptgräberfeld“ (das die Fläche von 40 x 50 m umfasst, wo 68 Gräber freigelegt wurden) und dem zweiten, das von dem „Hauptgräberfeld“ um ca. 30 m nach Nordwesten entfernt war (dort wurden nur 3 Gräber freigelegt; sowohl das Gebiet wie auch der Grenzen dieses Gräberfeldes sind bei den nächsten Kampagnen zu lokalisieren).

Die vorläufige Datierung des Gräberfeldes kann in die Zeit von Mitte des XI. Jh. bis Ende des XII. Jh. bestimmt werden.

Abbildungen

Abb. 1. Dziekanowice, Fst. 22, Gem. Łubowo. Lageplan eines Gräberfeldes aus der Mitte des XI-XII Jh. auf dem Boden anderer frühmittelalterlichen archäologischen Fundstellen in dem Umkreis vom Lednickie-See (Ostrów Lednicki 1-Burgwall aus den jüngeren frühmittelalterlichen Stufen; Ostrów Lednicki 2-Vorburg aus den jüngeren frühmittelalterlichen Stufen; Ostrów Lednicki 3-Brückenbauschutt auf dem Grund des Sees aus den jüngeren frühmittelalterlichen Stufen; Ledniczka 4-Motte aus dem späteren Mittelalter; Dziekanowice 2 - flaches Skelletgräberfeld aus der 2. Hälfte des XI. - XI/XII. Jh.). Gez. W.Kujawa

Abb. 2. Dziekanowice, Fst. 22, Gem. Łubowo. Lage der Grabungsflächen auf dem Gebiet der Fundstelle. Gez. M.Łomnicki

Abb. 3. Dziekanowice, Fst. 22, Gem. Łubowo. A. Die im Jahre 1964 freigelegten Gräber. B. Grab Nr. 5/91, entdeckt in dem Grabungsschnitt III/91. Gez. M.Łomnicki

Annexe

Die Bestimmung des Geschlechts und des Alters der auf dem frühmittelalterlichen Gräberfeld Dziekanowice, Gem. Łubowo, Fst. 22, bestatteten Toten (nach A. Wrzesińska).

Adres autorów:

mgr mgr Anna i Jacek Wrzesińscy
Muzeum Pierwszych Piastów na Lednicy
62 - 261 Lednogóra

I, Poznań 1992
113 - 124

PIOTR WAWRZYNIAK

WCZESNOŚREDNIOWIECZNE POLE ORNE
W MIEJSCOWOŚCI PUSZCZYKOWO KOŁO POZNANIA
(GM. LOCO, WOJ. POZNAŃSKIE)

Stanowisko Puszczykowo 32 zostało odkryte w trakcie badań powierzchniowych przeprowadzonych przez zespół archeologów z Pracowni Archeologicznej P. P. PKZ O/Poznań w początkach maja 1986 r. (nr ewidencyjny AZP-5527-81). Wiosną 1987 r. dokonano weryfikacji badań i w związku z zarysowującą się groźbą całkowitego zniszczenia stanowiska przez postępującą budowę rurociągu z wodą pitną dla miasta Poznania, zakwalifikowano je do prac wykopaliskowych jeszcze w tym samym roku. Badania przeprowadzono w dniach od 08.07 do 05.08.1987 pod kierownictwem P. Wawrzyniaka z Pracowni Archeologicznej P. P. PKZ O/Poznań. Całość prac zlecona była i sfinansowana przez Biuro Projektów Budownictwa Komunalnego w Poznaniu¹.

Stanowisko położone jest w obrębie płytkiej terasy zalewowej doliny rzeki Warty (na całej szerokości), około - licząc w linii prostej - 150 m od koryta rzeki, przy drodze prowadzącej z miejscowości Puszczykówko-Ni-

---

¹ Biuro Projektów Budownictwa Komunalnego w Poznaniu sfinansowało również opracowanie wyników badań powierzchniowych terenu inwestycji i badań wykopaliskowych. Materiały archeologiczne - powierzchniowe zostały przedstawione w opracowaniu: R. Mazurowski, Archeologiczne badania rozpoznawcze w rejonie ujęcia wody dla m. Poznania (etap Ia), Poznań 1987, zaś wykopaliskowe w pracy: P. Wawrzyniak, Badania archeologiczne na stanowisku 32 w Puszczykowie, gm. loco, woj. poznańskie, Poznań 1989 (obie prace w mpisie w Pracowni Naukowo-Badawczej PKZ w Poznaniu). Poniższy komunikat jest skrótem drugiej z wymienionych prac.

wka do miejscowości Mosina, na wysokości bezwzględnej 59.50.0 m n.p.m. Jego powierzchnię określono na 0,5 ha (ryc. 1). Obecnie stanowisko nie istnieje - zniszczone zostało latem 1988 r. w trakcie instalacji rurociągu.

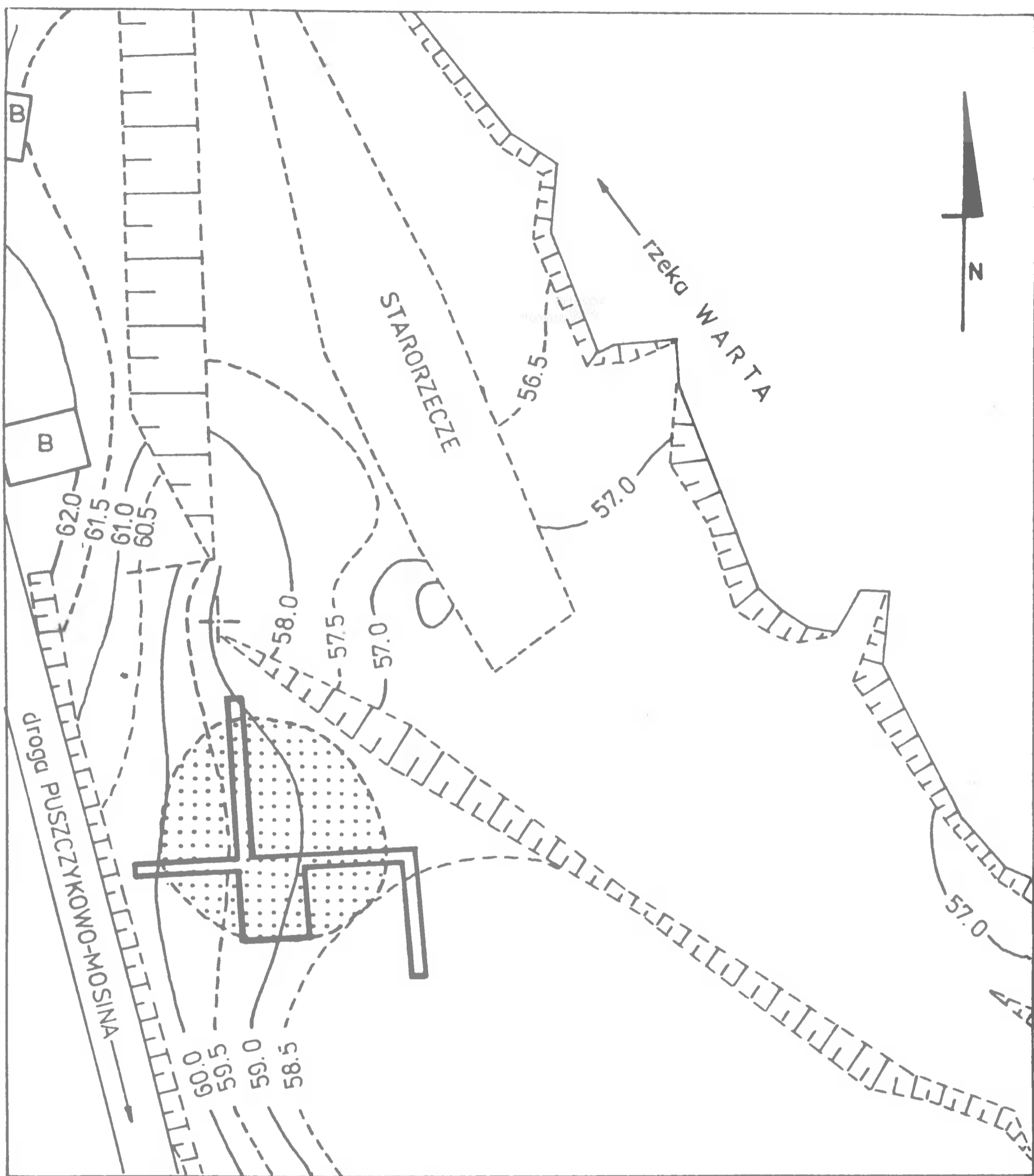
Jak już wspomniano, przed badaniami wykopaliskowymi przeprowadzono dwukrotną prospekcję terenową stanowiska. Znaleziono wówczas kilka ułamków naczyń glinianych, określonych wstępnie na XII-XIV/XV w. Badania miały wyjaśnić charakter stanowiska i zabezpieczyć pozyskane materiały przed grożącym ze strony budowy nieuchronnym zniszczeniem.

Same prace ziemne zamierzano ograniczyć do 3-4 niewielkich sondaży. W tym celu założono ciąg 4 wykopów o wymiarach 2 x 5 m zorientowanych wzdłuż linii S - N, w południowo-wschodniej części stanowiska (wykopy nr 1 - 4). Ponieważ w trakcie eksploatacji nie uzyskano (poza paroma małymi fragmentami ceramiki) żadnych materiałów źródłowych mogących wyjaśnić charakter stanowiska, postanowiono założyć w jego części środkowej drugi ciąg takich samych sondaży, tym razem wzdłuż linii E - W (wykopy nr 5 - 12). Następne sondáže (nr 13 - 17), również o wymiarach 2 x 5 m zorientowano wzdłuż osi S - N (część północna stanowiska). Ostatni wykop (nr 18), o wymiarach 10 x 10 m, zlokalizowano na południe od granicy wykopów nr 8 i 9. Tym samym, rozkopując w sumie 270 m², dokonano pełnego rozpoznania metodą wykopaliskową stanowiska Puszczykowo 32.

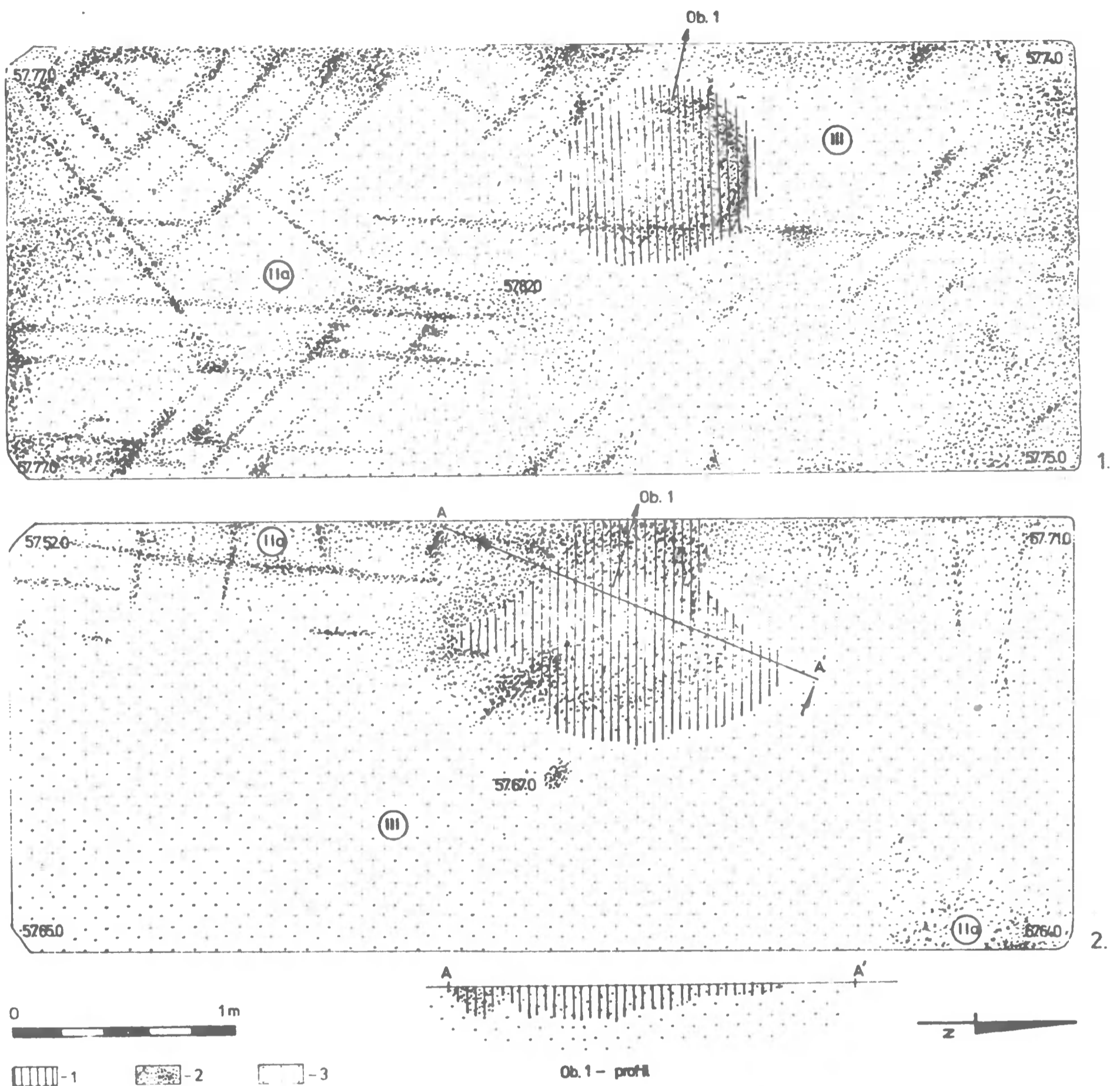
Eksplorację poszczególnych warstw i obiektów prowadzono w obrębie granic naturalnych, nie wydzielając żadnych mniejszych jednostek. Wykonano dokumentację opisową, rysunkową i fotograficzną. Pomiarów niwelacyjnych prowadzono względem reperu o wysokości 58.75.0 m n.p.m., usytuowanego w północnej części stanowiska.

Układ stratygraficzny na stanowisku jest w miarę jasny. W sumie wyróżniono cztery podstawowe warstwy (nie licząc nawarstwień po funkcjonującym niegdyś w obrębie stanowiska zanikłym cieką wodnym):

A) Humus współczesny (warstwa I) - próchnica orna, szara, silnie spiaszczona, nasycona niewielką ilością ułamków naczyń wczesnośredniowiecznych i nowożytnych (miąższość warstwy około 25 - 40 cm; strop zarejestrowano na wysokości bezwzględnej od 58.40.0 do 59.40.0 m n.p.m.).

Ryc. 1. Puszczykowo, stan. 32, gm. loco. Lokalizacja stanowiska wraz z usytuowaniem wykopów badawczych (1-zasięg stanowiska; 2-granice wykopów; 3-reper; 4-budynek). Rys. R.Chodór

Ryc. 2. Puszczykowo, stan. 32, gm. loco. Wykop nr 13 - spąg warstwy IIa (1) i strop warstwy III (2) z zachowanymi śladami orki (1-silnie spiaszczona brunatnoszara próchnica ze śladami przepalenia (?); 2-szaroczarna próchnica z domieszką piasku i szczątków organicznych; 3-żółty, drobnoziarnisty piasek - calec) Rys. R.Chodór

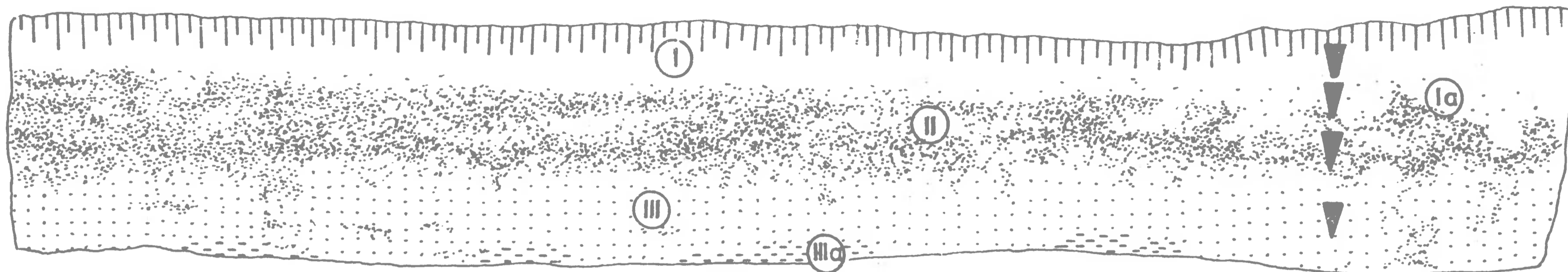
B) Warstwa „powodziowa” (warstwa Ia): jasnożółty, drobnoziarnisty piasek pochodzenia rzecznoego z niewielką ilością ceramiki, głównie w części stropowej; miąższość od 5 - 25 cm.

C) Humus pierwotny (warstwa II): szaroczarna próchnica z dużą domieszką drobnoziarnistego piasku, miejscami ilastego, i szczątków organicznych; warstwę uchwyciono w wykopach nr 5 - 10 (w kierunku E - W)

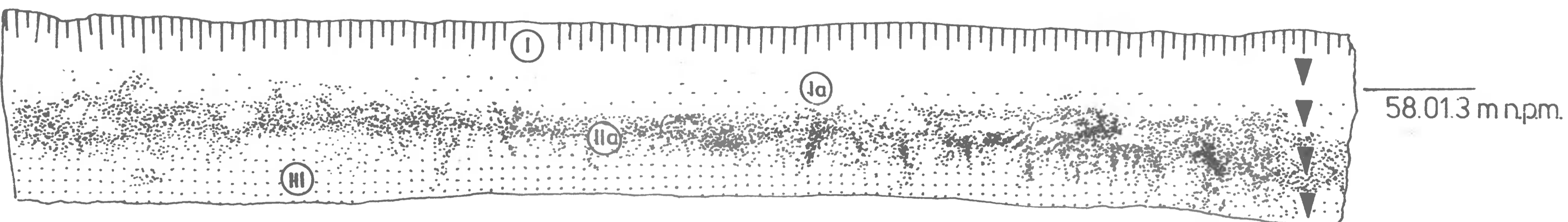
E —

WYKOP NR 8

WYKOP NR 9

— W

0 1m

-1

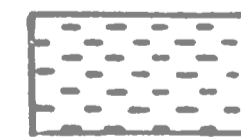
-2

-3

-4

-5

-6

Ryc. 3. Puszczykowo, stan. 32, gm. loco. Wykopy nr 8 i 9 - profil S (1-szara, silnie spieczona próchnica - humus; 2-jasnożółty, drobnoziarnisty piasek; 3-szaroczarna próchnica z domieszką piasku i szczątków organicznych; 4-żółty, drobnoziarnisty piasek - calec; 5-żółty lub biały, drobnoziarnisty piasek z zaciekami orsztynu- calec; 6-miejsce pobrania próbki glebowej do badań fosforowych) Rys. R.Chodór

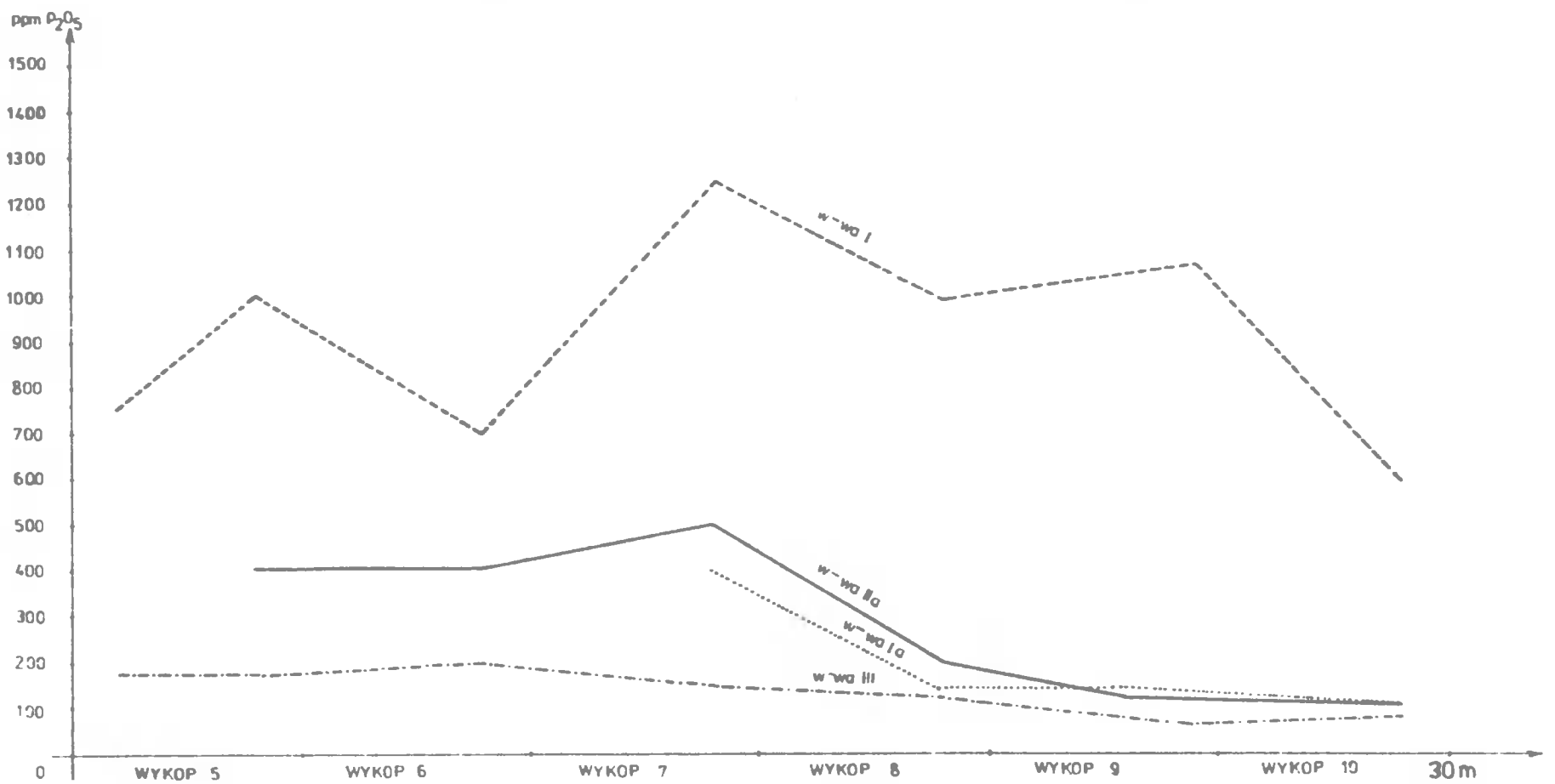

i w wykopach nr 13 - 16 oraz nr 18 ćwiartki A, B i D (w kierunku N - S) bezpośrednio pod warstwą Ia („powodziową”) lub I (humusem) (miąższość warstwy wynosiła ok. 10/15 do 30/40 cm). W wykopach nr 9 - 10, 13 - 16 i 18 ćwiartki A, B, w stropie i spągu warstwy (w całym jej obrębie), a także w stropie calca, zaobserwowano na głębokości od 30 do 60 cm liczne, krzyżujące się i biegnące w różnych kierunkach smugi, ciemniejszej od podłoża ziemi, o szerokości 4 - 5 cm. W wykopie nr 9 smugi te układały się równoległe wzdłuż linii N - S i były oddalone od siebie o 13 - 15 cm. Natomiast w wykopach nr 13 - 16 biegly (również w rozstawie 13 - 15 cm) w różnych co najmniej czterech kierunkach: W-E, NW-SE, NE-SW, N-S (ryc. 2). Podobna sytuacja zaistniała w wykopie nr 18 ćwiartki A i B (fot.1). W profilu wykopów ślady te uwidoczniły się jako niewielkie, trójkątne plamki ciemnej ziemi, tylko na granicy warstw II i III (ryc. 3). Z wyliczeń wynika, że powyższe ślady zajmowały 1/3 całości odkrytej powierzchni warstwy II liczącej ok 750 m², i zalegały mniej więcej pośrodku tejże powierzchni na przestrzeni około 220 - 265 m² (prostokąt o wymiarach 10-12 x 22 m). W toku prac wykopaliskowych warstwę ze smugami wydzielono jako osobną jednostkę stratygraficzną - warstwę IIa - i określono jako pole uprawne z niewątpliwymi śladami orki radłem. Z obu warstw (tj. II i IIa) wydobyto liczne, drobne ułamki naczyń glinianych, głównie wczesnośredniowiecznych, w tym fragmenty dużego garnka (ryc. 5).

D) Calca (warstwa III): żółty, bądź biały, drobnoziarnisty piasek pochodzenia rzecznoego, miejscami z zaciekami orsztynu. W niektórych wykopach (np. nr 13 - ryc. 2) w stropie calca rysowały się ślady po orce.

Ponadto zarejestrowano 4 bliżej nieokreślone obiekty (w tym obiekt nr 1 - pozostałości ogniska (?) i obiekt nr 3 - ślad po wykrocie).

Wspomniany powyżej ciek, będący zapewne reliktem danego koryta Warty bądź jej dopływu i graniczący ze stanowiskiem od strony W, był w momencie użytkowania pola prawdopodobnie niemal całkowicie zarośnięty. Mimo znacznej szerokości - ok. 6-8 m - jego głębokość nie przekraczała 0,5-0,65 m. Na dnie ciek (starorzecza(?)) zalegała warstwa czarnej próchnicy o miąższości do 30-40 cm przesycona bardzo dużą ilością szczątków organicznych. Warstwa ta stanowiła przedłużenie warstwy IIa z pola ornego.

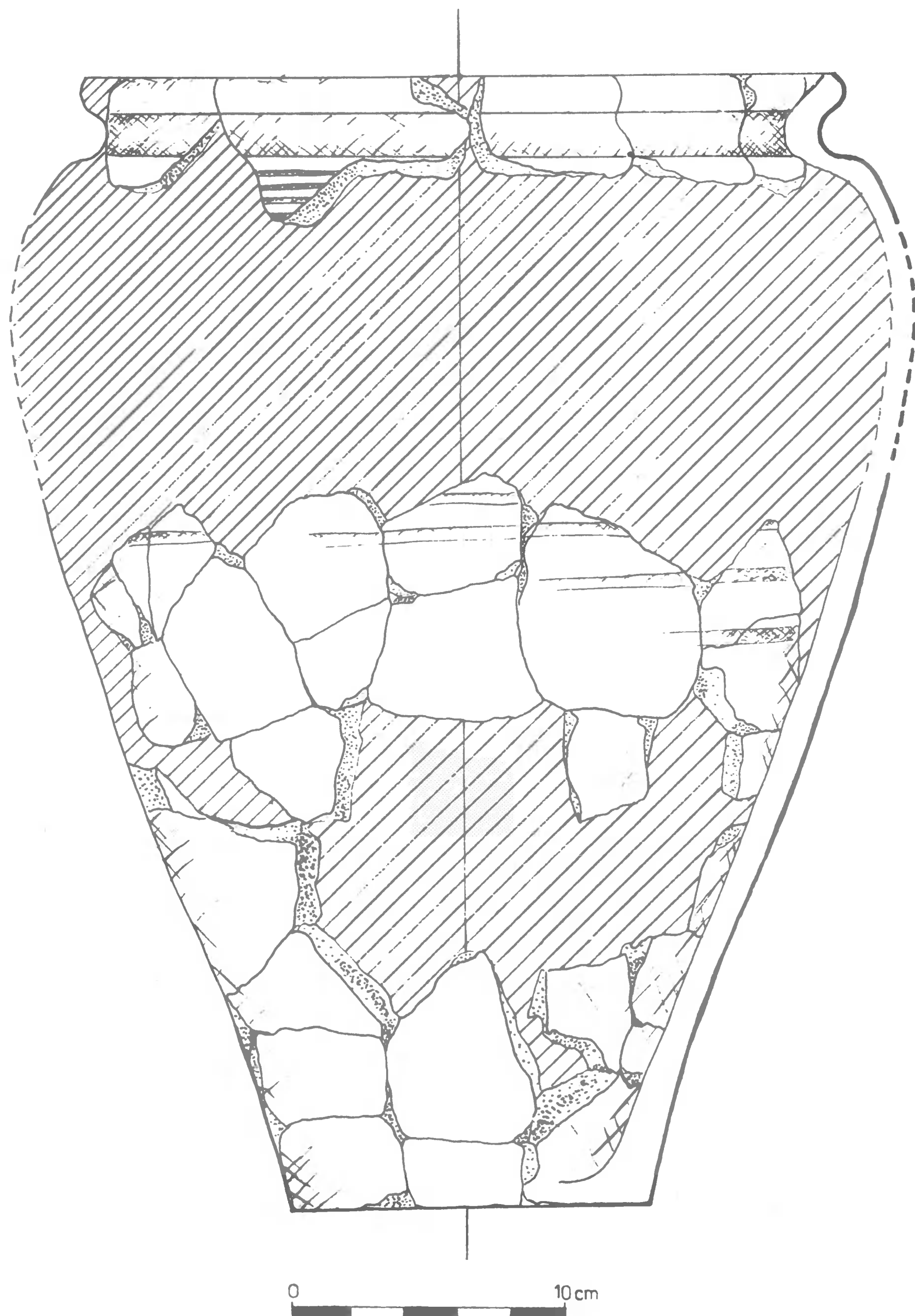

Ryc. 4. Puszczykowo, stan. 32, gm. loco. Wykres zawartości fosforu w glebie w wykopach nr 5 - 10 (profil S). Rys. R.Chodór

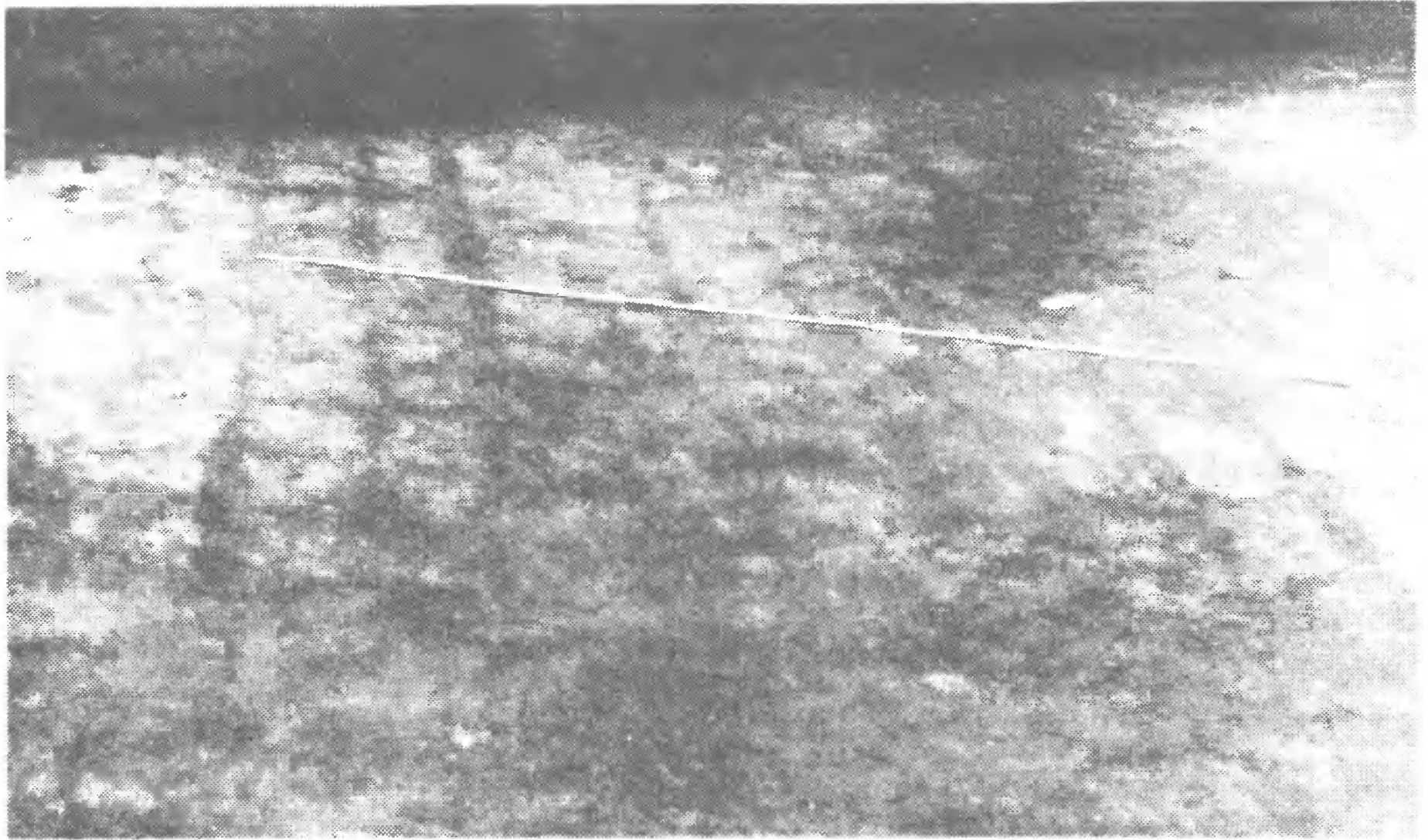
Analiza fosforu² z prób pobranych z profilu S w wykopach nr 5-10 (ryc. 3) wykazała pewne prawidłowości świadczące o przynajmniej dwóch poziomach rolniczego użytkowania terenu (ryc. 4).

Pierwszy z nich miał oczywiście miejsce na poziomie humusu współczesnego - zawartość P₂O₅ w glebie wahała się w granicach od 600 do 1250 ppm, a drugi na poziomie warstwy IIa - przedział w granicach 400 - 500 ppm P₂O₅, wobec 75 do 175 jednostek fosforu w calcu i 200 - 400 w warstwie Ia. Należy jednak wspomnieć, że zawartość fosforu w warstwie IIa w wykopie nr 8 zaczynała gwałtownie spadać i w wykopie nr 10 wynosiła zaledwie 110 ppm. Również gwałtownie malała zawartość fosforu w warstwie Ia, tak, że w obu warstwach zawartość fosforu tylko nieznacznie była większa od zawartości tegoż w calcu. Trudno wytłumaczyć ten nagły spadek; być może miał on swoją przyczynę w pojawieniu się w wykopie nr 8 warstwy Ia - „powodziowej”.

² M.Andrzejewski, T.Socha, M.Doręgowska, Wyniki analizy fosforowej próbek glebowych pobranych w stanowisku 32 w Puszczykowie, gm. loco, woj. poznańskie, Poznań 1989 (mpis w Pracowni Naukowo-Badawczej PKZ w Poznaniu).

Ryc. 5. Puszczykowo, stan. 32, gm. loco. Wylepione naczynie gliniane z warstwy II odkrytej w wykopie nr 18. Rys. R.Chodór

Fot. 1. Puszczykowo, stan. 32, gm. loco. Wykop nr 18 - spąg warstwy IIa z zachowanymi śladami orki. Fot. A.Maćkowiak

We wszystkich wykopach znaleziono 724 ułamki naczyń glinianych, 1 fragment poroża ze śladami obróbki (odpad poprodukcyjny (?)) i 118 kości zwierzęcych³. Ponadto zainwentaryzowano 8 fragmentów cegieł, kafli i płytek ceramicznych oraz 1 grudkę polepy. Pobrano 40 próbek glebowych, w tym 38 do badań zawartości fosforu.

Aż 82,9% fragmentów naczyń (600 sztuk o wadze 6269g) wydobyto z warstw II, IIa i obiektu nr 1. 13,8% czyli 100 ułamków o wadze 1142 g zanotowano w warstwach I i Ia. Pozostałe 24 ułamki (3,3%) o wadze 205 g znaleziono w warstwach starorzecza bądź na hałdach.

W oparciu o analizę cech techno-stylistycznych wyróżniono w zbiorze ceramiki z Puszczykowa:

- 1) fragmenty naczyń ludności kultury łużyckiej (2 fragmenty z warstwy IIa - 0,3% całości);

---

³ D.Makowiecki, Zestawienie inwentaryzacyjne zwierzęcych szczątków kostnych w miejscowości Puszczykowo, stan. 32, Poznań 1989 (mpis w Pracowni Naukowo-Badawczej PKZ w Poznaniu).

- 2) fragmenty naczyń ludności kultury przeworskiej (13 fragmentów pochodzących z jednego naczynia, z warstwy IIa - 1,8% całości);
- 3) fragmenty naczyń z fazy E₁ okresu wczesnośredniowiecznego⁴ (621 fragmentów, w tym: 64 z warstw I i Ia, 543 z warstw II, IIa, obiektu nr 1 i 14 z hałdy - 85,8% całości);
- 4) fragmenty naczyń z końca fazy E okresu wczesnośredniowiecznego (42 fragmenty, w tym: 4 z warstw I i Ia, 38 z warstw II i IIa - 5,8% całości);
- 5) fragmenty naczyń z okresu późnośredniowiecznego (1 fragment z warstwy I - 0,1% całości);
- 6) fragmenty naczyń z okresu nowożytnego (45 fragmentów, w tym: 31 z warstw I i Ia, 4 z warstw II i IIa, 8 z warstwy I starorzecza i 2 z hałdy - 6,2% całości);

Z powyższego zestawienia wynika, że gros materiału ceramicznego, bo aż 85,8%, wydatowano na 2 połowę XI wieku. Elementem pewnie datującym są ułamki dużego garnka (średnica wylewu - 28.5 cm, dna - 13 cm i wysokość ok. 42 cm) o brzuścu jajowatym, mocno podciętej części przydennej, silnie wychylonym na zewnątrz brzegu, profilowanej krawędzi i niewyodrębnionej szyjce. Naczynie całkowicie obtoczono i ozdobiono wątkiem dookolnych żłobków (ryc. 5). Ponadto wyróżniono ułamki brzegów 11 bliżej nieokreślonych garnków, których średnice wylewów mieściły się w kategoriach naczyń średnich (od 14 do 20 cm - 5 egzemplarzy) i dużych (od 22 do 28 cm - 6 egzemplarzy) oraz 4 dna płaskie bądź lekko wklęsłe o średnicach od 8 do 16 cm. Naczynia obtaczano całkowicie, przy lepieniu stosowano domieszkę średnio- i gruboziarnistego tłucznia, niekiedy w znacznych ilościach. Grubość skurup oscyluje w granicach 0,5 - 0,9 cm, przełomy są jednobarwne. Brzuśce naczyń zdobiono z reguły żłobkami dookolnymi, niekiedy aż do ich przejścia w szyjkę. Zaledwie dwukrotnie zanotowano obecność pasma linii falistych i raz dołków paznokciowych - zawsze na przejściu szyjki w brzusec.

Drugim, ważnym dla chronologii stanowiska zbiorem ceramiki są 42 fragmenty naczyń z 1 połowy XIII wieku. Stan zachowania powyższego

---

⁴ Periodyzację ceramiki wczesnośredniowiecznej oparto na ustaleniach Z.Hilczerówny zawartych w pracy: *Dorzecze górnej i środkowej Obry od VI do początków XI wieku*, Wrocław 1967, s. 50-139.

materiału jest bardzo zły. Zdołano wyznaczyć jedną średnicę wylewu prawdopodobnie garnka, która wynosi 16 cm. Zarejestrowano również 1 niewielki fragment pokrywki. Wszystkie fragmenty naczyń noszą ślady silnego obtaczania i zawierają spore ilości domieszki tłuczni oraz piasku średnio- i gruboziarnistego. Grubość skorup zawiera się w granicach 0,5 - 0,6 cm, przełomy są jednobarwne. Tylko 15 ułamków ozdobiono wątkiem linii dookolnych.

W świetle analizy pozyskanego w trakcie badań wykopaliskowych materiału archeologicznego wolno zakładać, że w Puszczykowie, stanowisko 32, dokonano odkrycia kolejnego pola wczesnośredniowiecznego z terenów Polski ze śladami orki radłem, którego użytkowanie przypada na 2 połowę XI i ewentualnie, po przeszło stuletniej przerwie, na 1 połowę XIII wieku. Kres istnienia pola położyła gwałtowna powódź spowodowana wylewem pobliskiej Warty, zapewne w XIII - XIV wieku, i prawdopodobnie dopiero na przełomie XIX i XX wieku podjęto ponowną uprawę na tym miejscu.

Ustalenie charakteru stanowiska 32 w Puszczykowie jest efektem badań porównawczych pochodzących stąd źródeł z wynikami badań w Dobrympolu na Pomorzu Zachodnim⁵ i Ewinowie (dawniej mylnie Boleszczyń) w Wielkopolsce Wschodniej⁶.

Na obu stanowiskach zarejestrowano obecność pól uprawnych datowanych w pierwszym wypadku na X - XIV, a w drugim na XIII - XIV wiek. T. Poklewski odkryte w Ewinowie ślady orki - jednokierunkowej (?), o rozstawie 15 cm - określił jako wykonane radłem, chociaż W. Hensel nie wykluczył w tym wypadku narzędzia z odkładnicą⁷. Z kolei w Dobrympolu przebadano zachowaną pod humusem warstwę uprawową o miąższości 10 - 40 cm, a ślady orki zaobserwowano tuż pod nią, w stropie calca. Na obu stanowiskach stwierdzono, że pola orano w systemie zagonów (w Ewinowie szerokich na ok. 35 m, w Dobrympolu 13 - 15 m, a długich nawet na kilkaset metrów), które albo przylegały z jednej strony albo otaczały

---

⁵ W. Filipowiak, Z badań nad wczesnośredniowieczną wsią zachodniopomorską (Dobropole, pow. Kamień), *Archeologia Polski*, 18, 1972, s. 167-194.

⁶ T. Poklewski, Spicynierska włość grodowa w średniowieczu, *Acta Archaeologica Lodziensia*, 24, 1975, s. 39-58.

⁷ W. Hensel, *Słowiańszczyzna wczesnośredniowieczna*, Warszawa 1987, s. 44.

ze wszystkich stron niewielkie, kilkudworcze wsie. Osadnictwo tego typu wymagało rolnictwa stałego, przy zastosowaniu narzędzi sprzężajnych. Rozwój techniki rolnej w średniowieczu nie musiał oczywiście przebiegać wszędzie w sposób jednorodny. Istniały liczne lokalne odchylenia, np. w Wielkopolsce w przypadku osad położonych na niewielkich kępach w dolinach zalewowych rzek, gdzie ze względu na specyficzne warunki terenowe podstawowe znaczenie miała stała i intensywna uprawa małych pól położonych w pobliżu zabudowań. Wyniki badań Z.Podwińskiej⁸ (zwłaszcza jej czterostopniowy podział uprawy roli w obrębie tego samego gospodarstwa) pozwalają odkryte pole w Puszczkowie określić jako położony niedaleko zabudowań, starannie uprawiany i nawożony niewielki zagon o powierzchni około 250 m² i wymiarach 10-12 x 22 m. Do orania stosowano radło, przy czym w celu lepszego przygotowania gleby pod zasiewy kilkakrotnie radlono ją w różnych kierunkach.

Niestety, w trakcie badań nie uchwycono relikwów zabudowań osady. Wydaje się, że była ona zlokalizowana wyżej, na terasie górnej (?), poza zasięgiem doliny zalewowej Warty. Jej ewentualne pozostałości prawdopodobnie nie zachowały się z racji bardzo intensywnego osadnictwa w tym miejscu w czasach najnowszych.

Frühmittelalterliche Ackerflur aus dem Dorf Puszczkowo bei Poznań (Gem. loco, Woiwodschaft Poznań)

Zusammenfassung

Die ausgegrabte Fundstelle (Nr. 32) in Puszczkowo, Gem. loco, Woiwodschaft Poznań liegt im Bereich einer flachen Aussendeichterrasse (in deren ganzen Breite) des Warta-Flußbetts, am Wege Puszczkówko - Niwka - Mosina. Sie wurde während der Rettungsausgrabungen freigelegt, die von der Abteilung für Archäologie der Pracownie Konserwacji Zabytków (Werkstätte für Denkmalpflege) in Poznań in der Umgebung von Mosina im Frühling 1986 durchgeführt waren. Im Hinblick auf die Bedrohung durch den fortschreitenden Rohrleitungsbau wurde sie in dem nächsten Jahr untersucht. Auf der Grabungsfläche von 270 m² insgesamt wurde in der Tiefe von ca. 45 cm unter der Oberfläche, unter der Humusschicht und der Schicht des feinkörnigen, gelben Sandes eine frühmittelalterliche Kulturschicht mit Mächtigkeit von 10-15 bis 30-45 cm, mit großer Menge von Tongefäßscherben freigelegt. Während der Exploration dieser Schicht wurden Spuren des Hakenflug-Kreuzpflügens abgesondert. Das gesammelte Gut und die stratigraphischen Beobachtungen lassen die Hypothese

---

⁸ Z.Podwińska, *Produkcja rolnicza*, [w:] W.Hensel i J.Pazdur (red.), *Historia kultury materialnej w Polsce*, t. 1, Warszawa 1978, s. 72-90.

zu, daß in Puszczykowo, (Fst. 32) Relikte eines Ackerfeldes - eines kleinen Beets mit ca. 250 m² Fläche und Ausmassen 10-12 x 22 m - aus der 2. Hälfte des XI. Jh. freigelegt wurden, das noch nach einer über hundertjährigen Pause, in der 1. Hälfte des XIII. Jh. bestellt war.

Abbildungen

Abb. 1. Puszczykowo, Fst. 32, Gem. loco. Lageplan der Fst. mit Lokalisierung der Grabungsflächen (1-Fundstellenbereich; 2-Grenzen der Grabungsflächen; 3-Höhenpunkt; 4-Gebäude). Gez. R.Chodór

Abb. 2. Puszczykowo, Fst. 32, Gem. loco. Grabungsfläche Nr. 13 - Liegende der Schicht IIa (1) und Dach der Schicht III (2) mit erhaltenen Pflügenspuren (1-stark versandter braungrauer Humus mit Durchbrennungsspuren(?); 2-grauschwarzer Humus mit Beimischung von Sand und organischen Resten; 3-gelber, feinkörniger Sand - anstehender Boden). Gez. R.Chodór

Abb. 3. Puszczykowo, Fst. 32, Gem. loco. Grabungsfläche Nr. 8 und 9. - Südprofil (1-grauer, stark versandter Humus; 2-hellgelber, feinkörniger Sand; 3-grauschwarzer Humus mit Beimischung von Sand und organischen Resten; 4-gelber, feinkörniger Sand - anstehender Boden; 5-gelber oder weißer, feinkörniger Sand mit Ortsteinansatz - anstehender Boden; 6-Entnahmestellen der Bodenproben für Phosphoruntersuchungen). Gez. R.Chodór

Abb. 4. Puszczykowo, Fst. 32, Gem. loco. Diagramm des Phosphorgehaltes im Boden auf den Grabungsflächen Nr. 5 - 10 (Südprofil). Gez. R.Chodór

Abb. 5. Puszczykowo, Fst. 32, Gem. loco. Geformtes Tongefäß aus der Schicht II, freigelegt auf der Grabungsfläche Nr. 18. Gez. R.Chodór

Bilder

Bild 1. Puszczykowo, Fst. 32, Gem. loco. Grabungsfläche Nr. 18 - Liegende der Schicht IIa mit erhaltenen Pflügenspuren. Photo A. Maćkowiak

Adres autora:

mgr Piotr Wawrzyniak,
Pracownia Archeologiczna
PKZ w Poznaniu, Spółka z o. o.
ul. Żydowska 1
61-761 Poznań

DIONIZY KOSIŃSKI

NIEKTÓRE WYNIKI BADAŃ
WCZESNOŚREDNIOWIECZNEGO GRODZISKA
W PIASKACH,
GM. ZDUNY, WOJ. KALISKIE, STANOWISKO 1

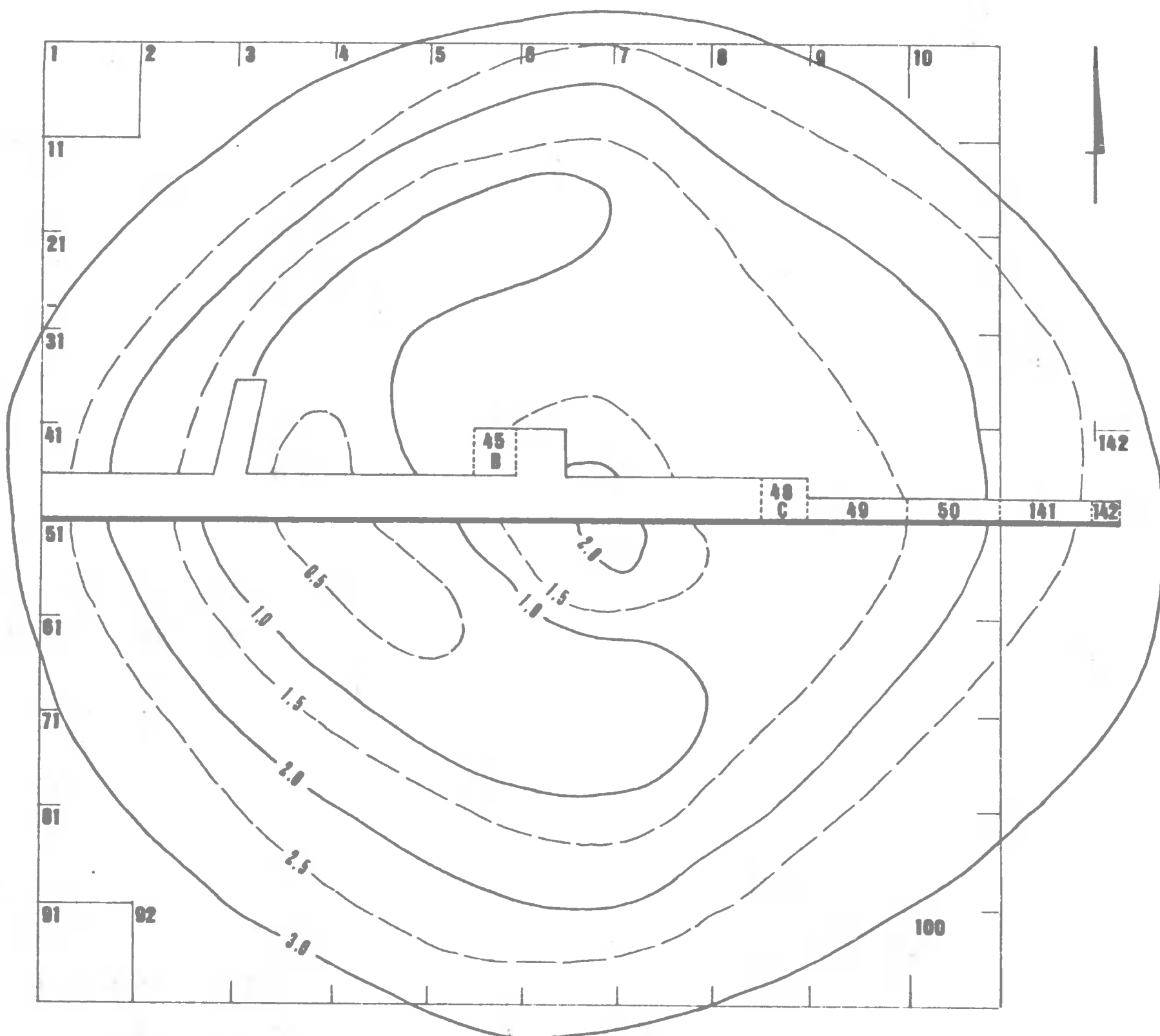
Grodzisko położone około 3 km na zachód od Zdun, nad rzeczką Borownicą, wraz z otaczającą osadą i odległym o 800 m cmentarzyskiem kurhanowym z pochówkami ciałopalnymi i szkieletowymi stanowi zespół osadniczy¹ datowany na fazę D₁/D₂ wczesnego średniowiecza w Wielkopolsce, czyli od schyłku X do połowy XI wieku. W ostatnich dziesięcioleciach celowo niwelowano je pod uprawę.

Wykopaliska na grodzisku były przez lata częścią badań całego zespołu osadniczego²; prowadzono je corocznie od 1976 r., przez 2 do 8 tygodni w sezonie. W 1991 r. badano wykopaliskowo wyłącznie grodzisko. Badaniom poddano próbki drewna, również pod względem dendrochronologii (dr A.Zielski z Instytutu Biologii UMK w Toruniu). Prowadzono także

---

¹ Odnośne mapy, charakterystyka zespołu, w tym i grodziska, przedstawienie niektórych wyników badań zawarte są w publikacjach: Informator Archeologiczny, Badania 1976 i n.; W.Hensel i Z.Hilczer-Kurnatowska, Studia i materiały do osadnictwa Wielkopolski wczesnohistorycznej, t.5, Wrocław 1980; D.Kosiński, Przemiany zasiedlenia dorzecza Orli od VI do połowy XIII wieku (mpis rozprawy doktorskiej w archiwum Instytutu Archeologii i Etnologii PAN), Poznań 1989; D.Kosiński, Wczesnośredniowieczny zespół osadniczy Piaski-Rochy, Studia Lednickie, 2, 1991 (1992), s. 87-99.

² Badania prowadziła ekspedycja Koła Archeologicznego przy Liceum Ogólnokształcącym w Krotoszynie pod kierunkiem piszącego. Badania w sezonach 1989 i 1990 finansował Wojewódzki Konserwator Zabytków Archeologicznych w Kaliszu, a w sezonie 1991 Urząd Gminy i Miasta Zduny.

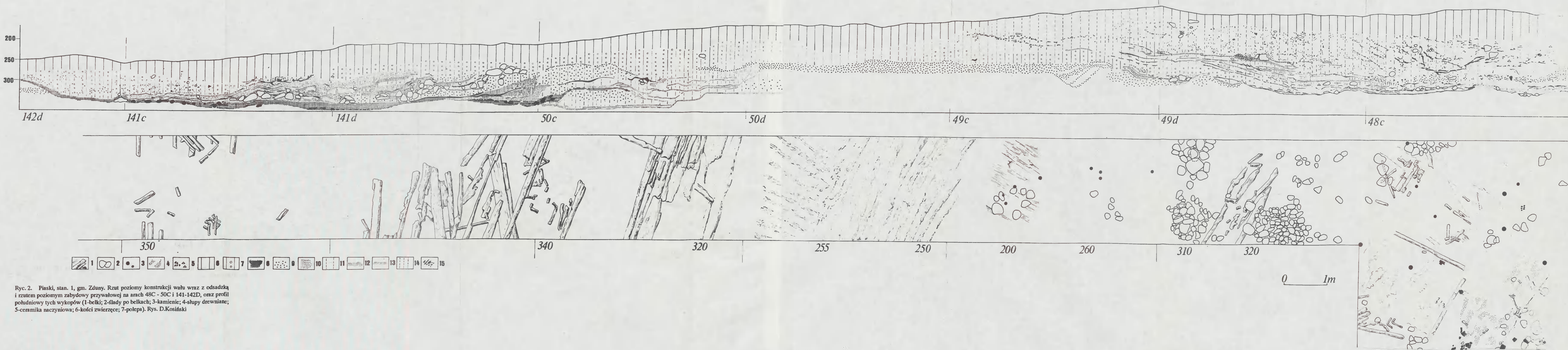

Ryc. 1. Piaski, stan. 1, gm. Zduny. Plan warstwiczny grodziska z określeniem obszaru zbadanego podczas wszystkich sezonów wykopaliskowych oraz z zaznaczeniem wykopów z sezonów 1989-1991. Rys. D.Kosiński.

badania petrograficzne (prof. dr hab. J.Skoczyłlas z Katedry Geologii UAM w Poznaniu).

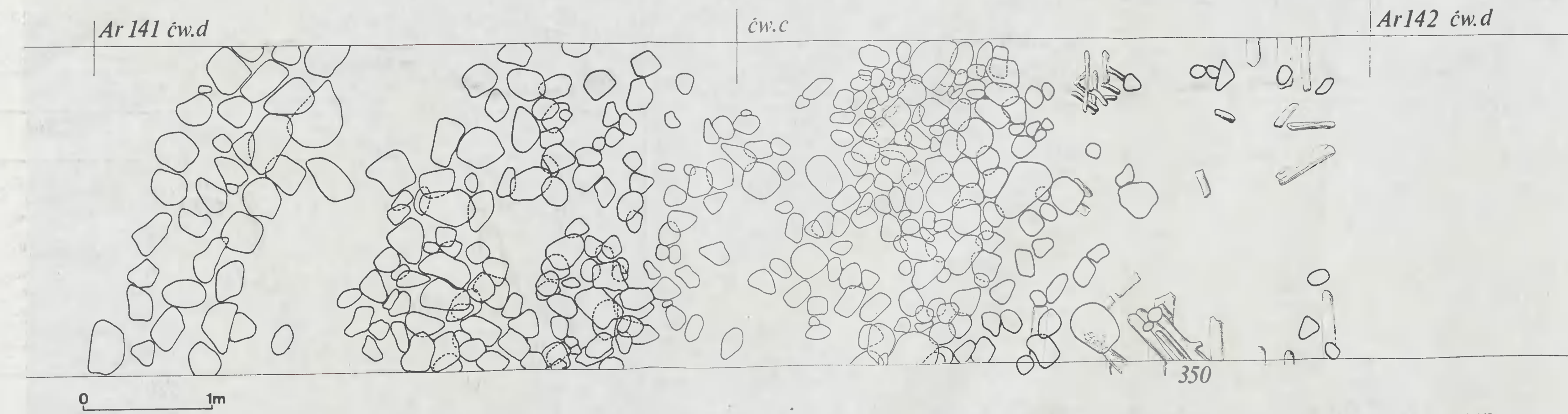
W początkowym okresie wykopalisk, w latach 1976 - 1985, po uzyskaniu zadawalających informacji dotyczących datowania grodziska, badano najwyżej zachowany odcinek wału wykopami o szerokości 5 m i odkryty przy tej okazji wjazd do grodu. Stan wiedzy o grodziskach tego typu wymagał szerszego zbadania majdanu i na nim głównie skoncentrowała się

Ryc. 2. Piaski, stan. 1, gm. Zduny. Rzut poziomy konstrukcji wału wraz z odsadzką i rzutem poziomym zabytkowej przywałowej na arach 48C - 50C i 141-142D, oraz profil południowy tych wykopów (1-belki; 2-ślady po belkach; 3-kamienie; 4-słupy drewniane; 5-ceramika naczyniowa; 6-kości zwierzęce; 7-polepa). Rys. D.Kosiński

Ryc. 3. Piaski, stan.1, gm Zduny. Rzut poziomy odsadzki (spag) - ar 141 i 142.
Rys. D.Kosiński

uwaga w ostatnich sezonach 1984 - 1991. Jednocześnie dla określenia rozmiarów grodu oraz wyjaśnienia kwestii znacznej różnicy w wysokości wału założono wykopy na przeciwległej, zewnętrznej stronie grodziska. W czasie tych prac okazało się, iż istnieje różnica w konstrukcji tych dwóch odcinków wału. Stąd przecięto cały ten fragment wykopami o szerokości 2,5 m. Usytuowane w jednym ciągu wykopy - na wale przy bramie, na majdanie i na wale po przeciwnej stronie majdanu - dały pełen profil grodziska o długości 112,5 m, przebiegający mniej więcej przez środek obiektu. Dotychczas rozkopano 561,25 m² (ryc. 1). Wskazane byłoby dalsze pełne przebadanie majdanu. Lokalizację wykopów należałoby zaplanować w taki sposób by rozpoznając majdan uzyskać dodatkowe informacje o wjeździe do grodu.

Przy wytyczaniu wykopów uwzględniano siatkę arową dla uzyskania ciągów profilów prostopadłych do siebie. W razie potrzeby stosowano dodatkowe profile. Maksymalne rozmiary wykopów wynosiły 10 x 5 m. Stosowano je sporadycznie w początkowym okresie badań - pierwszy wykop na majdanie i w najwyższej partii grodziska. Uwarunkowane to było bezpieczeństwem pracy (sypki piasek w wale), jak i czytelnością planu. W badaniach drugiego fragmentu wału zakładano wykopy 2,5 x 10 i 2,5 x 5 m. Chodziło o to, by w jak najkrótszym czasie uzyskać profil wału, a zatem i pełny profil grodziska przy względnie czytelnym planie wykopów. Na majdanie stosowano wykopy 5 x 5 m. W sytuacji sąsiadujących, jednoczesnych wykopów zostawiano „świadek” metrowej szerokości. Eksplorację wykopów prowadzono warstwami naturalnymi. W przypadku ich znacznej miąższości stosowano warstwy pomocnicze (mechaniczne) do 10 cm. Wyróżniano skupiska skorup. Pobierano próbki organiczne i mineralne.

Sprawozdanie obejmuje wyniki ostatnich trzech lat badań (sezony: 1989, 1990, 1991) na grodzisku i uzupełniony o te wyniki stan wiedzy o niektórych elementach tegoż obiektu (problem zabudowy majdanu i budowa wału). Z badaniem wału związane były wykopy: ar 49 ćw. D cz. pd, ar 49 ćw. C cz. pd, ar 50 ćw. D cz. pd, ar 50 ćw. C cz. pd, ar 142 ćw. D cz. pd „d”; a z majdanem: ar 48 ćw. C, ar 45 ćw. B (ryc. 1).

Przedwale - odsadzka. Pierwszym od zewnątrz elementem umocnień grodu była odsadzka (ryc. 2; 3). W wykopie 142 D „d” widoczne było, w obu profilach, wcięcie o głębokości 0,5 m od poziomu zewnętrznej

krawędzi calca (300 - głębokość poniżej umownego punktu 0)³. Płytkość wkopu wyklucza uznanie go za fosę. W tym miejscu nawarstwienia współczesnego humusu osiągały miąższość 0,5 m. O nienaturalnym pochodzeniu wkopu świadczy przecięcie nawarstwień calca o poziomym układzie - warstwy piaszczystej poniżej przesyconej rudą. Krawędzie i dno (poziom 350) wkopu pokrywała warstwa iłu zlepionego z warstw jaśniejszych i ciemniejszych, wskazujących na dłuższy czas powstawania tej warstwy i okresowe wysychanie wkopu, a wyżej zalegały nawarstwienia sypkiego piasku barwy ciemnopopielatej z kongrecjami żelazistymi i węgielkami drzewnymi. Szerokość zagłębienia określona została (m.in. zasięgiem tej warstwy) na 11 m. Obejmuje wykopy: 142 D „d”, 141 C i większą część 141 D. Na 4 metrze (2,5 m od krawędzi wkopu) w warstwie mułu, poza dużą ilością wiórów, zachowały się belki (dranice) i fragment plecionki (340) w pasie o szerokości 2,5 m (ryc. 3)

Na 6 metrze, w miejscu gdzie kończy się pas z belkami, znajdował się kolejny równoległy do wału element konstrukcyjny: rumowisko kamieni, które pierwotnie tworzyło celowo ułożoną konstrukcję o szerokości 1,5 m (obecna szerokość ponad 2 m). Świadczą o tym dwa regularne rzędy kamieni. Rumowisko zalegało na stropie warstwy mulistej (poziom 350) dwoma i trzema warstwami. Przez dłuższy czas kamienie nie były zasypane, na co wskazuje warstwa o charakterze rozsypiska z dużą ilością węgielków drzewnych, wypełniająca przestrzeń między kamieniami, nawarstwiająca się na kolejne (ku wnętrzu grodziska) elementy odsadzki i zalegająca na warstwie mułu w wolnym pasie o szerokości 1,5 m.

Na 7,5 metrze (ar 141 ćw. D i ar 50 ćw. C) stwierdzono jedno- a miejscami dwuwarstwowy pas dębowych dranic zachodzących na siebie (ryc. 3), o zachowanej szerokości do 0,3 m i grubości do 0,1 m. Większość dranic dolnego poziomu zalegała pod kątem 45° do bierwion górnego poziomu, które były równoległe do wału. Szerokość pasa ułożonych na calcu dranic sięgała 5 m. Wewnętrzny jego skraj przykryty został konstrukcją kamienną podobną do dwóch poprzednich, o szerokości 2 m. Układ nawarstwień wskazuje, iż jedynie górna warstwa kamieni z dużą domieszką

---

³ Liczby w nawiasach oznaczają głębokości od poziomu „0” nad grodziskiem. Odległości podawane są od wschodniej krawędzi wykopu ar 142 ćw. D cz. pd. „d”.

węgla może być uznana za rumowisko górnej partii kamiennego lica, tworzącego ostatni element tej części odsadzki. Lico (spąg 310) stanowił poczwórny szereg kamieni (średnie rozmiary od 0,3 do 0,5 m) lekko nachylony ku zewnętrznej stronie grodziska. Wiąże się on z belkami zachowanymi w postaci smug w piaszczystym nasypie. Zachowany strop nasypu odpowiada poziomowi, do którego sięgają kamienie lica (270, a pierwotnie niewątpliwie wyższy).

Ta pogłębiona część odsadzki powstała przez wybieranie ziemi użytej do sypania wału, jak i zapewne ostatniego z omówionych jej elementów. Skutkiem tego było jednoczesne zwiększenie wysokości wału i utrudnienie dostępu machin oblężniczych. Temu też miały służyć konstrukcje kamienne. Różnica między poziomem pogłębionej odsadzki a najwyższą zachowaną wysokością badanego odcinka wału sięga 2,6 m. W górnych warstwach osypiskowych wału, zhumusowanych, znajdowały się duże ilości zwęglonych bierwion, skorup, kości i przepalonych kamieni. Można stąd wnosić, iż istniały na wale ciągi obiektów o charakterze osadniczym.

Kolejny stopień odsadzki pokrywał się niemalże z długością wykopu (ar 50 ćw. C). Szerokość stopnia wynosiła około 4 m. Na stropie calca (320) stwierdzono ślady belek zachowanych w postaci smug ułożonych równolegle do kierunku wału oraz zachodzące na nie prostopadłe bierwiona ułożone jedno na drugim. W tym miejscu teren został wyrównany (przygotowany do wznoszenia konstrukcji) i ukształtowany schodkowo (wysokość stopni 0,15 m a szerokość od 0,8 do 1 m). Belkowania te przykryte były warstwą piasku z rudą, o zachowanej miąższości 0,7 m (250). Wyżej zalegały warstwy niwelacyjne, shumusowane (do 220). Pełna szerokość odsadzki sięgała 17 m.

Wał. Na szczególną uwagę zasługuje element konstrukcji rysujący się w profilach na granicy wykopów ar 50 ćw. C i ar 50 ćw. D (ryc. 2), a na planie poziomym ciągiem dołków równoległych do kierunku wału. Wysokość jego sięgała 0,7 m (270). Nie zachowało się na tej wysokości drewno, ale wydaje się, iż znajdowało się tu w regularnych odległościach 6 nie przylegających do siebie pali o średnicy od około 0,1 do 0,2 m (na szerokości 2,5 m), utrzymujących szalunek wewnętrzny. Byłaby to granica między odsadzką a wałem. W budowie wału zastosowano zróżnicowany układ belek. W części przylegającej do odsadzki belki zachowały się w postaci smug (255) ciągnących się prostopadle do kierunku wału; długość ich nie

przekraczała 2 m, zachodziły one na ostatnie belki równoległe do kierunku wału (ruszt ?) Szerokość pasa równoległych belkowań wynosiła 3 m i zajmowała resztę wykopu (ar 50 ćw. D.). Konstrukcję drewnianą stwierdzono tylko w fundamencie wału. Ułożono ją na warstwie pierwotnego humusu zachowanego w postaci szarej smugi nad calcem, który tu stanowił drobny, żółty piasek. Belki leżały w warstwie piaszczystej z soczewkami rudy. Strop tej warstwy (230) rozmywał się ze spągami nawarstwień humusu o miąższości 0,6 m. Miąższość tych nawarstwień wzrastała wraz ze spadkiem stoku wału.

Do tego pasa przylegały prostopadle ułożone belki (uchwycone jedynie na poziomie 200) już w granicach wykopu ar 49 ćw. C. Resztę wykopu, w tym poziomie wypełniała ziemia przemieszana z dużą ilością węgla i kamieni. Pod nim były ślady po słupach (widoczne od poziom 260). White były w calc, nad którym zachowała się cienka warstwa pierwotnego humusu. W przeciwieństwie do wyraźnie rysującego się wału w części przybramnej, tu uchwycenie jego zasięgu nastroczało trudności. Z dotychczasowej analizy wynika (por. ryc. 2), iż granica między wałem a majdanem przebiegała przez wykop ar 49 ćw. C. Szerokość wału, począwszy od odsadzki, wynosiłaby zatem od 8 do 10 m, maksymalnie 11 m. Największa zachowana wysokość wału wynosiła 1,5 m (najwyższy punkt 100).

Majdan. W wykopie ar 49 ćw. D odkopano regularny układ belek równoległy do wału (315-320) ze śladami poprzecznych połączeń zalegających w calcu. Do nich przylegał od strony majdanu (ryc. 2), częściowo odsłonięty, dość regularny bruk (strop 310). Owe konstrukcje wiązać należy z zabudową majdanu. Piasek wybierano również od strony majdanu, na co wskazuje przecięcie warstw żelazistych i nawarstwienia namyte, opadające od wału ku brukowi. W poziomie belek od strony wału zalegał wąski, nieregularny pas kamieni, wypełniając nierówności calca. Wydaje się, iż niektóre kamienie stanowiły fundament pod konstrukcje drewniane. Na calcu zalegała warstwa mułu powstała w okresie poprzedzającym procesy denudacyjne, w niej bowiem widoczne są piaszczyste ślady namywania (laminacje). Na niej nawarstwiły się osady z okresu funkcjonowania grodu i pierwszego okresu naturalnych procesów niszczenia (warstewki opadające ku wnętrzu grodu kilkucentymetrowej miąższości ze zbutwieloną, węgielkami i skorupami). W stropie warstw osuwiskowych (284) wyróżnia się warstwa z dużą ilością fragmentów naczyń glinianych, spalenizny i ziaren

(żyto ?). Analiza ceramiki może wykazać, czy są to pozostałości tego samego obiektu, którego śladem jest podobna warstwa w poziomie 240-250. Warstwa ta zawierała spaleniznę w stropie i pokrywała zwarte skupisko skorup i innych zabytków (gliniany prześlik, szydło rogowie, fragment żaren obrotowych) oraz popiołu z kamieniami. Treść warstw wskazuje, iż obiekt ten pełnił funkcje mieszkalne lub gospodarcze. Warstwy te rozdzielone były warstwami namywania. Od tego poziomu po strop współczesnego humusu (130) zalegały nawarstwienia, będące wynikiem celowej niwelacji - piaszczyste, sypkie, barwy popielatej z rumowiskiem kamieni (180), ze zwęglonymi bierwionami w dużej ilości oraz skorupami. Pochodzenie tej warstwy, jak i jej treść, wymaga dalszych dociekań. Na poziomie górnej warstwy osadniczej (250) stwierdzono ślady układu belek zachowanych w postaci smugi ułożonej prostopadle do wału (możliwe, iż jest to podłoga budowli związanej z tą warstwą osadniczą bądź rumowisko ściany lub element zniwelowanego wału).

W wykopie ar 48 ćw. C odsłonięto relikty budowli zalegające na calcu pod warstwami niwelacyjnymi i osypiskowymi (300-310). Relikty te tworzyła warstwa zwęglonego drewna zlepionego z polepą i wprasowanymi w nią rozgniecionymi naczyniami oraz znaczną ilością kaszy jaglanej. Uformowanie warstwy odpowiada zachowanym pod nią belkom w różnym stanie butwienia (od jeszcze twardych po smugi). W poziomie tym znajdowały się rozrzucone kamienie. Mamy tu do czynienia z rumowiskiem budowli, której właściwe rozmiary i ustawienie wyznaczają zachowane w calcu w doskonałym stanie końce słupów. Długość zachowanych bierwion odpowiada odległości 2 m między słupami tworzącymi prostokąt. Budowla ta zapewne miała podłogę drewnianą a ściany wylepione były gliną (analogiczne konstrukcje budowli, szczególnie stodół, spotyka się jeszcze w okolicy). Jagły wskazują, iż była użytkowana jako spichlerz. Maksymalne rozmiary budowli określa się aktualnie na 4 x 4 m. Rumowisko zajmuje powierzchnię o wymiarach 5 x 4,5 m.

Wykop w centralnej części majdanu (ar 45 ćw. B) - odsłonięto rumowisko kamieni (około 260), które zajmowało południową część wykopu. Przy profilu północnym odsłonięto ślady płytkiego obiektu (strop 260, dno 285). W stropie calca rysował się owal (o dłuższej osi 2 m) ciemnogrnatowej, twardej ziemi z przepalonymi kamieniami, węgielkami i skorupami. Szczególne nasycenie było w części tworzącej regularny kolisty zarys o średnicy

1,2 m. W wykopie stwierdzono też ślady po słupach. Wiążąc je z opisanym obiektem przyjąć można istnienie tu budowli mieszkalnej (?). Z zabytków ruchomych znaleziono w wykopie fragment naczynia glinianego, najprawdopodobniej prężnicy oraz nóż. Największa miąższość nawarstwień osypiskowych i niwelacyjnych - piaszczystych, sypkich, o popielatym zabarwieniu, z węgielkami drzewnymi, skorupami i polepą - była od strony wału i sięgała 0,8 m.

Z obiektem tym sąsiadują dwa podobne, odkryte w pierwszych sezonach badań; ten byłby naziemny a pozostałe półziemiankami. O dość zwartej zabudowie wnętrza grodu świadczą też liczne ślady po słupach. Punkt centralny majdanu zajmowała studnia, a po przeciwnej stronie zabudowa gospodarcza - spichlerz.

Stan badań pozwala na ustalenie następujących wymiarów grodu i jego elementów:

- największa średnica grodziska od zewnętrznej krawędzi odsadzki - 118 m,
- średnica grodziska od skraju zewnętrznych elementów odsadzki - 97 m,
- szerokość umocnień przy bramie - 27 m,
- szerokość wału (przy bramie) - 18 m,
- szerokość odsadzki (przy bramie) - 9 m,
- szerokość umocnień od wschodu - 25-27 m,
- szerokość wału od wschodu - 8-10 m,
- szerokość odsadzki od wschodu - 17 m,
- wysokość wału (przy bramie; zrekonstruowana) - 6-7 m,
(wszelkie wysokości wschodniej części wału
należy podwyższyć najmniej o 1 m)
- średnica majdanu - 52-55 m.

Różnice w budowie i konstrukcji wału od strony przybramnej i wschodniej zostały potwierdzone. Wymagane są dokładniejsze studia nad rekonstrukcją obwałowań, zarówno w kwestii sposobu ich budowy, jak i wysokości.

Datowanie. Nie uzyskano zabytków zmieniających dotychczasowe ustalenia. Podstawą datowania jest ceramika (badania dendrochronologiczne wymagają weryfikacji). Dominują naczynia całkowicie obtaczane z bogatym ornamentem strefowym (najczęściej przemiennie pasma linii falistych, bruzd i ukośnych rzędów dołków). Pozostałe naczynia to okazy górą obtaczane o uboższej ornamentyce lub bez zdobień.

Sądzić należy, iż uzyskaliśmy dane rzucające światło na pochodzenie ludności budującej gród (a więc znacznej liczebnie), osadzonej tu na „surowym” korzeniu. Z form pochówków i częściowo ceramiki z pobliskiego cmentarzyska (stan. 1b) można przypuszczać, iż ludność ta pochodziła z terenów Pomorza Zachodniego oraz z północnowschodnich obszarów dzisiejszej Polski. Argumentem jest też znalezione pod fundamentami wału wiosło. Jednoznacznie wskazuje ono na powiązania mieszkańców grodu z dużym (głębokim) zbiornikiem wodnym, którego tutaj nie było. Ze sposobu ułożenia wiosła można przypuszczać, że stanowiło ono ofiarę zakładzinową (?).

Wykopy na majdanie, a przede wszystkim na wale dostarczyły kolejnych argumentów potwierdzających katastroficzny koniec grodu - pożar, nagłe zniszczenie i opuszczenie obiektu, o czym świadczy pozostawienie dużej ilości ziarna - jagły. Gród został zbudowany u schyłku panowania Mieszka I lub w początkach rządów Bolesława Chrobrego, niewątpliwie w związku z opanowaniem Śląska. Znajdował się w systemie grodów w pasie od Baryczy przez dorzecze Orli po Polski Rów i górną Obrę. Jego likwidację można powiązać z najazdem księcia czeskiego Brzetysława w 1038 r., co zostało szerzej omówione we wcześniejszej publikacji.

Einige Ergebnisse aus den Ausgrabungen des frühmittelalterlichen Burgwalles in Piaski, Gem. Zduny, Woiwodschaft Kalisz (Fst. 1)

Zusammenfassung

Einige Ergebnisse der Ausgrabungen eines zwischen Ende des X. Jh. und Mitte des XI. Jh. datierten Siedlungskomplexes, der aus einer Burgwallanlage und einem Grabhügel-Gräberfeld besteht. Die Anordnung der Grabungsflächen in einer Reihe - auf einem Wall beim Tor, auf dem Platz und auf dem Wall in der gegenüberliegenden Platzseite - hat das Burgwallprofil (Abb. 1) mit der Länge von 112,5 m gegeben. Die untersuchte Fläche betrug 561,25 m². In dem Artikel wurden die Ausgrabungsergebnisse aus den Kampagnen von 1989 bis 1991 dargestellt (die Ausgrabungen werden seit dem Jahre 1976 geführt; die Ergebnisse aus den früheren Kampagnen wurden in den Veröffentlichungen laut Anmerkung 1 dargestellt). Die Wallkonstruktion ist in beiden bisher untersuchten Abschnitten unterschiedlich. In dem in Jahren 1989-1991 erforschten östlichen Teil bildeten sie: Absätze in ihrem vertieften Teil mit zwei Steingürteln und in dem erhöhtem Teil mit der Steinflucht verstärkt. Die Wallanlage hatte eine Holz-Erdenkonstruktion. Das Balkenwerk wurde im Wechsel in Richtung Wall oder senkrecht, als Einzelrost gelegt. Volle Befestigungsbreite betrug 25 - 27 m, darin die Wallbreite 8-10 m und die Absatzbreite 17 m. Die Höhe des erhaltenen Walls betrug vom Absatzboden 2,6 m. Die Platzbreite wurde als 52-55 m bestimmt. Auf dem Platz wurde der Bauschutt

von einem Speicher und einem oberirdischen Objekt, wahrscheinlich einer Wohnanlage freigelegt, was die früher freigelegten Objekte - einen Brunnen und zwei Grubenhäuser ergänzt hatte.

Abbildungen

Abb. 1. Piaski, Fst. 1, Gem. Zduny. Höhenlinienplan des Burgwalles mit Bestimmung des in allen Ausgrabungskampagnen untersuchten Gebietes und mit Kennzeichnung der Grabungsflächen aus den Kampagnen 1989 - 1991. Gez. D.Kosiński

Abb. 2. Piaski, Fst. 1, Gem. Zduny. Grundriß der Wallkonstruktion einschließlich Absatz und Grundriß der Wallbebauung auf Ar 48C - 50C und 141-142D sowie Südprofil dieser Grabungsflächen (1-Balken; 2-Balkenspuren; 3-Steine; 4-Holzpfohlen; 5-Tongefäßscherben; 6-Tierknochen; 7-Lehmbewurf). Gez. D.Kosiński

Abb. 3. Piaski, Fst. 1, Gem. Zduny. Grundriß des Absatzes (Liegende) - Ar 141 und 142. Gez. D.Kosiński

Adres autora:

dr Dionizy Kosiński
ul.Kobylińska 9
63-700 Krotoszyn

HANNA KÓČKA-KRENZ I ANDRZEJ SIKORSKI

GÓRA, GM. POBIEDZISKA, WOJ. POZNAŃSKIE, STAN. 1 WSTĘPNE WYNIKI BADAŃ Z LAT 1985 - 1991

Wyspowate wzniesienie o powierzchni około 1,8 ha położone w północnej części dna doliny rzeki Cybiny było miejscem stosunkowo wczesnych zainteresowań archeologów. Sięgają one 1934 r., kiedy to Wojciech Kóčka podczas penetracji terenowej odkrył na nim domniemane grodzisko wczesnośredniowieczne¹. Późniejsze badania powierzchniowe i wykopaliskowe potwierdziły istotne znaczenie tego stanowiska nie tylko dla studiów nad wczesnym średniowieczem. Badania te dostarczyły bowiem licznych materiałów z okresu mezolitu, neolitu (kultura pucharów lejkowatych), wczesnej epoki brązu, kultury łużyckiej, okresu wpływów rzymskich, wczesnego i późnego średniowiecza a nawet czasów nowożytnych².

Omawiane stanowisko położone jest na piaszczystym pagórku przylegającym od południa bezpośrednio do brzegu Jeziora Góra, od wschodu i północy otoczonym ramieniem Cybiny, a od zachodu pasem mokradeł. Stanowiło więc miejsce z natury obronne (ryc. 1). Teren ten, jak to już wyżej wzmiankowano, penetrowany przynajmniej od mezolitu, szczególnie inten-

---

¹ W. Hensel, *Studia i materiały do osadnictwa Wielkopolski wczesnohistorycznej*, t. 2, Poznań 1953, s. 123-124; por. też Cz. Strzyżewski, *Ratownicze badania sondażowe na stanowisku 1 w Górze, woj. poznańskie, przeprowadzone w latach 1982-1983*, *Fontes Archaeologici Posnanienses*, 35, 1986, s. 177-199.

² Podczas badań w latach 1985-91 łącznie znaleziono: około 15 tys. fragmentów naczyń glinianych, 4755 kawałków kości zwierzęcych, 771 fragmentów prażnic, 487 gwoździ żelaznych (głównie z wieży), 459 krzemieni, 18 przęślików, 10 noży żelaznych, 9 osetek, 6 szydeł kościanych, 3 żelazne haczyki do wędek, 2 żelazne grociki strzał z zadziórami, krzsiwo żelazne, tzw. żelazną misę śląską oraz żelazną patelnię (w wypełnisku wieży) i inne.

sywnie zasiedlony był w okresie wczesnośredniowiecznym. Wczesnośredniowieczny zespół osadniczy składa się z kilku elementów, mianowicie: konstrukcji mostowych (?), osady otwartej, domniemanego grodziska oraz wieży mieszkalno-obronnej. Przypuszczać można, że teren ten był użytkowany także w czasach późniejszych, choć w innym już charakterze. Opierając się na źródłach archeologicznych pozyskanych w czasie czterech ostatnich sezonów wykopaliskowych podejmujemy próbę charakterystyki wyłącznie elementów osadnictwa wczesnośredniowiecznego³.

I. Konstrukcje mostowe (?)

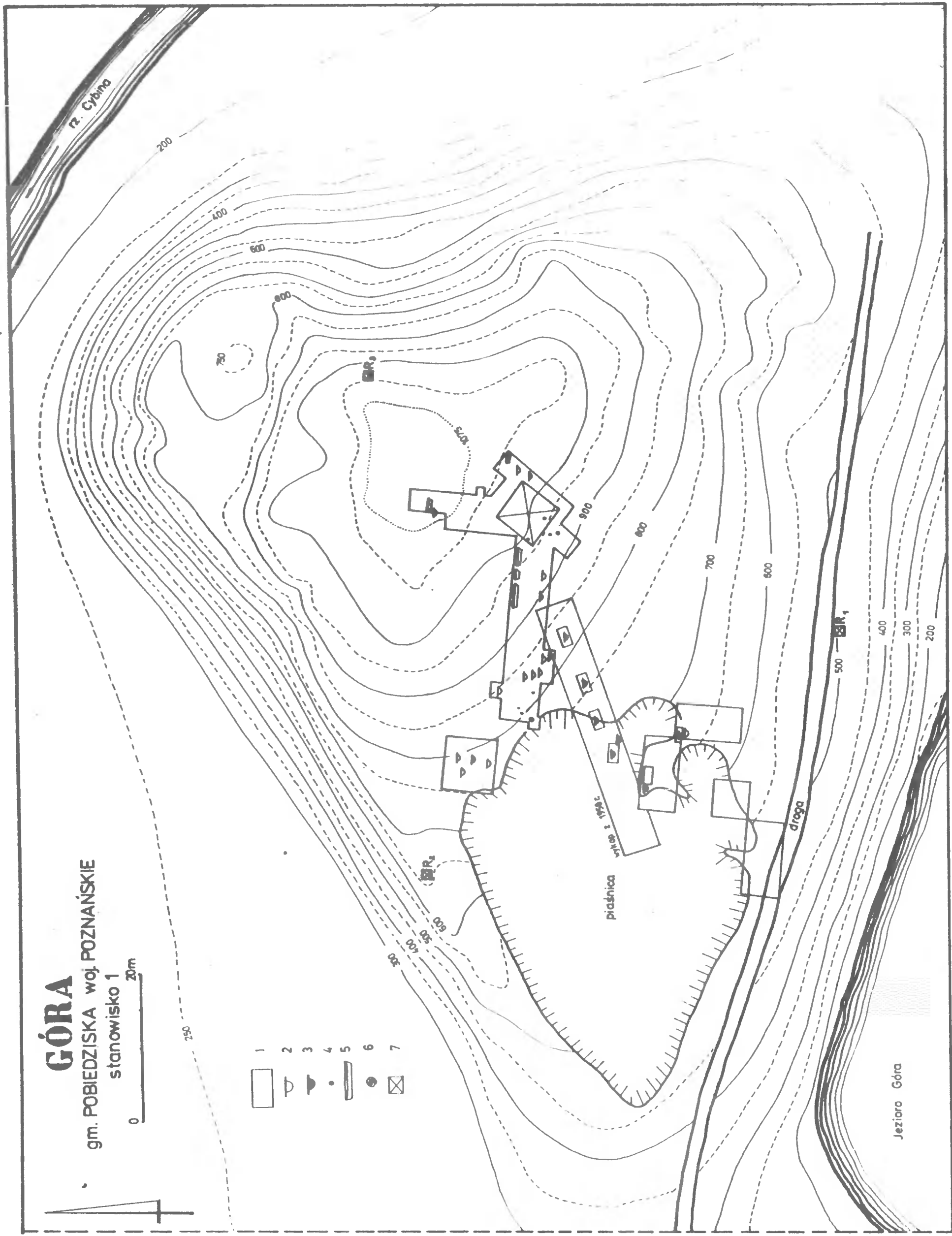
Drewniane pozostałości prawdopodobnie po konstrukcji mostowej zarejestrowano w odległości około 30-35 m w kierunku zachodnim od podnóża wzniesienia. Wydaje się, że rozpoznany fragment mostu zlokalizowany został w najbardziej ku temu dogodnym miejscu, na wyraźnym, naturalnym, wypełnionym wodą przewężeniu terenowym, gdzie odległość pomiędzy „wyspą” (z pozostałościami osady, domniemanego grodu i wieży), a zachodnim brzegiem jeziora wynosiła zaledwie 50-55 m. W tym też miejscu odsłonięto szczątki mostu, który zbudowany został na linii wschód - zachód, w poprzek owego przewężenia. Jedynymi, jak dotąd, odkrytymi elementami konstrukcyjnymi mostu są dwa masywne słupy nośne (nr 21 i 24)⁴, stanowiące oś założenia, wbite w jednej linii, w odległości około 3,5 m od siebie oraz jeden słup (nr 25)⁵, wyznaczający, jak można sądzić, szerokość konstrukcji, wbity równolegle do poprzednich, w odległości około 1,75 m. Bezpośrednio przy jednym ze słupów (nr 21) odsłonięto grubą belkę, która była ułożona wzdłuż mostu (ryc. 2). Pozostałości po

---

³ Na stan. 1 w Górze przeprowadzone były następujące prace badawcze: w 1957 r. - badania ratownicze Muzeum Archeologicznego w Poznaniu pod kierunkiem S. Jasnosza; badania Katedry Archeologii Polski UAM w 1958 r. pod kierunkiem J. Kostrzewskiego; w 1964 r. badania ratownicze Muzeum Archeologicznego w Poznaniu pod kierunkiem A. Lipińskiej i M. Piaszykowej; w 1982-1983 r. - badania powierzchniowe Zakładu Archeologii Wielkopolski IHKM PAN (ob. Instytut Archeologii i Etnologii PAN, Oddział w Poznaniu) pod kierunkiem A. Łosińskiej i badania ratowniczo-sondazowe Muzeum Archeologicznego w Poznaniu pod kierunkiem Cz. Strzyżewskiego oraz badania ratownicze Instytutu Prahistorii UAM i Muzeum Archeologicznego w Poznaniu pod kierunkiem H. Kóčka-Krenz w latach 1985-1987 i 1991; por. Cz. Strzyżewski, op. cit., s. 178-179.

⁴ Okraglak o średnicy 17 cm, zaciosany trójstronnie, o zachowanej długości około 2,53 m i nieokorowany okraglak o średnicy 16 cm, podobnie zaciosany, o długości około 1,73 m.

⁵ Nieokorowany słup, zaciosany trójstronnie, o średnicy 19 cm i zachowanej długości 1,68 m.

Ryc. 1. Góra, stan. 1, gm. Pobiedziska. Lokalizacja wykopów z lat 1958, 1985-1987 (1-półziemianki; 2-jamy gosp.; 3-paleniska; 4-słupy; 5-wkopy (rowy?); 6-bruki kamienne; 7-wieża mieszkalno-obronna). Rys. M. Gorączniak

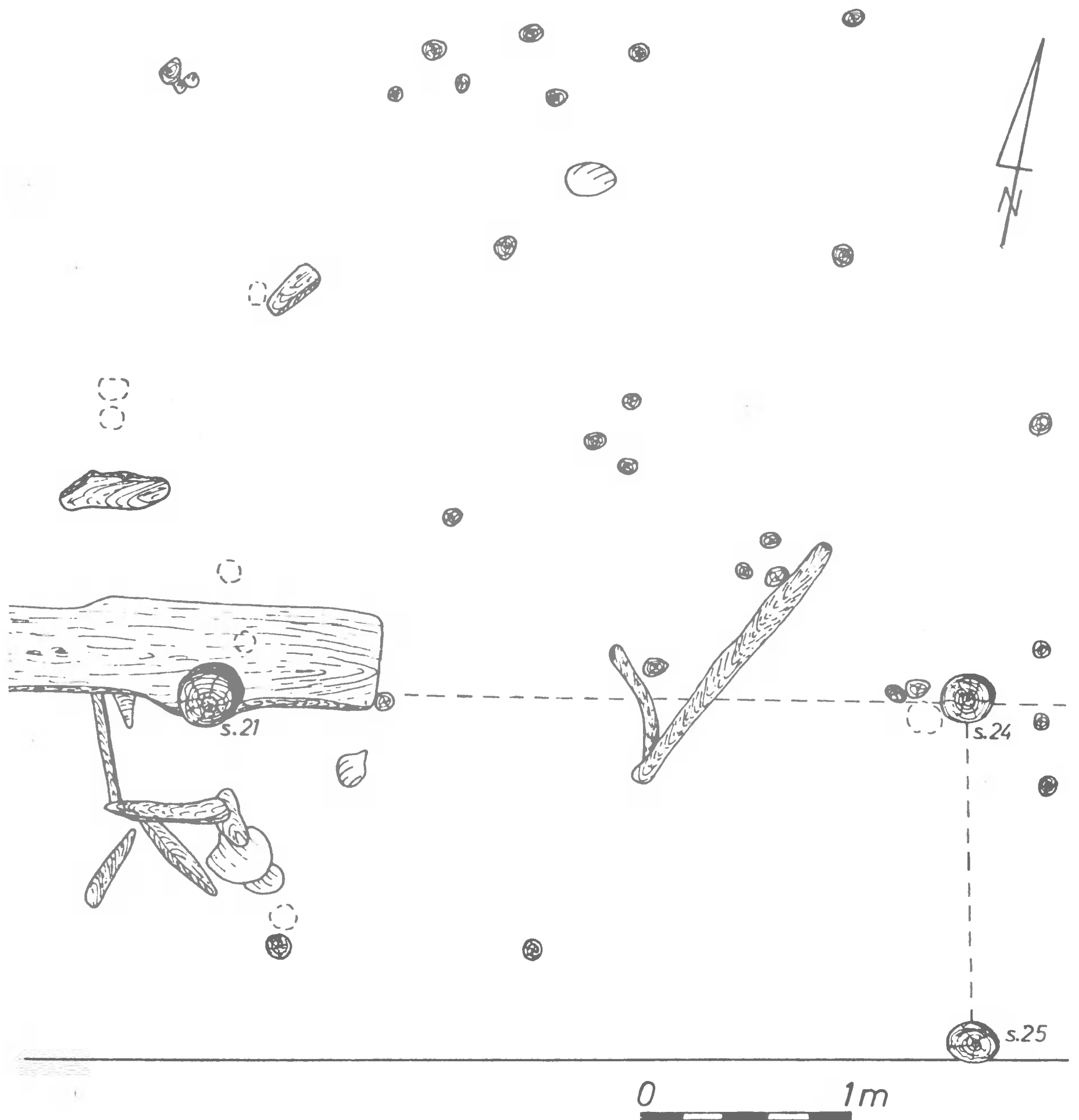
innych, drobnych kawałkach drewna, na jakie natrafiono podczas eksploatacji grubej warstwy torfu łączyć trzeba z konstrukcją, naprawami lub zabezpieczeniem tego obiektu. Niewątpliwie bowiem zbadany odcinek stanowiska (wykop 11) miał niewątpliwie znaczenie dla funkcjonowania drogi prowadzącej do osady/grodu/wieży. W miejscu tym pod grubą warstwą torfu (ok. 1,4 m), czytelne jest w profilu zagłębienie terenu, a zarejestrowane w nim negatywy sześciu dużych słupów (w tym trzy w pobliżu słupa nr 21) oraz jeden negatyw przy drugim zachowanym słupie na osi konstrukcji mostu, wskazują na solidne jego posadowienie. Istotnym uzupełnieniem całego obrazu konstrukcji drewnianych - nie związanych bezpośrednio z mostem - zdają się być nieokorowane okrągłaki brzoźowe, o średnicy 8-12 cm, zaciósane niesymetrycznie, które wraz z odpowiednio przetykanymi gałęziami i mniejszymi kołkami, wbijanymi w piaszczyste dno jeziora, stanowiły swego rodzaju zabezpieczenie, podobne do wzmocnienia linii brzegowej „wyspy”, odsłoniętego we wschodniej części wykopu 12, 14-15, na odcinku 6-7 m.

Rozpoznane na niewielką skalę pozostałości drewniane wraz z pozyskanym materiałem ruchomym, głównie ceramiką naczyniową, pozwalają wnioskować, że właśnie w tej części stanowiska we wczesnym i późnym średniowieczu zbudowany był most (fragmenty ceramiki z VI/VII - poł. XI w. oraz ułamki późnośredniowiecznych naczyń „stalowo-szarych”). Tędy także wiodła prawdopodobnie droga do osady neolitycznej (z wczesnej fazy wióreckiej), wczesnobrązowej i „rzymskiej” (obecność kawałków ceramiki i krzemieni w niższych warstwach torfu datowanych na te okresy pradziejów). Most mógł być także używany w czasach nowożytnych, na co wskazuje zarejestrowana w górnych warstwach torfu ceramika szklwiona. W późniejszym okresie zarastające torfem zagłębienie terenu zostało zasypane, a tym samym, most został zastąpiony nieumocnioną groblą.

II. Osada

Podobnie, jak miało to miejsce na innych wczesnośredniowiecznych stanowiskach Wielkopolski, także w Górze założenie grodu poprzedziła zapewne faza osadnictwa otwartego, którego najwcześniejsze ślady datować można na VI/VII w. Zgodnie z sugestiami Cz. Strzyżewskiego⁶ przyjmujemy, że najstarsze osadnictwo otwarte zajmowało południowy skłon wyniesienia oraz częściowo jego partie środkowe. Cz. Strzyżewski jest zdania, że w fazie B - B/C (VII - VIII/IX w.) osada ta koegzystowała

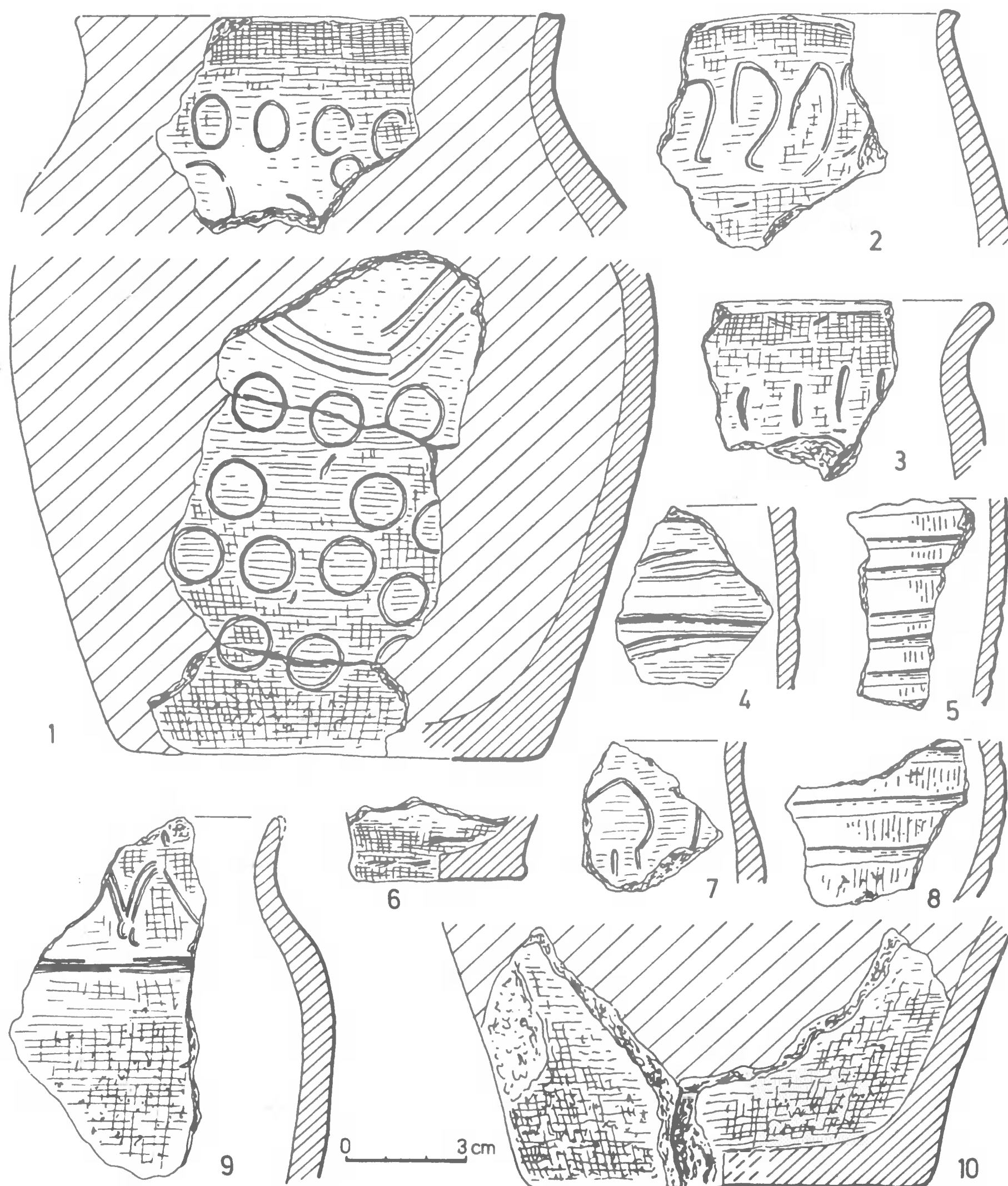

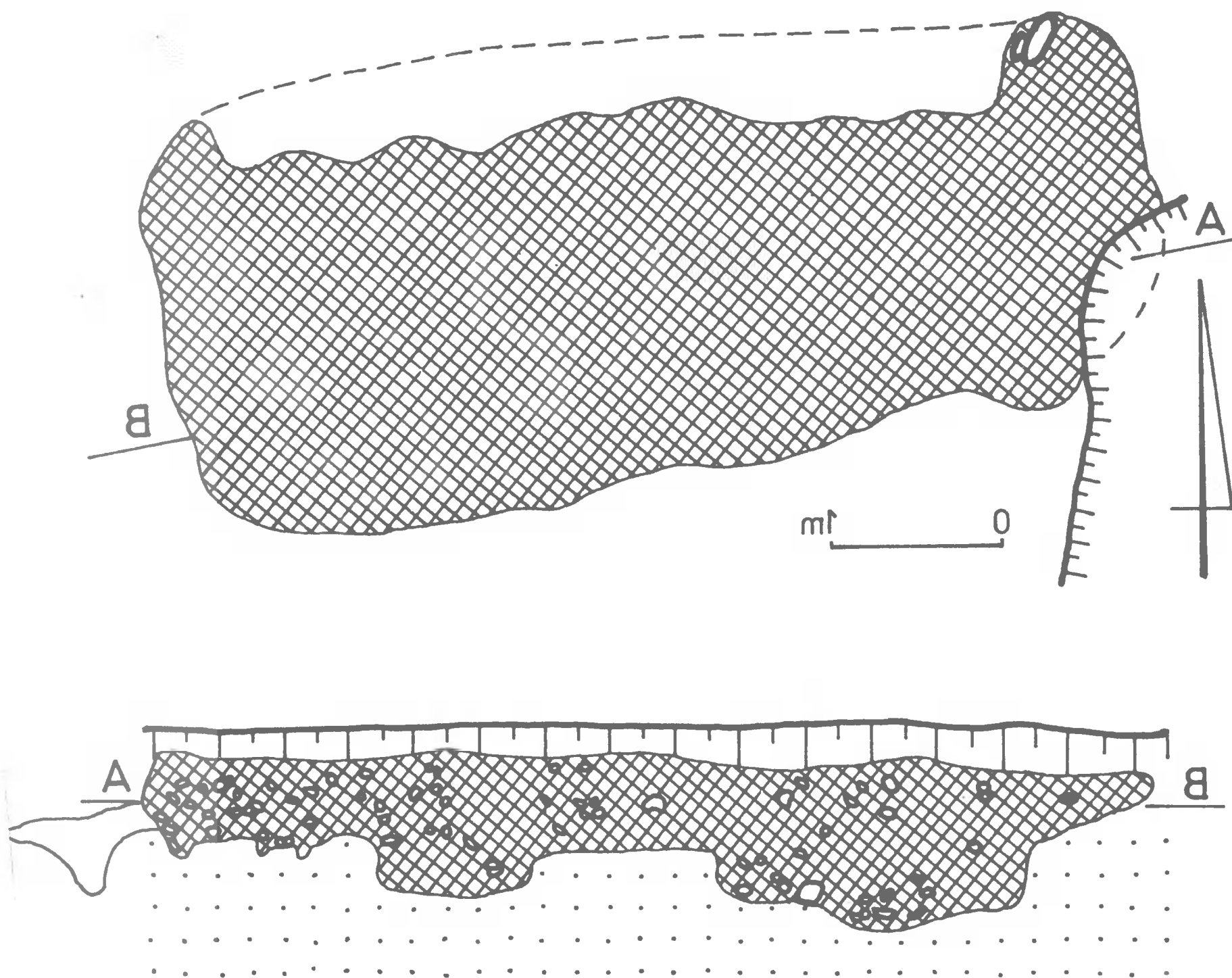
Ryc. 2. Góra, stan. 1, gm. Pobiedziska. Fragment domniemanej konstrukcji mostowej w wykopie 11. Rys. M.Gorączniak

z niewielkim grodem plemiennym. Naszym zdaniem była to raczej typowa osada otwarta (por. ryc. 1; 3-5) założona na sprzyjającym podłożu glebowym (słabogliniasty piasek o małej kamienistości) i dogodnych warunkach

⁶ Cz. Strzyżewski, op. cit., s. 197.

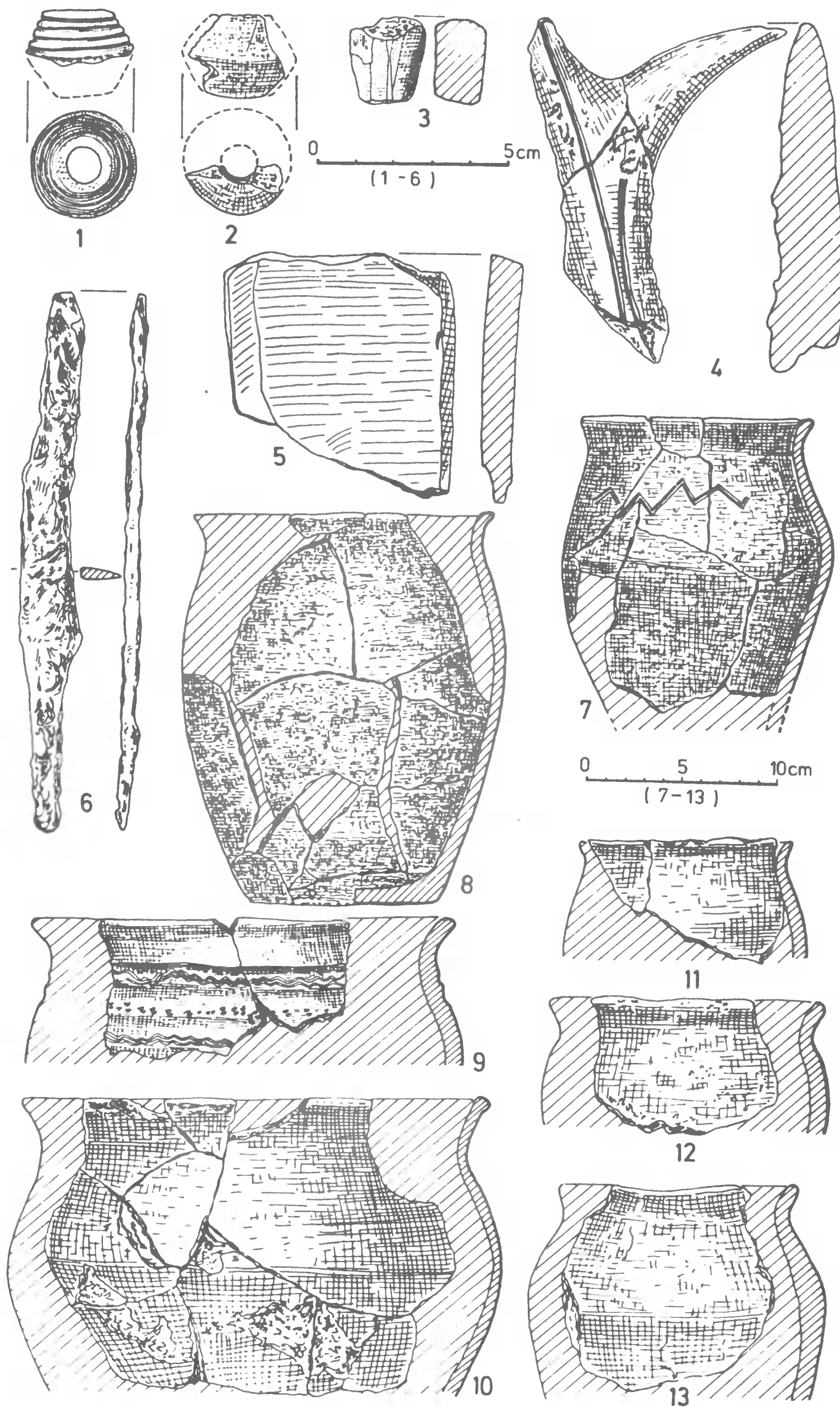
Ryc. 3. Góra, stan. 1, gm. Pobiedziska. Wybór wczesnośredniowiecznej ceramiki z osady (fragmenty naczyń znalezionych w warstwach kulturowych). Rys. M. Gorączniak naturalnych (nad jeziorem, na skraju szerokiej doliny Cybiny). Na zbadanej w ostatnich sezonach powierzchni około 490 m² (W1 - W15) zarejestrowano 2 półziemianki z paleniskami, 6 palenisk, 8 jam gospodarczych, bruk kamienny i pozostałości jam postępowych (bez rozpoznawalnego kontekstu). Uzupełniając tę listę o obiekty odsłonięte podczas wcześniejszych

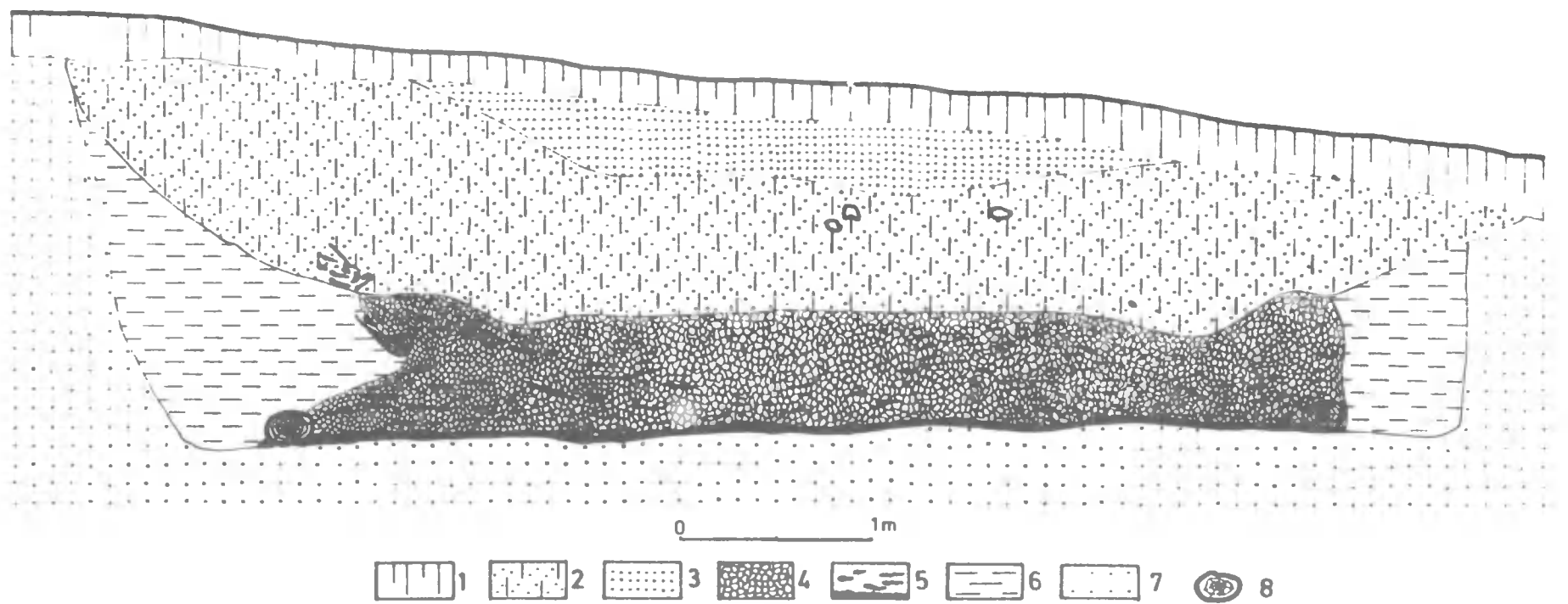
Ryc. 4. Góra, stan. 1, gm. Pobiedziska. Półziemianka (ob. 1) zarejestrowana podczas badań ratowniczych w 1958 r. Rys. M.Gorączniak

badań ratowniczych (m.in. 5 półziemianek z paleniskami, jamy gospodarcze i palenisko)⁷, uzyskujemy pełniejszy obraz osady egzystującej tylko w fazie B - B/C wczesnego średniowiecza (ryc. 1). Północno-wschodnia część osady została zniszczona przez eksplorację piasku, co utrudnia rekonstrukcję organizacji przestrzennej obiektów. Ogólnie przyjąć można, że tworzyły ją półziemianki (o wymiarach w przedziale 6,3x2,6 i 2,75x2 m) założone na planie prostokąta, na osi wschód zachód, z wejściem w poł-

⁷ Zob. S.Jasnosz, Wczesnośredniowieczna półziemianka w Górze, pow. poznański, *Przegląd Archeologiczny*, 12, 1960, s. 144-150; E.Kihl-Byczko, Wyniki badań na wczesnośredniowiecznej osadzie w Górze, pow. Poznań, *Zeszyty Naukowe UAM, Archeologia-Etnografia*, 2, 1961, s. 161-184.

Ryc. 5. Góra, stan. 1, gm. Pobiedziska. Wybór materialu ruchomego z półziemianki (ob. 1) (1-2-prześliki gliniane; 3-fragment poroża; 4-poroże ze śladami obróbki; 5-fragment osełki; 6-nóż żelazny; 7-13-ceramika naczyniowa). Rys. M.Gorączniak

Ryc. 6. Góra, stan. 1, gm. Pobiedziska. Profil wschodni wieży mieszkalno-obronnej (1-humus; 2-szarobrunatne i brunatne rumowisko wieży; 3-jasnożółty piasek; 4-polepa; 5-przepalone szczątki drewna; 6-jasnobrunatna glina; 7- calec; 8-niespalone okrągłaki).
Rys. M.Gorączniak

dniowej ścianie, zawierające jedną (ob. 3) lub dwie (ob. 1) piwniczki⁸ oraz palenisko (ryc. 4), którym towarzyszyły obiekty gospodarcze. Inwentarz ruchomy w obiektach i warstwie kulturowej poświadcza stosunkowo wysoki poziom techniczny wytwórczości ceramicznej. Z innych zajęć przydomowych zajmowano się wtedy obróbką wełny, poroża, kości i żelaza (ryc. 5). Pozyskane materiały odzwierciedlają ogólne tendencje techniczno-użytkowe wytwórczości rękodzielniczej w fazie A/B - B/C wczesnego średniowiecza (VI/VII - VIII/IX w.).

Osada ta, wraz z pięcioma stanowiskami o zbliżonej metryce, zarejestrowanymi w trakcie badań powierzchniowych w ramach AZP (badania prowadził mgr Cz. Strzyżewski, AZP 51-30, nr stan. na obszarze - 104)⁹ potwierdza stosunkowo intensywne zasiedlenie tej części doliny w początkach wczesnego średniowiecza.

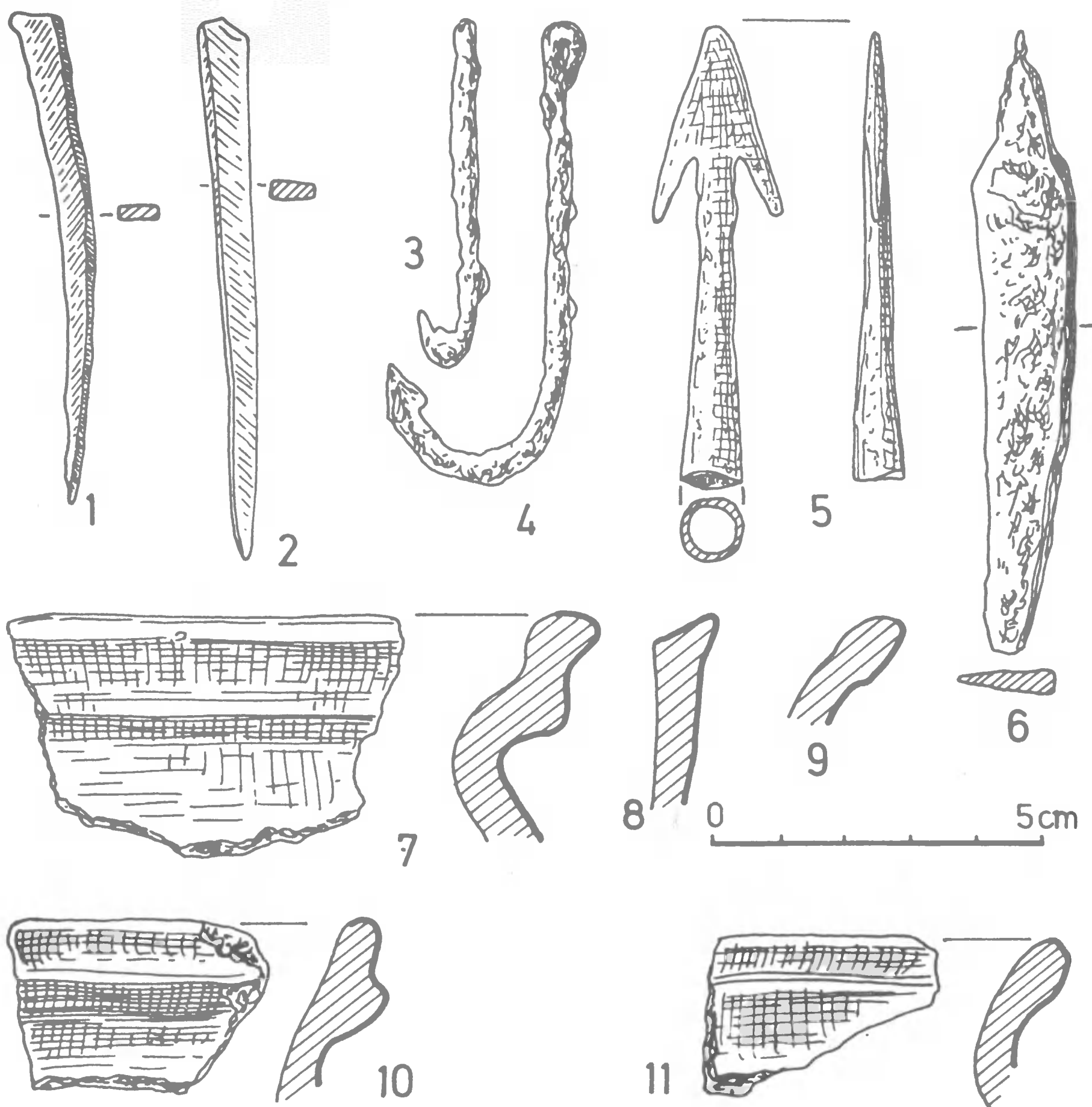
III. Grodzisko

Dotychczasowe badania wykopaliskowe nie przyniosły zadowalających rozstrzygnięć w kwestii dotyczącej grodziska wczesnośredniowie-

⁸ Por. E. Kihl-Byczko, op. cit. oraz przytoczone tutaj obiekty znalezione w 1985 r.

⁹ Cz. Strzyżewski, op. cit., s. 197.

Ryc. 7. Góra, stan. 1, gm. Pobiedziska. Wybór inwentarza z rumowiska wieży (1,2-żelazne gwoździe; 3,4-żelazne haczyki do wędek; 5-żelazny grocik; 6-żelazny nóż; 7,8,10-„stalowoszara” ceramika naczyniowa; 9,11-„ceglasta” ceramika naczyniowa). Rys. M.Gorączniak

cznego. Istnieje jednak kilka przesłanek skłaniających do przypuszczenia, że na badanym stanowisku znajdował się także niewielki gródek schroniowy. Wskazywałoby na to przede wszystkim ukształtowanie północno-wschodniej, najbardziej wyniesionej części wzgórza (do 5,5 m). Jego stok północny i wschodni opada ostro ku blisko tu płynącej Cybinie, a na jego powierzchni widoczne są różne kamienie, mogące stanowić zniszczone lico

wału. Od strony wewnętrznej czytelna jest kotlinka (o wymiarach 27,5 x 15 m), zamknięta od zachodu lekkim wypiętrzeniem (o wysokości 2,5 m) oraz następujące po nim kolejne zagłębienie (o głębokości 0,75 m - por. ryc. 1). Układ poziomic na planie warstwicowym sugeruje, że mogą to być pozostałości po wałach obronnych grodziska, być może podwójnych od strony zachodniej, gdzie łagodnie opada stok wzgórza¹⁰.

Długi wykop (W1-3, 6, 7 o wymiarach 35x5 m) założony na osi wschód-zachód, prowadzący od krawędzi piaśnicy w stronę kulminacji wzgórza miał na celu uchwycenie zasięgu osady i przecięcie ewentualnego wału grodziska. W jego wschodnim odcinku stwierdzono kilka (przynajmniej cztery) głębokich wkopów, łączących się w górnej partii, zaś w dolnych zarysach oddzielonych od siebie, płasko zamkniętych, ze śladami rozłożonego drewna w spągu (szarobrunatne smugi), o czworobocznych zarysach w rzucie poziomym. Ich zachowana głębokość wynosi 2,2 m, natomiast szerokość na poziomie spągu wynosi około 2 m. Z dużą ostrożnością można sugerować, że mogą to być pozostałości konstrukcji wału zbudowanego z rozstawionych dołem skrzyń, wypełnionych piaskiem. Materiał ceramiczny w tych wykopach stanowią fragmenty naczyń, zaliczanych do fazy B i D wczesnego średniowiecza (VII - VIII w.; poł. X - poł. XI w.). Kawałki ceramiki z fazy B we wkopach i w warstwie bruku kamiennego (z badań Cz. Strzyżewskiego)¹¹ związane są raczej z wcześniejszym osadnictwem otwartym i dostały się - jak można przypuszczać - do tych obiektów wtórnie. Zatem pojawiająca się druga, zupełnie inna jakościowo seria ceramiki całkowicie obtaczanej (z fazy D), wyznaczać może kolejną fazę osadniczą, prawdopodobnie łączoną z budową grodu.

IV. Wieża mieszkalno-obronna

W środkowej części stanowiska zlokalizowano wieżę mieszkalno-obronną, której budowa zniszczyła przypuszczalnie południowo-zachodni odcinek wału grodziska. Dla jej posadowienia wykorzystano zapewne nasyp wału, częściowo go niwelując i poszerzając dla usypania plateau pod wieżę. Wskazuje na to zachowany pod wieżą dolny fragment wykopu o głębokości

---

¹⁰ Por. ryc. 1; takie rozplanowanie grodziska sugeruje też Cz. Strzyżewski, op. cit., s. 197.

¹¹ Cz. Strzyżewski, op. cit., s. 175-199.

0,5 m ze śladami rozłożonego drewna, rysujący się pod 10-cio centymetrową warstwą piasku stanowiącą warstwę niwelacyjną.

Wkop pod wieżę miał zarys czworoboku o wymiarach 6,8 x 7,8 m, usytuowanego na osi północny wschód - południowy zachód (ryc. 6). Ułożono w nim konstrukcje drewniane przyziemia wieży wzniesionej także na planie czworoboku (o wymiarach 7x6,5 m). Zarysy dolnej partii budynku wyznaczały grube belki fundamentowe, na których oparte były deski podłogi oraz deski szalujące ściany boczne. Dolna kondygnacja wieży wzniesiona była w konstrukcji palisadowej, a przestrzeń między deskami ścian bocznych budynku i ścianami wkopu wypełniona gliną. Kondygnacje wyższe (przypuszczalnie dwie) wzniesione były zapewne w konstrukcji szachulcowej, z drewnianych ram wypełnionych plastrami gliny i łączonych żelaznymi okuciami budowlanymi, których fragmenty wydobyto z rumowiska wieży. O takiej konstrukcji budynku świadczy gruba warstwa przepalonej gliny z fragmentami drewna, zalegająca w dolnej partii rumowiska, a także pochodzące z niej dwa fragmenty polepy pokryte ornamentem geometrycznym. Ich obecność pozwala sądzić, że powierzchnia ścian glinianych była zdobiona¹². Można też domniemywać, że budynek przykryty był dachem gontowym, w którym poszczególne gonty były przybijane żelaznymi gwoździami. Wskazuje na to znaczna ich ilość (486 egz.), zarejestrowanych w obrębie wieży¹³. Do dolnej kondygnacji wieży prowadziło wejście korytarzowe, którego pozostałością jest spalona belka ułożona prostopadle do południowej ściany budynku.

Dalszych badań wymaga rozpoznanie najbliższego otoczenia wieży, przede wszystkim jej bezpośredniego zabezpieczenia obronnego. Wydaje się, że podobnie jak wieża w Bachotku, woj. toruńskie¹⁴ mogła być ona odcięta rowem oraz jakimś wałem. Potwierdzeniem tego przypuszczenia może być cienka warstwa spalenizny zalegająca na spągu częściowo rozpoznanego wykopu (rowu (?)) znajdującego się w niewielkiej odległości (na północ) od wkopu fundamentowego. Był to zapewne rów otaczający

---

¹² Daleką analogię stanowić mogą przykłady znane z budownictwa drewnianego Serbów Łużyckich, gdzie stosowano nanoszenie dekoracji na ścianach o konstrukcji sztachulcowej - por. E.Dutschmann, *Lausitzer Holzbaukunst*, Bautzen 1959, s. 86.

¹³ Por. A.Kola, *Grody Ziemi Chełmińskiej w późnym średniowieczu*, Toruń 1991, s. 98, przypis 33.

¹⁴ A.Kola, *op. cit.*, s. 91, ryc. 5.

budynek wraz z podwórzem, a spalenizna osiadła na jego dnie w czasie pożaru.

W obrębie wieży zachował się nieliczny materiał ruchomy w postaci fragmentów ceramiki, żelaznych elementów budowlanych, żelaznych gwoździ, dużej kłódki z dwoma kluczami, żelaznego grotu strzały z zadziarami i żelaznej patelni z długim uchwytem (ryc. 7). Dla ustalenia czasu budowy wieży dysponujemy przede wszystkim zespołem ceramicznym, którego istotnym komponentem są fragmenty tzw. ceramiki stalowo-szarej (dzbany, misy). Pozwala on wyznaczyć okres użytkowania tej budowli na fazę F, a więc na 2 poł. XIII - 1 poł. XIV w.

Wieża mieszkalno-obronna w Górze użytkowana była krótko i została strawiona przez pożar, którego dowodnym śladem są spalone belki, jak również deski podłogi i ścian w dolnej kondygnacji oraz gruba warstwa przepalanej polepy w rumowisku (ryc. 6). Pożar zakończył długotrwały okres stałego zasiedlenia tego miejsca we wczesnym średniowieczu, chociaż samo wzniesienie było nadal penetrowane osadniczo, jak na to wskazuje obecność ceramiki późnośredniowiecznej i nowożytnej w warstwie humusu. W tejże warstwie, niestety bez bliższego kontekstu, znaleziono też żelazną miskę tzw. śląską.

W wyniku dotychczasowych badań można więc, pomijając osadnictwo ze starszych epok, zrekonstruować następująco wczesnośredniowieczne osadnictwo na omawianym stanowisku: wykorzystując z natury obronne, wyspowe, piaszczyste wyniesienie, założono tu w starszych fazach wczesnego średniowiecza niewielką osadę otwartą z typową zabudową półziemiankową, użytkowaną w okresie od VI/VII do VIII/IX w.; w 2 poł. X w. na kulminacji wyniesienia założono być może gródek schronieniowy - trudno obecnie wskazać jak długo pełnił on swoją funkcję i czy było to tylko refugium¹⁵, natomiast w 2 poł. XIII - 1 poł. XIV w. powstała na tym terenie niewielka siedziba rycerska, typowa dla tego rodzaju budowli wznoszonych na ziemiach polskich w XIII - XIV w.¹⁶. Po jej zniszczeniu stałe osadnictwo zostało zapewne przeniesione na inne miejsce (być może na teren obecnej

---

¹⁵ Zasiedlanie tej części doliny Cybiny omówił Cz.Strzyżewski, op. cit., s. 197.

¹⁶ A.Kola, op. cit., s. 92.

wsi Góra), choć na pewno obszar stanowiska był nadal penetrowany w czasach nowożytnych.

Góra, Gem. Pobiedziska, Woiwodschaft Poznań, Fst. 1 - vorläufige Ausgrabungsergebnisse aus den Jahren 1985-1991

Zusammenfassung

In letzten Ausgrabungskampagnen wurden die früheren Ergebnisse verifiziert und zugleich erweitert, die insbesondere den frühmittelalterlichen Siedlungskomplex in Góra betreffen, der auf einer Anhöhe im südlichen Teil des Cybina-Flußbettes liegt. Der frühmittelalterliche Komplex besteht aus einigen Elementen: (1) vermutliche Holzbrückenkonstruktion (datiert aufgrund von Tongefäßscherben in die Zeit des VI/VII. Jh. - Mitte des XI. Jh. und in die Neuzeit; (2) eine Siedlung aus der Stufe B-B/C des Frühmittelalters (VII.-VIII/IX. Jh.); 3 - Burgwallanlage (?), erbaut wahrscheinlich in der Stufe D (Mitte des X. - Mitte des XI. Jh.) und (4) Wohn- und Schutzurm, der von der 2. Hälfte des XIII. bis 1. Hälfte des XIV. Jh. funktionierte. Günstige natürliche Bedingungen hatten auch ausschlaggebenden Einfluß auf die Entwicklung der urgeschichtlichen Besiedlung in diesem Gebiet (Mesolithikum, Trichterbecherkultur (TRB), Frühbronzezeit, Lausitzer Kultur, römische Kaiserzeit) und der Neuzeitsiedlung in Góra (Fst. 1), was die neulich ausgeführten Ausgrabungen bestätigen.

Abbildungen

Abb. 1. Góra, Fst. 1, Gem. Pobiedziska. Lageplan der Ausgrabungsflächen aus den Jahren 1958, 1985-87 (1-Grubenhäuser, 2-Wirtschaftsgruben; 3-Herdstellen; 4-Pfosten, 5-Schürfgraben (?); 6-Steinpflaste; 7-Wohn- und Schutzurm). Gez. M.Gorączniak

Abb. 2. Góra, Fst. 1, Gem. Pobiedziska. Fragment einer vermutlichen Brückenkonstruktion auf der Grabungsfläche 11. Gez. M.Gorączniak

Abb. 3. Góra, Fst. 1, Gem. Pobiedziska. Auswahl der frühmittelalterlichen Tongefäßscherben aus der Siedlung (Scherben der in Kulturschichten gefundenen). Gez. M.Gorączniak

Abb. 4. Góra, Fst. 1, Gem. Pobiedziska. Grubenhaus (Objekt 1), registriert während der Rettungsausgrabungen im Jahre 1958. Gez. M.Gorączniak

Abb. 5. Góra, Fst. 1, Gem. Pobiedziska. Auswahl der mobilen Funde aus dem Grubenhaus (Objekt 1) (1-2-Tonspinnwirtel, 3- Gehörnfragmente; 4-Gehörn mit Bearbeitungsspuren; 5- Schleifsteinfragment; 6-Eisenmesser; 7-13-Tongefäßscherben). Gez. M.Gorączniak

Abb. 6. Góra, Fst. 1, Gem. Pobiedziska. Östliches Profil des Wohn- und Schutzturmes (1-Humus; 2-graubrauner und brauner Turmbauschutt; 3-hellgelber Sand; 4-Lehmbewurf; 5- durchgebrannte Holzüberreste; 6-hellbrauner Lehm, 7-anstehender Boden; 8-nicht verbranntes Rundholz). Gez. M.Gorączniak

Abb. 7. Góra, Fst. 1, Gem. Pobiedziska. Befundgutauswahl aus dem Turmbauschutt (1-2-Eisennägel; 3-4-eiserne Angelhaken; 5-kleine Eisenpfeilspitze; 6-Eisenmesser; 7,8,10-„stahlgraue“ Tongefäßscherben; 9,11-„ziegelfarbige“ Tongefäßscherben). Gez. M.Gorączniak

Adres autorów:

dr Hanna Kóčka-Krenz, mgr Andrzej Sikorski
Instytut Prahistorii UAM
ul. Św. Marcin 78
61-809 Poznań

I, Poznań 1992
149 - 158

GRZEGORZ TESKE I JANUSZ TOMALA

ARCHEOLOGICZNE BADANIA DOMNIEMANEGO GRODZISKA KASZTELAŃSKIEGO W ŻÓŁKOWIE, GM. ŻERKÓW, WOJ. KALISKIE

I Wstęp

W lipcu 1991 r. przeprowadzono pod kierunkiem J. Tomali z Państwowej Służby Ochrony Zabytków w Kaliszu badania archeologiczne tzw. grodziska stożkowego w Żółkowie, gm. Żerków. Prace te finansowane były przez Urząd Miasta i Gminy w Żerkowie. Interesujący nas obiekt, wymieniany wielokrotnie w literaturze naukowej, umiejscawiano zazwyczaj w granicach Żerkowa, łącząc go z grodem kasztelana z Wilkowyji. W ramach obszaru AZP badania powierzchniowe obiektu przeprowadził w 1981 r. A. Prinke z Muzeum Archeologicznego w Poznaniu (zaznaczony jest na arkuszu 60-34 jako st. nr 5 w Żerkowie). Obecnie znajduje się w granicach Żółkowa.

Grodzisko położone jest na północnym (lewym) brzegu Lutyni, w odległości ok. 70 m od jej koryta i ok. 2 km na południowy zachód od Żerkowa (ryc. 1). Obiekt obecnie porastają krzewy (tarnina). U podstawy ma on wymiary 50 x 43 m (plateau ok. 20 m średnicy) i ok. 5-6 m wysokości. W okresie międzywojennym widoczne były dwa wały, z których zewnętrzny jest rozorany, a wewnętrzny rozwieszony od strony południowej. Zachowana szerokość wału wewnętrznego dochodzi do 15 m u podstawy, a wysokość do 1,5 m. Wał wewnętrzny oddalony jest od kopca ok. 8 m. Średnica całego założenia u podstawy dochodzi do 140 m.

Podczas badań powierzchniowych przeprowadzonych w 1981 r. odkryto na zachód od grodziska osadę wczesnośredniowieczną (stan. nr 6) datowaną na fazy D-E wczesnego średniowiecza (950-1250 r.), zaś na

północ od niego osadę kultury łużyckiej (stan. nr 15). W 1991 r. stwierdzono na wschód od obiektu osadę kultury przeworskiej (stan. bez numeru) datowaną ogólnie na okres wpływów rzymskich.

Program badań w 1991 r. przewidywał rozpoznanie plateau grodziska 4 wykopami o wymiarach 5 x 2,5 m każdy, celem ustalenia jego stratygrafii, chronologii faz użytkowania itp. Przed przystąpieniem do zasadniczych prac ziemnych odkraczono górną i częściowo boczną powierzchnię kopca. Wykopy usytuowano wzdłuż linii wschód-zachód. Eksploatację prowadzono warstwami naturalnymi. Wszystkie przedmioty metalowe namierzano trójwymiarowo. Poszczególne poziomy zawierające relikty konstrukcji oraz rzuty poziome zadokumentowano fotograficznie i na rysunkach barwnych w skali 1:10.

II. Podstawowe dane historyczne oraz stan badań

Żerków pojawia się w źródłach pisanych w 1257 r. W tym czasie książę wielkopolski Bolesław Pobożny darował m.in. Żerków i Żółków Jankowi synowi Wojciecha z rodu Zarembów¹. Około 1372 r. miejscowościami tymi władał Wawrzyniec Zaremba, kasztelan poznański i zarazem ostrowski², zaś między 1372 a 1383 r. Andrzej Zaremba, kasztelan śremski³, a ok. 1390 wdowa po nim Małgorzata z synem Janem⁴. W roku 1398 wymienieni są Piotr i Maciej z Żerkowa⁵.

W walkach między Nałęczami a Grzymalitami zburzono w 1383 r. „castrum” w Żerkowie⁶. „Słownik Geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich” podaje, iż w 1388 r. na miejscu dawnego grodu Wawrzyniec (?) Zaremba (zapewne pomyłka z Andrzejem) zbudował kościół p.w. Św. Stanisława⁷. Miasto, zniszczone podczas walk w 1383 r.,

¹ S.Kozierowski, Szematyzm historyczny ustrojów parafialnych dzisiejszej archidiecezji gnieźnieńskiej, Poznań 1934, s. 244.

² Kodeks Dyplomatyczny Wielkopolski, t.1, Poznań 1877, nr 488.

³ A.Gąsiorowski (red.) Urzędnicy wielkopolscy XII-XV wieku, Wrocław 1985, s. 163.

⁴ S.Kozierowski, op. cit., s. 244.

⁵ E.Callier, Powiat pyzdrowski w XVI stuleciu. Szkic geograficzno-historyczny, Poznań 1888, s. 320.

⁶ Kodeks Dyplomatyczny Wielkopolski, t.3, Poznań 1879, nr 1671.

⁷ Słownik Geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich, t.14, Warszawa 1895, s. 780.

odbudowano „na górze” w 1386 r., być może w okolicach obecnego kościoła parafialnego.⁸

Po Zarembach Żerków przejęli w XV w. Doliwowie z Niezamyśla (Janusz Doliwa Kot zwany Furmanem). Po śmierci Jadwigi, wdowy po kasztelanie międzyrzeckim Januszu Furmanie, nastąpiły podziały dóbr. W 1449-1460 spotykamy tu Filipa Furmana, kasztelana międzyrzeckiego⁹. Na wyprawę pruską w 1458 r. miasteczko wystawiło 4 zbrojnych¹⁰. Około tego czasu drugi kasztelan międzyrzecki, pan Żerkowa i Dębna, Mikołaj Kot, syn Tomasza, ożenił się z Mościczówną z Wielkiego Koźmina. Ich syn Jan pisał się z Żerkowa i Witaszyc. Wnukowie Jana, Mikołaj i Stanisław Rzeszowscy, sprzedali swoje działy po 1539 r. Roszkowski. W 1550 r. Andrzej Roszkowski posiadał tutaj 6,5 łana¹¹. W 1605 r. dziedziczył tu Jan Roszkowski, a po śmierci jego brata Andrzeja w 1615 r. przeszedł do Kotwiczów Radomickich¹².

Grodzisko w Żerkowie (Żółkowie) od dawna było znane w literaturze naukowej. M. Łukaszewicz lokował tutaj strażnicę zw. Ostrowem, w której miał schronić się królewicz Kazimierz Wielki z rozbitkami gdy został pobity pod Pyzdrami przez Krzyżaków 1331 r.¹³ Informacje te powtórzył w 1923 r. K.F. Gibasiewicz. Ponadto podał on dokładny opis grodziska i informację o rozworzeniu wału zewnętrznego, z którego miano wydobyć kilka wozów dębiny „od starości szczyrniałej”¹⁴. Dalsze monografie budownictwa grodowego, w tym rozprawa W.Kowalenki¹⁵, nie wniosły nic nowego do poznania omawianego obiektu.

W 1981 r. badania powierzchniowe, połączone z wykonaniem otworu sondażowego u podnóża wału wewnętrznego, przeprowadzili Z.Kurnatowska, A.Łosińska i W.Śmigielski. Stwierdzili wówczas, iż wał posiadał

---

⁸ M.Łukaszewicz, *Strażnica Ostrów i miasto Żerków*, Poznań 1891, s. 175.

⁹ S.Kozierowski, *op. cit.*, s. 244.

¹⁰ J.Wiesiołowski, *Sieć miejska w Wielkopolsce w XIII-XIV wieku. Przestrzeń i Społeczeństwo*, *Kwartalnik Historii Kultury Materialnej*, 26, 1980, s. 397.

¹¹ L.Polaszewski, *Własność feudalna w województwie kaliskim w XVI wieku*, Poznań 1976, s. 147.

¹² S.Kozierowski, *op. cit.*, s. 244.

¹³ M.Łukaszewicz, *op. cit.*, s. 70.

¹⁴ K.F.Gibasiewicz, *Grodziska powiatu jarocińskiego*, *Przegląd Archeologiczny*, 2, 1923, s. 223-224.

¹⁵ W.Kowalenko, *Grody i osadnictwo grodowe Wielkopolski wczesnohistorycznej*, Poznań 1938, s. 328.

zbitą warstwę gliny i węgla drzewnych, a ceramikę występującą na obiekcie datowali na IX-X i XIV-XV w.¹⁶

Grodzisko w Żerkowie łączone było z kasztelanią w Wilkowyji¹⁷, która wymieniona została w źródłach pisanych pod rokiem 1245 i 1279¹⁸, natomiast w 1415 r. „w vilkovye cu czwerdzi gwałtem ani kmecha oth yanl ani go fzdzedzini fzwodl”¹⁹. K.F.Gibasiewicz przypuszczał, że informację o kasztelani wilkowyjskiej można łączyć z nie istniejącym już grodziskiem w Lisewie, które miało znajdować się na południowym (prawym) brzegu Lutyni, między Starym a Nowym Lisewem i było podobne „co do budowy i wielkości” do grodziska żerkowskiego. Obiekt ten całkowicie zniszczono w latach 1901-1903²⁰. Do tej pory nie udało się zlokalizować obiektu w Lisewie.

III. Stratygrafia obiektu

Grodzisko w Żółkowie wykazuje ślady dwukrotnego użytkowania. W fazie pierwszej wybudowano drewnianą konstrukcję (zapewne typu wieżowego) posiadającą niemieszkalne przyziemie. Ściany owej budowli oblepione były grubą warstwą gliny. Budynek ten, o nie ustalonych jeszcze wymiarach, wzniesiono na niewysokim kopcu, którego wysokość nie przekraczała zapewne 1,5 m, a średnica u podstawy ok. 15 m. Fragmentaryczne rozpoznanie obiektu nie pozwala stwierdzić, czy zastosowano wówczas dodatkowe umocnienia w postaci wału, fosy lub palisady. Kres założeniu z fazy pierwszej położył gwałtowny pożar.

W fazie drugiej, na zgliszczach grodu z fazy poprzedniej, usypano kopiec o wymiarach 50 x 43 m u podstawy (plateau ok. 20 m średnicy) i ok. 5-6 m wysokości, otoczony podwójnym wałem. Nasyp kopca wzmacniała nieokreślona bliżej konstrukcja drewniana połączona gwoździami, zachowana w postaci podłużnych równoległych zaciemnień, natomiast jego pod-

---

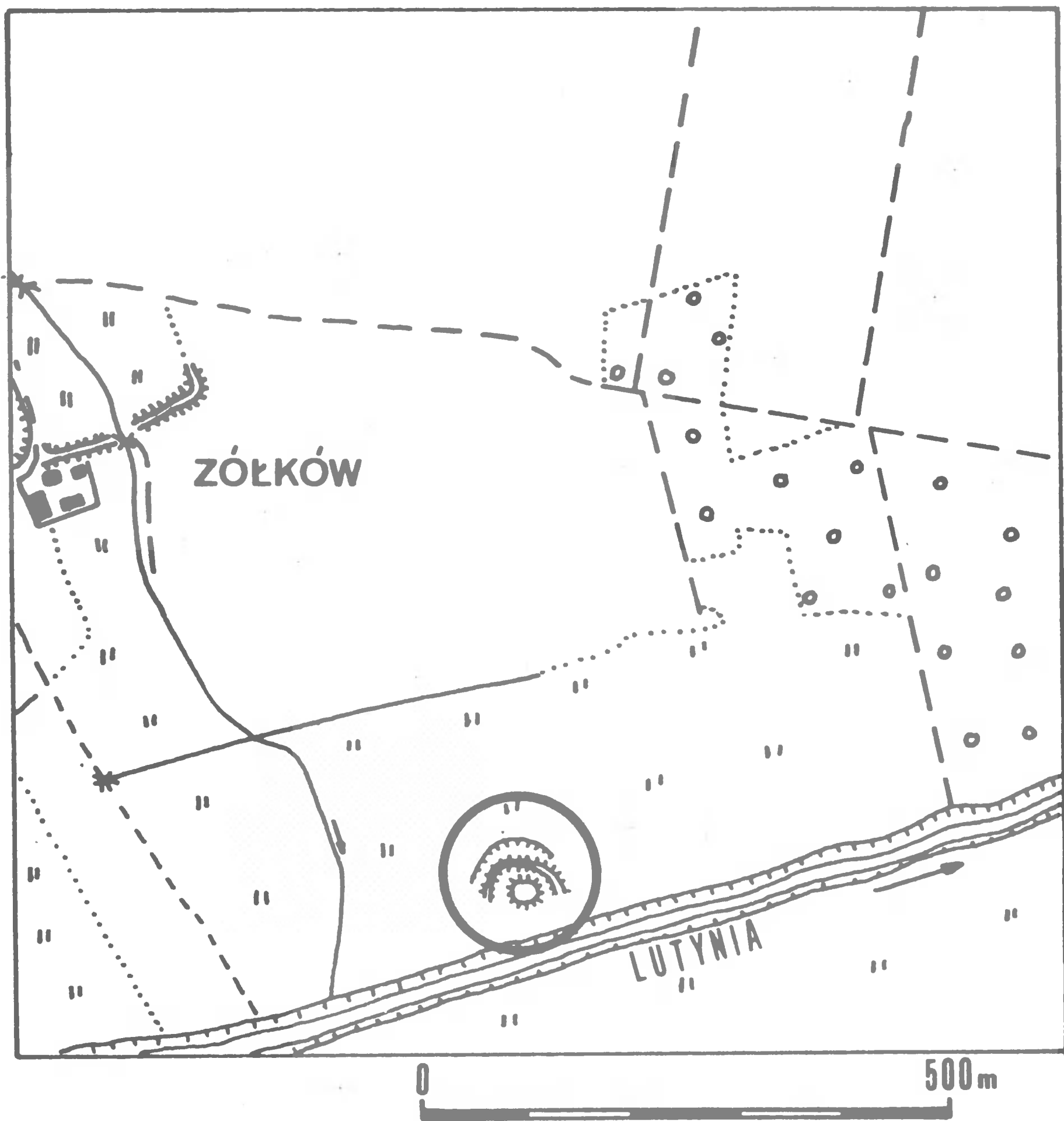
¹⁶ Z.Kurnatowska, A.Łosińska, Weryfikacja grodzisk wielkopolskich na półmetku, *Fontes Archaeologici Posnanienses*, 32, 1981 (1983), s. 44.

¹⁷ J.Szymczak, Grody w Polsce Środkowej i Zachodniej w okresie rozbitcia dzielnicowego, *Acta Universitatis Lodzianensis*, 70, 1980, s. 53, 85-86.

¹⁸ A.Gąsiorowski (red.), op. cit., s. 69.

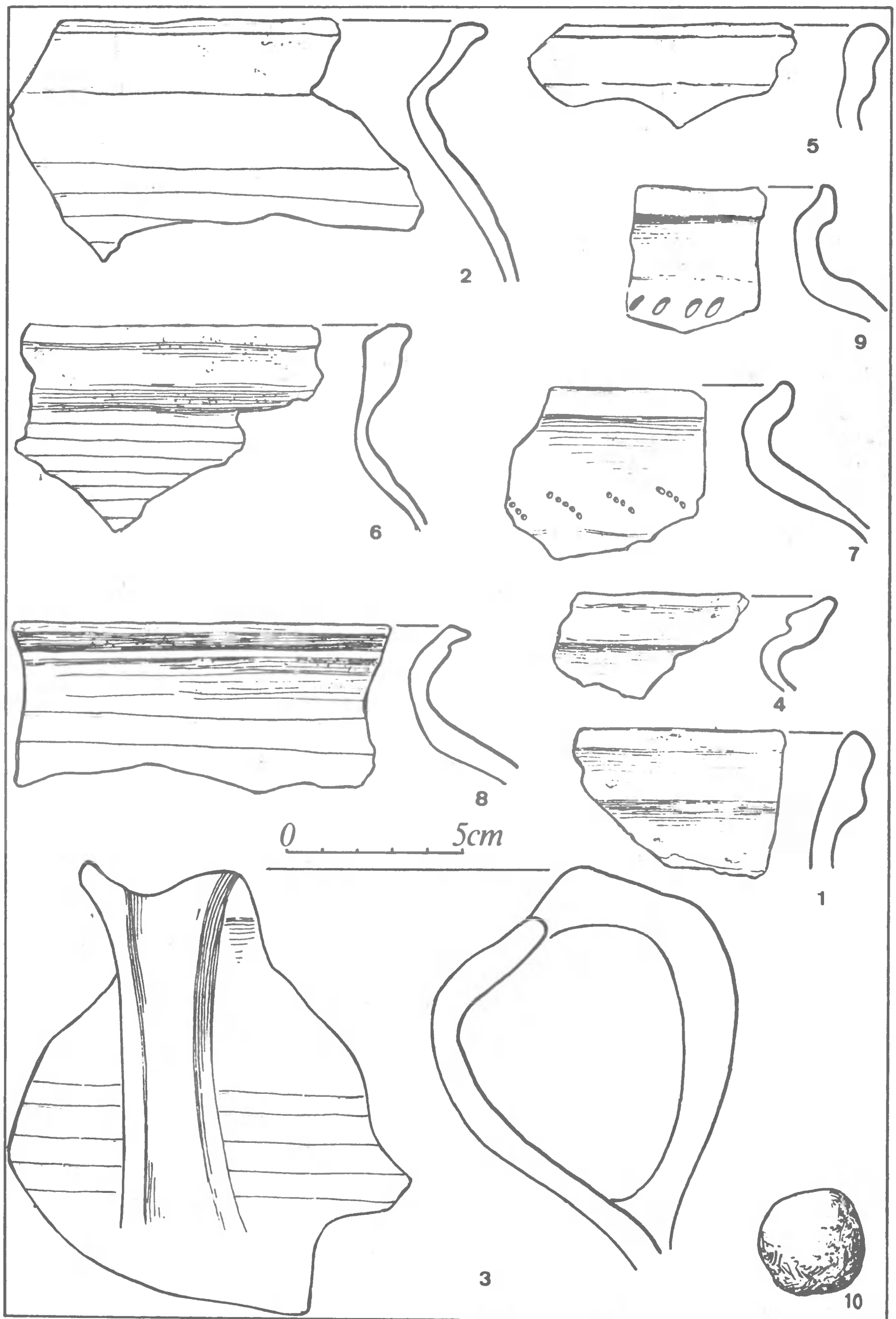
¹⁹ Wielkopolskie rotty sądowe XIV-XV wieku. Roty kaliskie, wyd. H.Kowalewicz, W.Kuraszewicz, t. 4, Wrocław 1974, s. 233, nr 494.

²⁰ K.F.Gibasiewicz, op.cit., s. 224-225.

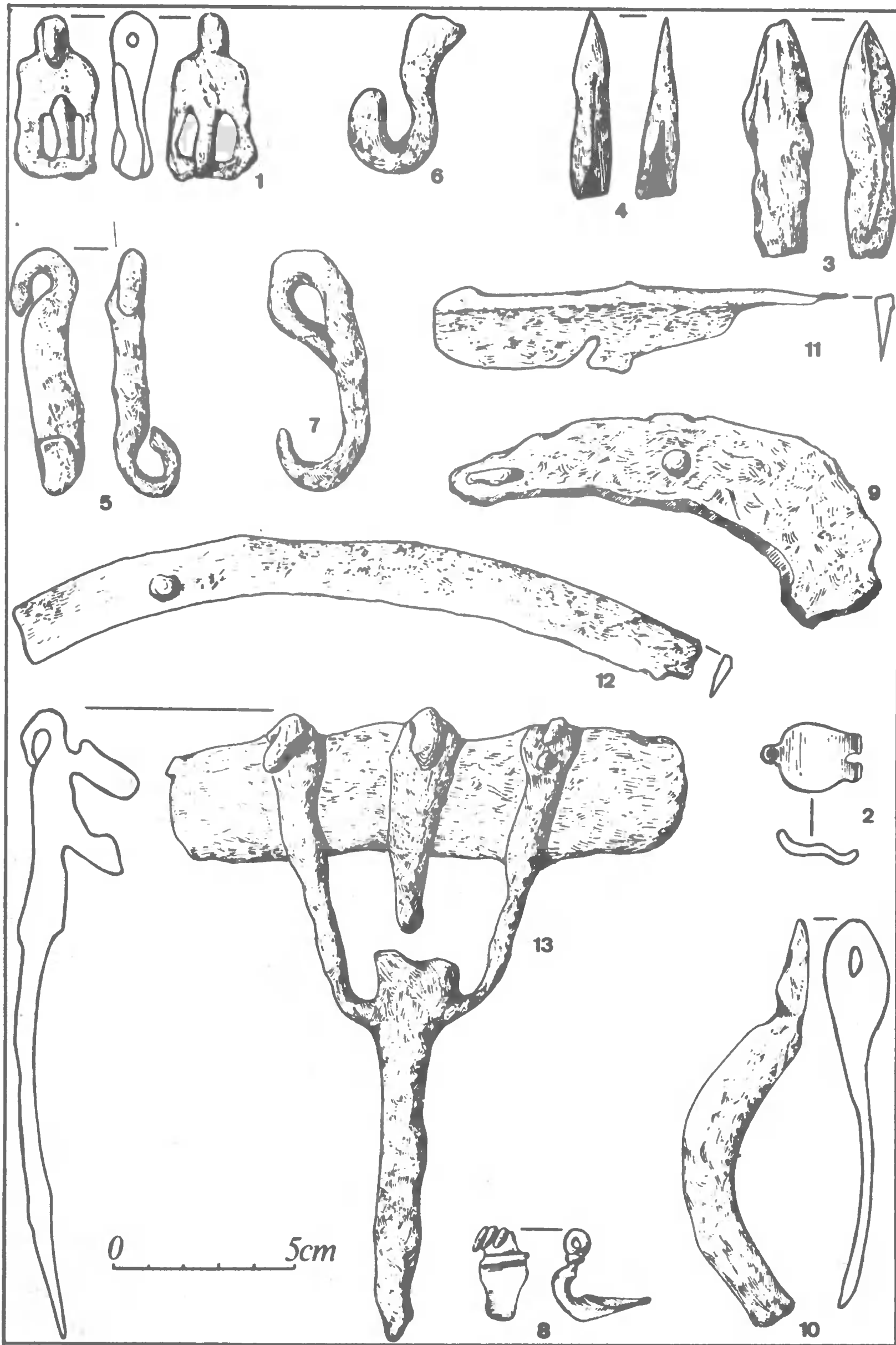

Ryc. 1. Żółków, gm. Żerków. Lokalizacja grodziska. Rys. G.Teske

stawę wzmocniono dwuwarstwowym brukiem kamiennym. Na szczycie kopca, w jego partii centralnej, wzniesiono budynek (budynki (?)) o długości wzdłuż linii wschód-zachód ok 15 m, bez fundamentu kamiennego, podczas gdy pozostała część plateau pełniła funkcję nie zabudowanego podwórza. Być może budynek (budynki (?)) otoczony był płotem lub palisadą. Pod koniec użytkowania grodu rozebrano istniejące tutaj budowle, a nasyp zostawiono jako nieużytek.

Ryc. 2. Żółków, gm. Żerków. Wybór zabytków z grodziska (1-9-ceramika naczyniowa; 10-kamienna kulka) Rys. G.Teske

Ryc. 3. Żółków, gm. Żerków. Wybór zabytków metalowych z grodziska (1-2-żelazne sprzączki; 3-4-żelazne groty bełtów kuszy; 5-7-żelazne haki; 8-brązowa zapinka; 9-żelazna podkowa; 10-żelazna ostroga; 11-żelazny nóż; 12-żelazny sierp; 13-żelazne zgrzebło).
Rys. G. Teske

IV. Opis materiału zabytkowego

Podczas badań archeologicznych w 1991 r. uzyskano 1033 fr. kości zwierzęcych, 249 przedmiotów metalowych (z wyjątkiem jednego żelazne), 9 narzędzi krzemiennych, 2 kamienne kulki i 1889 fr. ceramiki naczyniowej. Dla określenia chronologii przydatny jest jedynie materiał ceramiczny i on pokrótce będzie scharakteryzowany.

Chronologicznie ceramikę można podzielić na okazy z okresu wpływów rzymskich, z wczesnego średniowiecza, z późnego średniowiecza i okresu nowożytnego. Ceramika „rzymska” i wczesnośredniowieczna występują we wszystkich warstwach, co świadczy, iż znalazła się tutaj podczas sypania kopca, zarówno w fazie pierwszej, jak i w drugiej. Za tym przemawia występowanie w pobliżu grodziska osad z tego właśnie okresu (por. s. 149-150)

Ceramikę, która występowała tylko w warstwie spalenizny i spalonym obiekcie (faza pierwsza grodu) wykonano na szybkoobrotowym kole garncarskim i jest ona całkowicie obtaczana. Jako domieszkę schudzającą żelazistej gliny zastosowano drobno- lub średnioziarnisty piasek. W większości przypadków naczynia wypalano w atmosferze utleniającej niepełnej na kolor brunatny (przełom dwubarwny). Ornamentowano je głównie dookólnymi żłobkami. Ogólnie można je datować na XIV wiek (ryc. 2:3-8).

Ceramika z fazy drugiej charakteryzuje się bardzo dobrym wypałem. Wykonano ją z gliny kaolinitowej oraz żelazistej, wypalano w atmosferze utleniającej i redukcyjnej. Jest to ceramika toczona, a domieszkę schudzającą gliny stanowi drobnoziarnisty piasek. Około 30 % przypada na tzw. ceramikę białą, ornamentowaną skośnymi lub równoległymi pasami malowanymi na kolor brunatny. Bardzo mało jest fragmentów naczyń polewanych. Ten materiał ceramiczny datować można na pełny XVI wiek (ryc. 2:1-2).

Z pozostałych zbytków na uwagę zasługują przedmioty żelazne. Przeważają gwoździe (228 fr.), ponadto znaleziono haki (7 fr.), noże (3 fr. - ryc. 3:11), jeden sierp (ryc. 3:12), dwie sprzączki (ryc. 3:1-2), jedną podkową (ryc. 3:9), jedno zgrzebło (ryc. 3:13), dwa groty bełtów kuszy (ryc. 3:3,4), jedną ostrogę (ryc. 3:10). Odkryto także fragment brązowej fibuli z okresu wpływów rzymskich (ryc. 3:8). Wszystkie przedmioty metalowe, z wyjątkiem gwoździ, znajdowały się w warstwach nasypowych kopca, podobnie jak narzędzia krzemienne i dwie kulki kamienne (ryc. 2:10).

V. Zakończenie

Przeprowadzone w 1991 r. badania archeologiczne na grodzisku w Żółkowie wykluczyły możliwość łączenia tego obiektu z grodem kasztełańskim w Wilkowyji. Został on wzniesiony zapewne przez Zarembów najwcześniej w pocz. XIV w. Informacja o zniszczeniu „castrum” w Żerkowie w 1383 r. dotyczy prawdopodobnie interesującego nas założenia. Nie natrafiono na ślady użytkowania obiektu w XV w., dlatego też wiadomość o rzekomym wybudowaniu tutaj kościoła w 1388 r. należy uznać za mało prawdopodobną. Nie ulega wątpliwości fakt wzniesienia w XVI w. w miejscu wcześniejszego gródka założenia obronnego o dość urozmaiconym systemie obronnym (dwa wały). Fundatorami tego obiektu byli prawdopodobnie Roszkowscy (może Jan (?)). Po przejęciu Żerkowa przez Radomickich (w 1615 r.) gród przestał być użytkowany. Nowi właściciele wzniesli zapewne bliżej miasteczka swoją siedzibę, być może również o cechach obronnych. Przewiduje się kontynuację badań, w tym podjęcie próby lokalizacji miasta Żerkowa przed lokacją w 1386 r.

Archäologische Forschungen der vermutlichen Kastellanburg in Żółków, Gem. Żerków, Woiwodschaft Kalisz

Zusammenfassung

Unter der Leitung von J. Tomala aus der Staatlichen Denkmalpflege in Kalisz wurden im Juli 1991 archäologische Untersuchungen der so genannten kegelförmigen Burg (Motte) in Żółków, Gem. Żerków durchgeführt. Die Burg liegt am nördlichen (linken) Ufer des Flusses Lutynia, ca. 70 m weit vom dessen Bett ca. 2 km südwestlich von Żerków (Abb. 1). Bei dem Fuß ist sie 50x43 m groß (Plateau ca. 20 m Durchmesser) und ca. 5-6 m hoch. Noch vor dem 1939 Jahr waren hier 2 Wälle ersichtlich, von denen der äußere umgepflügt und der innere von der südlichen Seite ausgeführt ist. Die erhaltene Wallbreite reicht bis zu 15 m bei dem Fuß und die Höhe bis zu 1,5 m. Der äußere Wall ist von dem Hügel ca. 8 m entfernt. Der Durchmesser der ganzen Anlage reicht bei dem Fuß bis 140 m.

Das Forschungsprogramm sah die Erkundungsarbeiten des Burgplateaus mittels vier Grabungsflächen mit 5x2,5 Größe jede zwecks der Bestimmung seiner Stratigraphie, Chronologie, Bauphasen usw. vor. Es wurde festgestellt, daß die Buranlage Spuren eines zweimaligen Gebrauchs ausweist. In der Phase I wurde eine Holzkonstruktion (wahrscheinlich vom Turmtyp) erbaut, die über ein nicht bewohnbares Erdgeschoß verfügte. Dieses Gebäude, mit noch nicht bestimmten Ausmassen, wurde auf einem niedrigen Hügel erbaut, dessen Höhe wahrscheinlich 1,5 m und der Durchmesser bei dem Fuß ca. 15 m nicht überschritt. Fragmentarische Sondierarbeiten bei der Anlage lassen es nicht festzustellen, ob damals zusätzliche Befestigungen in Form von Wall, Graben oder Palisade verwendet wurden. Das Ende der Anlage aus der Stufe I hatte ein heftiger Brand gesetzt. Auf Grund einer Analyse der Tongefäßscherben (Abb. 2:3-8) wurde festgelegt, daß die feigelegten Bauungsrelikte aus dem XIV. Jh. stammen. In der Stufe II wurde, auf den Brandresten, ein Hügel mit den Ausmassen 50x43 m beim Fuß (Plateau ca. 20 m Durchmesser) und ca. 5-6 m hoch aufgeworfen, mit einem Doppelwall umgeben. Auf dem Bergplateau, in seinem Zentralteil, wurde ein Gebäude

(die Gebäude ?) mit ca. 15 m Länge, der Linie Osten-Westen entlang, ohne Steinfundament errichtet, während der übrige Plateuteil die Funktion eines unbebauten Hofes spielte. Das Gebäude (die Gebäude ?) war vielleicht mit Zaun oder Palisade umgeben. Die freigelegten Tongefäßscherben (Abb. 2:1-2) lassen vermuten, daß es eine Burg aus Stufe II im XVI Jh. war.

Abbildungen

Abb. 1. Żółków, Gem. Żerków. Lageplan der Burgwallanlage. Gez. G. Teske

Abb. 2. Żółków, Gem. Żerków. Fundenauswahl aus der Burgwallanlage (1-9-Tongefäßscherben; 10-Steinkugel). Gez. G. Teske

Abb. 3. Żółków, Gem. Żerków. Metallfundenauswahl aus der Burgwallanlage (1-2-Eisenschnallen; 3-4-eiserne Armbrustbolzenspitzen; 5-7-Eisenhaken; 8-Bronzefibel; 9-bronzerne Hufeisen; 10-Eisensporn; 11-Eisenmesser; 12-Eisensichel; 13-Eisenkardätsche). Gez. G. Teske

Adres autorów:

mgr Grzegorz Teske, dr Janusz Tomala
Państwowa Służba Ochrony Zabytków
ul. Młynarska 33
62-800 Kalisz

ZOFIA KURNATOWSKA

SPRAWOZDANIE Z BADAŃ WYKOPALISKOWYCH
W LUBINIU, GM. KRZYWIŃ, WOJ. LESZCZYŃSKIE,
W 1990 I 1991 ROKU

Klasztor benedyktynów w Lubiniu gm. Krzywiń, woj. leszczyńskie, który od parunastu już lat jest obiektem systematycznych badań wykopaliskowych finansowanych przez Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Lesznie a prowadzonych przez Zakład Archeologii Wielkopolski IHKM PAN w Poznaniu (obecnie Instytut Archeologii i Etnologii PAN, Oddział w Poznaniu; pracami kierują Zofia i Stanisław Kurnatowscy), położony jest w krajobrazie pagórków morenowych, wśród licznych jezior i potoków Pojezierza Krzywińskiego w południowej Wielkopolsce, w pobliżu stref od dawna zasiedlonych i zagospodarowanych, skupiających się wzdłuż doliny Obry i rynien jeziernych. Sam klasztor został posadowiony na jednym z pagórków morenowych, o formie wydłużonego garbu. Od południa u stóp wzgórza znajdowało się dziś już wyschnięte jezioro, od północy - tereny podmokłe. Zaledwie parę kilometrów dzieliło teren klasztoru od dwu głównych ówczesnych szlaków komunikacyjnych z Wielkopolski w kierunku Śląska.

Badania wykopaliskowe w Lubiniu rozpoczęły się w 1978 r. W latach 1988-89 nastąpiła przerwa, a prace w Lubiniu podjęto ponownie w 1990 r. i kontynuowano w 1991 r. Podsumowanie wyników badań w ośmiu sezonach (1978-1985) ukazało się w „Pamiętniku Miłośników Ziemi Kościańskiej” za lata 1981-1983 (Kościan 1987, s. 9-24). Zawarte tam ustalenia wymagają już dziś pewnych korekt wynikłych zarówno z dalszych badań jak i analiz gabinetowych. Wyniki prac przy kościele Św. Leonarda (st. 1a)

w latach 1979-80 i 1987 ukazały się w nr 2 „Zeszytów Lubińskich” (Kościń 1992).

Dotychczasowe wyniki badań na stan. 1 w Lubiniu (wzgórze klasztorne) pozwoliły na ustalenie, że pierwsza fundacja klasztoru podjęta w końcu XI w. nie została zrealizowana. Prace budowlane przy dużej skali bazylice trójnawowej zostały przerwane zapewne gwałtownie, a ponowna działalność budowlana ma miejsce dopiero po parudziesięcioletniej przerwie, w związku z czym możemy mówić o ponownej fundacji klasztoru. Tradycja pierwszej fundacji, pochodzenia z Leodium, zapewne również niektóre księgi, oraz przynajmniej część uposażenia przetrwały, można się zatem domyślać, iż mnisi benedyktyńscy przybyli do Polski gdzieś przeczekali ten okres, może w Poznaniu? A w czasie ponownej fundacji nawiązali do swej tradycji. Badania pozwoliły również na stwierdzenie, że budowa kościoła i klasztoru II fazy romańskiej trwała przez wiele dziesięcioleci i rozpadała się na parę etapów. W 1 etapie wzniesiono niewielki jednonawowy kościół i otoczono go murem kamiennym z basztami kolistymi w narożnikach południowo-zachodnim i północno-zachodnim oraz po środku zachodniego muru. W tym czasie istniała jeszcze fosa od północy i częściowo zachodu, wykopana w I fazie romańskiej. Zabudowania klasztorne, zapewne drewniane, znajdowały się po stronie północnej wewnątrz muru, a po stronie południowej, w miejscu planowanej południowej nawy I kościoła romańskiego założono cmentarz. Ten etap budowy klasztoru został ukończony ok. połowy XII w. (1145 - poświęcenie głównego ołtarza w kościele). W 2 połowie XII w. przystąpiono do budowy murowanego claustrium w obrębie murów kamiennych po stronie północnej kościoła. Wtedy również przedłużono nawę kościoła do jej obecnej długości, likwidując kolistą (lub półkolistą) basztę po środku murów. W przedłużonej nawie wbudowano emporę wspartą na filarze, a rozebraną częściowo basztę wykorzystano do wzniesienia przylegającej do muru zachodniego wieżyczki ze schodami prowadzącymi na emporę. Można się domyślać, że w wyrobionym grobie usytuowanym pod emporą na osi kościoła spoczywał fundator tej rozbudowy. W istniejące mury kamienne w partii północnej wbudowano dwa skrzydła klasztorne wschodnie i zachodnie oraz wirydarz z krużgankiem. Pomieszczenia kuchenne znajdowały się w partii północno-zachodniej na zewnątrz muru kamiennego na zasypanej fosie i w tej fazie były to jeszcze zapewne budowle drewniane.

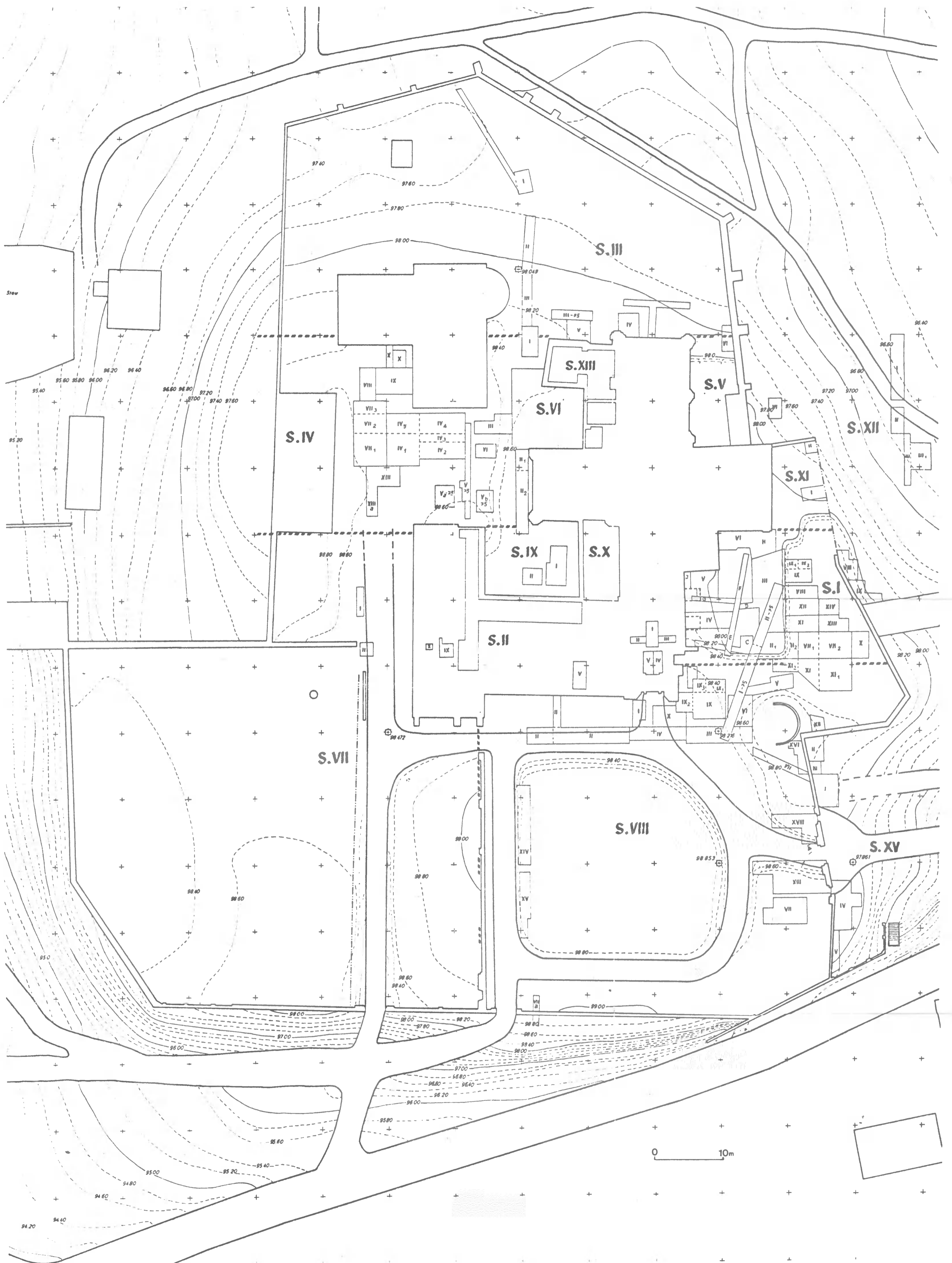
Kolejny etap rozbudowy kompleksu klasztornego przypada na 1 połowę XIII w. W tym czasie zostaje przybudowana od północy do prezbiterium kaplica grobowa Władysława Laskonogiego, a w narożniku północno-zachodnim wznosi się okazała wieżę czworoboczną - najprawdopodobniej siedzibę opata. Obok niej znajduje się wejście do clastrum, prowadzące na krużganek.

Z końcem tego okresu wiąże się budowa kościoła parafialnego pod wezwaniem Św. Leonarda. Ten niewielki, istniejący do dziś jednonawowy, zamknięty prezbiterium z apsydą kościół został wzniesiony z kamienia, a do wystroju użyto cegły. W trakcie badań odkryto fragment portalu w ścianie północnej, resztki posadzek ceglanych, fragmenty fundamentów ołtarzy romańskiego i gotyckiego oraz pochówki zalegające w nawie romańskiej i gotyckiej.

Ostatni etap budowy klasztoru, który ma już charakter późnoromańskowczesnogotycki (m.in. częściowe zastosowanie cegły) przypada na 2 połowę XIII i wiek XIV. W tym czasie kaplica grobowa po zniesieniu apsydy zyskuje drugą kondygnację, gdzie urządzono kaplicę Św. Stanisława. Również prezbiterium ulega najprawdopodobniej wydłużeniu. Po likwidacji półkolistej wieżyczki schodowej powstaje na jej miejscu czworoboczna wieża, zamykająca od zachodu bryłę kościoła. W tym też czasie zostaje wzniesiony na miejscu budynków drewnianych na zewnątrz północnego muru kamiennego murowany z cegły w układzie wendyjskim budynek refektarza i pomieszczenia kuchenne, a na zewnątrz, po stronie wschodniej znajdował się ceglany piec chlebowy. Wreszcie przy południowo-zachodnim narożniku murów kamiennych powstaje zespół niewielkich pomieszczeń również pobudowanych z cegły na fundamentach kamiennych. Okres romański w dziejach klasztoru lubińskiego zamyka katastrofa, która w 1383 r. w świetle źródeł pisanych, dotknęła dobra klasztorne, a w świetle naszych materiałów również sam klasztor. W trakcie walk możnych rodów wielkopolskich w czasie bezkrólewia po śmierci Ludwika Andegaweńskiego część budynków klasztornych została spalona, a być może ucierpiały również kościoły. W każdym razie w wieku XV zaczyna się w dziejach Lubinia okres przebudowy gotyckiej, przebiegającej znów etapami. Najpierw w latach 1440-1460 ulega przebudowie prezbiterium kościoła, co wiąże się też z likwidacją kaplicy grobowej, kryjącej w swym wnętrzu wiele pochówków zapewne dobrodziejów klasztoru. W trakcie przebudowy prez-

biterium kaplica ta została przedzielona murem działowym na dwie części. Większa zachodnia pełni odtąd funkcję zakrystii, mniejsza - skarbczyka. Dalsze prace związane z gotyzacją klasztoru przypadają już na wiek XVI. Przebudowuje się wówczas nawę kościoła i wieżę zachodnią znacznie je podwyższając oraz gotyzuje pomieszczenia klasztorne nie zmieniając jednak zasadniczego planu claustrium. Krużganek i niektóre sale przesklepiono. Pierwsze z pomieszczeń we wschodnim skrzydle, zapewne kapitułarz, przemieniono na kaplicę dobudowując od wschodu ceglana apsydę, a w narożnikach filary podtrzymujące sklepienia. W ścianę południową wbudowano ceglany portal ozdabiający wejście do zakrystii. Kaplica ta poświęcona 11 tysiącom Dziewic przejęła funkcję kaplicy grobowej, znaleziono w niej bowiem wiele pochówków, również mnichów. Te ostatnie jednak być może pochodziły z wcześniejszego okresu, gdy pomieszczenie to pełniło funkcję kapitułarza. Liczne pochówki mnichów stwierdzono także w przyległych krużgankach, które również w tym czasie zostały zgotyzowane, co widoczne jest najlepiej na południowej ścianie nawy kościoła, gdzie zachowały się resztki pach sklepiennych i ceglany późnogotycki portal. Najprawdopodobniej przebudowano też pomieszczenia skrzydła zachodniego klasztoru, stwierdzono bowiem poszerzenie fundamentów, co sugeruje, iż nad krużgankami wznosiły się wyższe kondygnacje pomieszczeń klasztornych. Przebudowie uległo też przyziemie wieży opackiej, zapewne zresztą już w nieco wcześniejszym okresie. Wybudowano tam okazałe schody ceglane prowadzące na krużganek. W wielu miejscach krużganek i niektórych pomieszczeń klasztornych zachowały się resztki posadzek z płytek ceglanych. W tym czasie ma miejsce również rozbudowa klasztoru. Nowe skrzydło wzniesiono w partii południowo-zachodniej, wykorzystując częściowo odcinek dawnego kamiennego muru. Skrzydło to przytykało bezpośrednio do wieży kościelnej. Nowe pomieszczenia pobudowano także na północ od wieży opackiej. Nie jest to jeszcze kompletny obraz klasztoru gotyckiego, bowiem dotychczasowe badania skupiały się przede wszystkim na pozostałościach z fazy romańskiej, a późniejsze relikty architektoniczne były odkrywane jedynie przy okazji. Dopiero ostatnie sezony zostały ukierunkowane głównie na pozostałości działalności budowlanej z młodszych okresów egzystencji klasztoru lubińskiego.

Ryc. 1. Lubin, stan. 1, gm. Krzywiń. Rozmieszczenie wykopów w sektorach I, VIII, XII i XV. Rys. A.Wawrzyński i J.Sawicka

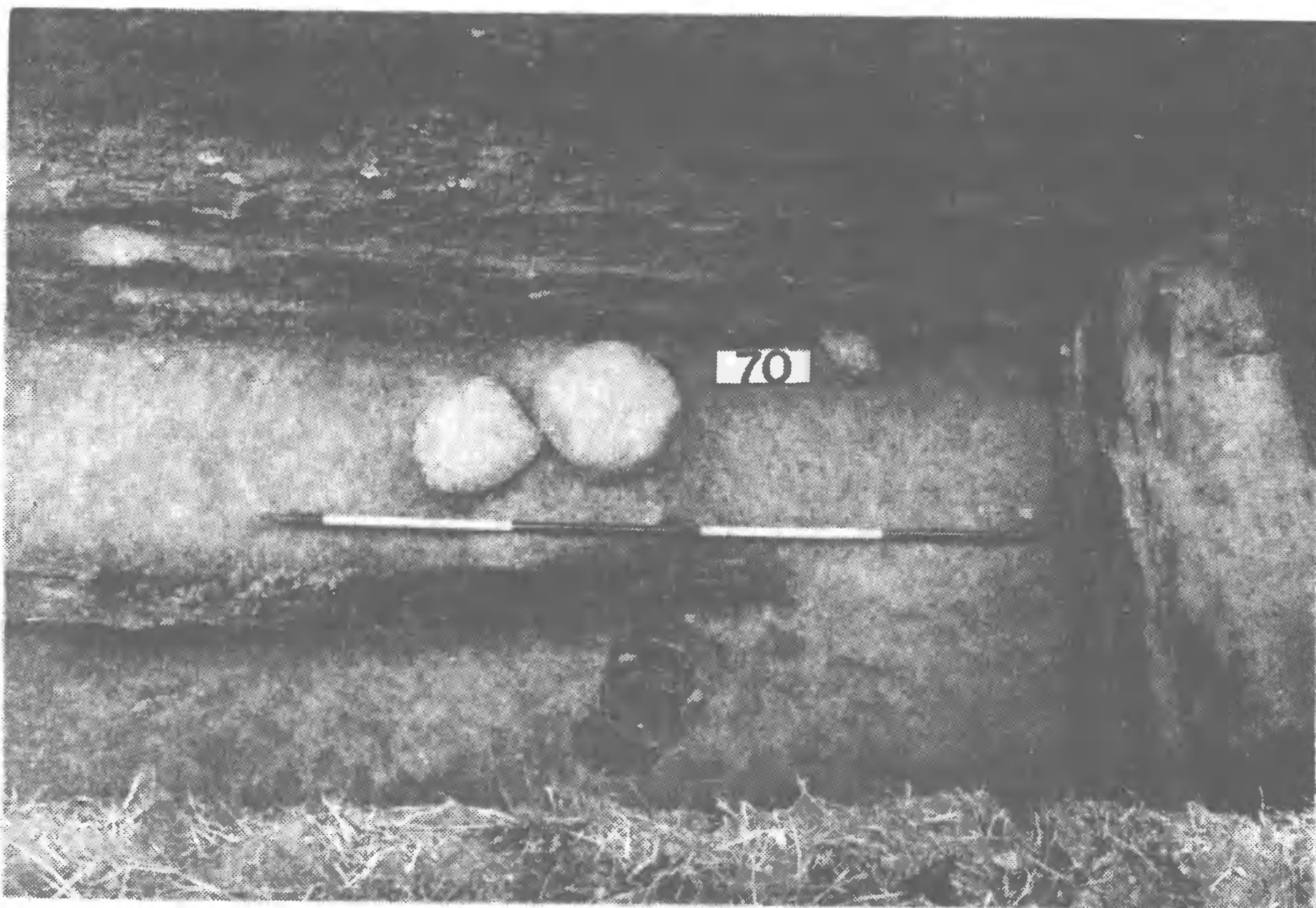
Z uwagi na to, że resztki rozmaitych murów były wielokrotnie stwierdzone na zachód od obecnej fasady kościoła i klasztoru prace w dwu ostatnich sezonach skoncentrowały się w sektorze VIII umiejscowionym w tej partii stanowiska. Ponadto prace wykopaliskowe prowadzono na obszarze przyległych sektorów: XII i XV obejmujących teren na południe od muru ograniczającego dziedziniec przykościelny (ryc. 1). Cały teren wzgórza klasztornego został bowiem dla ułatwienia orientacji w skomplikowanym jego układzie podzielony na sektory a poszczególne wykopy mają numerację w obrębie sektorów. Istnieje też niezależnie siatka arowa, jednak ze względu na obecną zabudowę stanowiska wykopy nie zawsze mogą być do niej dostosowane. Dla ułatwienia pomiarów w różnych punktach badanego stanowiska założono także siatkę reperów wysokościowych nawiązanych do sieci państwowej. Eksplorację prowadzi się warstwami naturalnymi, dokumentację opisową według jednostek naturalnych (warstw, obiektów) w ramach wykopów, dokumentację graficzną barwną w skali 1:10 i zrysy w różnych skalach, dokumentację fotograficzną czarno-białą i barwną. Zabytki ruchome są na bieżąco inwentaryzowane, lokalizowane w zależności od rodzaju (pojedyncze bądź masowe) trójwymiarowo lub w ramach warstw, obiektów, skupisk.

Sektor VIII obejmuje teren niezabudowany, lecz po środku dziedzińca rośnie potężny kasztanowiec, a na obrzeżu dalsze drzewa i krzewy. Teren dostępny dla badań jest zatem ograniczony występowaniem roślinności, a zwłaszcza rozbudowanym systemem korzeniowym kasztanowca, będącego pomnikiem przyrody. Wykopy zlokalizowano w miejscach, gdzie w trakcie rozmaitych prac ziemnych, związanych m.in. z obniżaniem terenu w związku z odsuszaniem wzgórza klasztornego, przeciąganiem kabla elektrycznego, telefonicznego, rur wodociągowych, czy drenaży odkryto rozmaite fragmenty murów bądź fundamentów. Jeden ciąg wykopów o kierunku wschód - zachód zlokalizowano w części północnej sektora VIII (wykopy XIV i XV usytuowane na obrzeżu trawnika przy kasztanowcu o szerokości od 1 do 2 m i łącznej długości 21 m). Przyniosły one informacje na temat użytkowania terenu na zachód od claustum w czasie od okresu romańskiego po barokowy. Najstarsze ślady pochodzą z pierwszych trzech etapów budowy II kościoła i klasztoru romańskiego, zatem z wieku XII i 1 połowy wieku XIII. Mianowicie w wykopie XV wysuniętym najdalej na zachód natrafiono na lekko wkopane w calec pozostałości budynku

drewnianego, zbudowanego na zrąb. W obrębie wykopu odsłonięto 2 narożniki tego budynku, zatem całą ścianę północną i część ścian wschodniej i zachodniej oraz część ścianki działowej odgraniczającej przesionek o szerokości 1,3 m od właściwej izby o szerokości 4,5 m. Całkowita szerokość budynku wynosiła zatem 5,8 m, a uchwycona długość ścian wschodniej i zachodniej - 1,7 m. W narożach belki wystawały ok. 0,3 m. W niektórych miejscach zachowały się pozostałości 3 belek nad sobą, uchwycona grubość wynosiła 15-20 cm. Zachował się też jeden legar podłogowy. Przykrywająca go cienka warstewka o brunatnym zabarwieniu była prawdopodobnie pozostałością desek podłogi. W pobliżu legara, we wschodniej części budynku natrafiono na wkopany pod podłogą garnek, nieco zgnieciony, niewątpliwie pozostałość ofiary zakładzinowej (fot. 1).

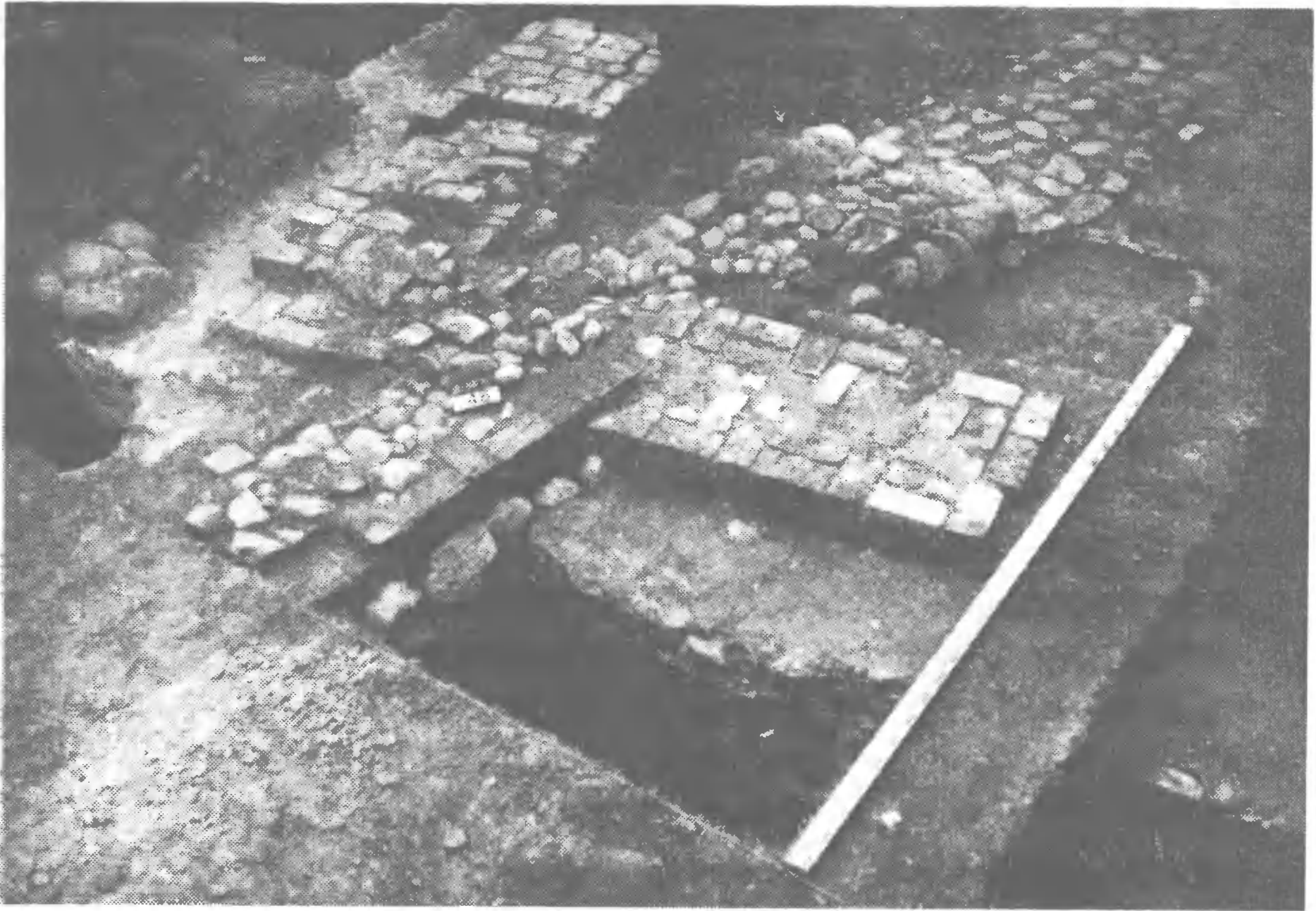
Bliską analogię do budowli lubińskiej znamy z Poznania z osady Św. Gotarda, gdzie znaleziono 3 budynki drewniane, zrębowe, z przedsionkami o zbliżonych rozmiarach, datowane na 2 poł. XII- 1 poł. XIII w. W rozkopanej części budynku nie natrafiono na pozostałość paleniska, natomiast w części wschodniej zalegała w warstwie ponad podłogą znaczna ilość kamieni, niektórych ze śladami wstępnej obróbki. W przedsionku stwierdzono warstwę okrzesków kamiennych. Można zatem przypuszczać, że odsłonięty budynek był wykorzystany jako pracownia kamieniarska w czasie budowy opactwa benedyktyńskiego II fazy romańskiej. Wiąże się z nim zapewne odsłonięty w sąsiednim wykopie fragment ogrodzenia drewnianego, ograniczający część produkcyjną osady. W odległości ok. 1 m na zachód od budynku natrafiono na resztki pieca o zarysie najprawdopodobniej prostokątnym, długości 1,55 m (większa część obiektu znajduje się w nierozkopanej partii), obudowanego drobnymi kamieniami i wypełnionego warstwą intensywnej spalenizny. W pobliżu obiektu stwierdzono grudki stopionego metalu kolorowego. Na pozostałość drugiego obiektu o podobnym charakterze, nieco jednak mniejszego (wymiary: 1,3 x 0,95 m) natrafiono w obrębie zarysu budynku drewnianego, jednak ponad warstwą niwelacyjną przykrywającą jego konstrukcję, zatem można przypuszczać, że owo palenisko-piec funkcjonowało na miejscu rozebranego już budynku. W obrębie tego drugiego obiektu znaleziono także dużą grudę stopionego metalu kolorowego. Zatem możemy sądzić, że zetknęliśmy się tutaj z urządzeniami do produkcji przedmiotów z metali kolorowych, które mogły służyć m.in. do wystroju kościoła. Opisane obiekty, zarówno budynek, jak

Fot. 1. Lubiń, stan. 1, gm. Krzywiń. Północno-wschodni narożnik budynku zrębowego z widocznym legarem pod podłogą i zalegającym przy nim zgniecionym naczyniem - ofiarą zakładzinową. Fot. S.Kurnatowski

i urządzenia produkcyjne można na podstawie dość licznie znajduwanej w ich okolicy ceramiki, odnieść do wieku XII i początków wieku XIII, zatem do czasu budowy, a zwłaszcza rozbudowy kościoła i klasztoru II fazy romańskiej. Oddzielona ogrodzeniem drewnianym część produkcyjna osady związanej z opactwem benedyktyńskim usytuowana była na zachód od klasztoru, w odległości ok. 8 m od fosy. Z dawniejszych odkryć wynika, że w partii południowej sektora VIII, gdzie nie było fosy, zabudowa osady o charakterze częściowo mieszkalnym i częściowo produkcyjnym podchodziła bezpośrednio pod mur kamienny ograniczający od zachodu teren klasztoru. Ta część osady została zlikwidowana w czasie ostatniej podfazy romańsko-wczesnogotyckiej (2 poł. XIII - XIV w.), w związku ze zmianą koncepcji przestrzennej tej partii klasztoru. Wówczas zasypano zachodni odcinek fosy i teren na zachód od kościoła i muru klasztorowego wybrukowano. Bruk stwierdzono również w badanych wykopach na warstwie niwe-

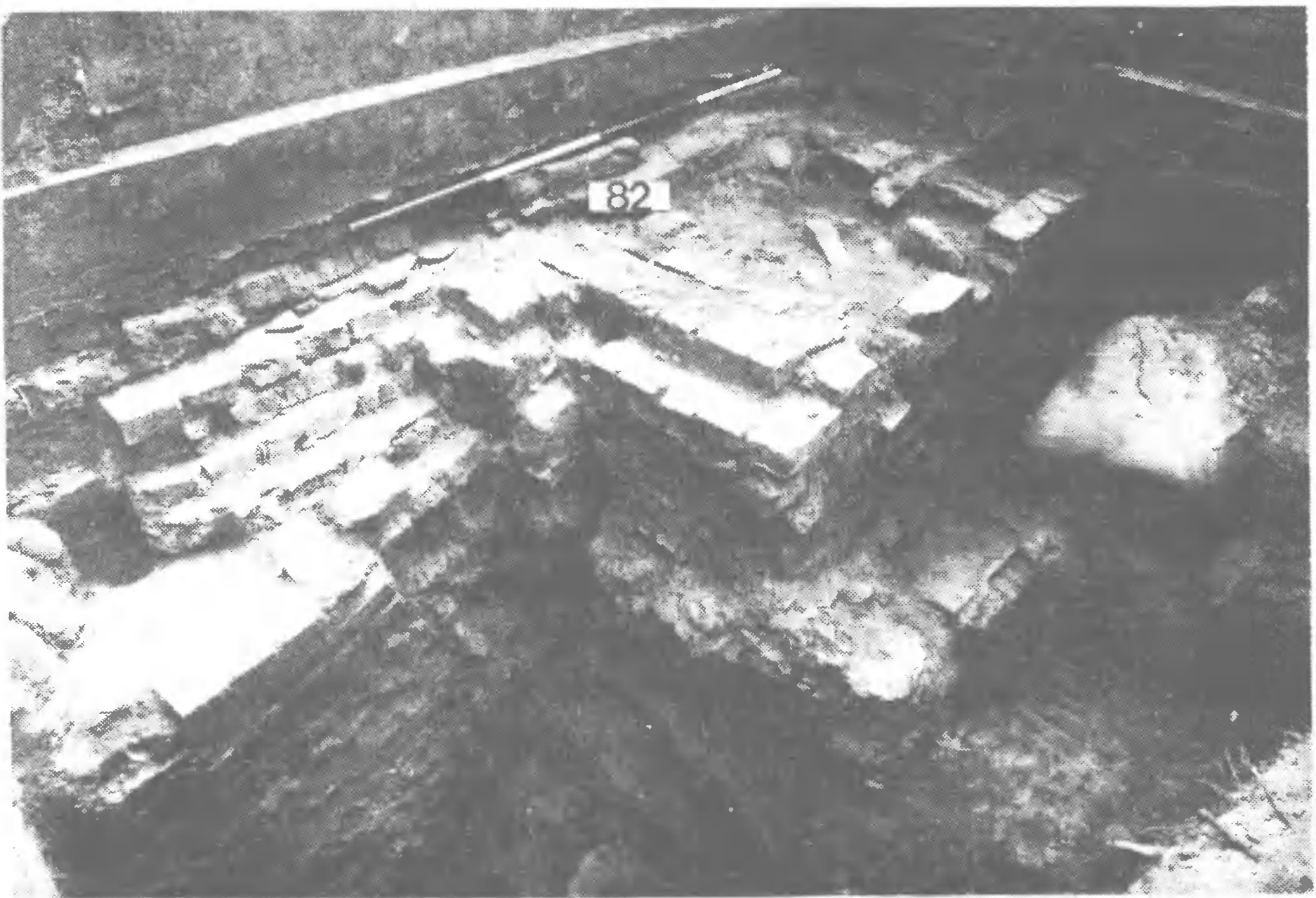

Fot. 2. Lubiń, stan. 1, gm. Krzywiń. Fragment muru ceglanego z XVI w. zalegającego na kamiennym fundamencie, obudowanego narożnikiem późniejszego skrzydła klasztornego. Fot. S.Kurnatowski

lacyjnej. Od tego czasu aż do współczesności nie zmienił się charakter tej części stanowiska, czego dowodzą przewarstwiające się poziomy bruków i warstw niwelacyjnych stwierdzonych m.in. w wykopach XIV i XV.

Następny zespół wykopów założono w partii południowo-zachodniej sektora VIII, w okolicach bramy wjazdowej na teren przykościelny i w nawiązaniu do nich na zewnątrz muru w sektorze XV. Powodem takiej lokalizacji wykopów badawczych było odkrycie tam, przy okazji obniżania terenu w związku z pracami melioracyjnymi, różnych fragmentów murów ceglanych i fundamentów ceglano-kamiennych. Łączna powierzchnia wykopów (XIII, XVI, XVII i XVIII) w sektorze VIII wynosiła ponad 62 m², w sektorze XV (wykopy I, II, III, IV i V) - blisko 55 m². Uchwycono w nich pozostałości osadnicze lub budowlane z wszystkich okresów istnienia klasztoru, od najwcześniejszego poczynając. W wykopach XIII i XVII uchwycono bardzo zniszczone ślady jakiejś działalności budowlanej najprawdopodobniej z I fazy romańskiej, w postaci resztek rozebranego fun-

Fot. 3. Lubiń, stan. 1, gm. Krzywiń. Fragment zewnętrznego muru skrzydła klasztornego z XVII/XVIII w. z przyporą. Fot. S.Kurnatowski

damentu i bardzo fragmentarycznego zarysu dna rowu fundamentowego. Późniejsze wkopy w tej partii badanego obszaru uniemożliwiły niestety prześledzenie uchwyconych resztek na większej powierzchni. Można było jedynie stwierdzić, iż kierunek domniemanego rowu fundamentowego nawiązuje do ukierunkowania fundamentów przynależnych do I fazy romańskiej. Potwierdzeniem takiego zaszeregowania chronologicznego są też warstwy przykrywające wspomniane relikty, a zawierające materiał z II fazy romańskiej (XII-1 poł. XIII w.). Można zatem przypuszczać, że na południowy zachód od kościoła z I fazy planowano jakieś murowane zabudowania klasztorne. W II fazie romańskiej wybrano materiał kamienny z rowów, na miejscu pozostawiając jedynie niepotrzebne okrzeski i zaprawę. W tych wykopach zachowały się, jak wspomniano wyżej, warstwy z II fazy romańskiej o niezbyt jasnym charakterze z uwagi na znaczny stopień ich zniszczenia. Można jedynie sądzić, iż sięgała tutaj osada o charakterze mieszkalnym bądź produkcyjnym, czego świadectwem mogą być resztki

Fot. 4. Lubiń, stan. 1, gm. Krzywiń. Lico zewnętrzne muru budynku kamiennego z XIII/XIV w. z przyporą narożną. Fot. S.Kurnatowski

palenisk. W tej części stanowiska osada nie została zlikwidowana, lecz istniała nadal w późniejszych wiekach. W wykopach XIII i XVII natrafiono bowiem na nawarstwienia z materiałem XIII-XV w., a w sąsiednim wykopie XVIII - na głębokie jamy (wkopy, resztki piwnic ?) z tym materiałem.

Zmianę koncepcji przestrzennej w tej partii stanowiska przyniósł wiek XVI. Z tego czasu bowiem pochodzi mur ceglany na kamiennym fundamencie otaczający od południa teren przykościelny (fot. 2). Mur ten zbudowany tzw. techniką polską, o szer. 0,95 m (szer. fundamentów - 1,3 m, głęb. fundamentów - 1 m) został uchwycony w wykopach XIII, XVII i XVIII. Miał on nieco inny kierunek niż mur obecnie stojący. W wykopie XVI natrafiono na resztki bramy wjazdowej, usytuowanej ok. 10 m na wschód od obecnej bramy, a w wykopach I i III w sektorze XV - na brukowaną drogę prowadzącą do tej bramy o szer. 2,7-2,8 m. Najprawdopodobniej mur ten w części wschodniej (być może zatem brama wjazdowa) przytykał do jakiegoś budynku wzniesionego w tym czasie, lub nieco

wcześniej, nikłe pozostałości którego, nie pozwalające jeszcze na bliższą charakterystykę, odsłonięto w wykopie II w sektorze XV. Odkrycie większej partii tegoż budynku i wyjaśnienie jego relacji do innych pozostałości budowlanych w tej partii stanowiska będzie jednym z głównych zadań przyszłych badań. W partii leżącej na zachód od bramy, wzdłuż muru po obu jego stronach stały jakieś budynki drewniano-gliniane, których destrukcję odkryto w wykopie XVIII (sektor VIII) i w wykopie I (sektor XV). Po ich zniszczeniu w wyniku gwałtownego pożaru przystąpiono do prac budowlanych zmieniających znowu charakter zabudowy tej partii stanowiska. Zlikwidowano mianowicie mur otaczający teren przykościelny od południa i na jego miejscu wzniesiono nowe skrzydło klasztorne, wykorzystujące w części wschodniej pozostałości rozebranego zapewne, przynajmniej częściowo budynku gotyckiego, a w części zachodniej - fundamenty rozebranego muru ogrodzeniowego. Skrzydło to, którego pozostałości odsłonięto w wykopach XIII, XVII i XVIII w sektorze VIII oraz w wykopach I-V w sektorze XV, miało szerokość 8-9 m, długość mogła sięgać 30 m. Dane z dwu ostatnich sezonów, a także odkrywki przypadkowe z lat poprzednich pozwoliły na rekonstrukcję 2 pomieszczeń o wymiarach wnętrza 4,5 x 5,5 m oraz 5,5 x ok. 13 m. W tym ostatnim pomieszczeniu zachowała się częściowo posadzka z płyt ceglanych. W wykopach w sektorze XV uchwycono zewnętrzne lico owego skrzydła oraz fundamenty przypór (fot. 3) wraz z dwiema przyporami narożnika południowo-zachodniego o fundamentach posadowionych daleko głębiej niż w innych częściach budynku z uwagi na obniżanie się terenu w tej partii wzgórza klasztorne. Skrzydło to mogło powstać najwcześniej w końcu XVII w., a zostało rozebrane najdalej na przełomie XVIII/XIX w., brak go bowiem na najwcześniejszych zachowanych planach zespołu klasztorne. Po jego rozebraniu wykorzystano fundament zewnętrzny muru dla wzniesienia w początkach XIX w. istniejącego do dziś muru ogrodzenia. Destrukcja tego budynku dostarczyła ogromnych ilości materiału ruchomego, głównie nowożytnego.

Wykopy w sektorze XII usytuowano w 2 miejscach, bezpośrednio za ogrodzeniem przykościelnym (wykopy VIII-IX) oraz w znacznym od niego oddaleniu w kierunku południowym (wykop VII). Wykop VII przyniósł jedynie warstwy przemieszane, a niezbyt liczne materiały wczesno- i późnośredniowieczne występowały w nich na złożu wtórnym. Natomiast wykopy VIII-IX usytuowane bezpośrednio za murem odgradzającym od

południa teren przykościelny, nawiązujące przy tym do eksplorowanych w ubiegłych latach wykopów w sektorze I, przyniosły dane na temat zabudowy tej partii stanowiska w III fazie późnoromańsko-wczesnogotyckiej. Odkryto tutaj mianowicie lico zewnętrzne muru kamiennego niewielkiego budyneczku, przytykającego do znanego z lat ubiegłych budynku z narożną przyporą, przyległego od zewnątrz do kamiennego muru otaczającego cmentarz przykościelny. Uchwycony w badaniach budynek miał kształt nieregularnego czworoboku i również był zaopatrzony w przyporę narożną (fot. 4). Orientacyjne wymiary wnętrza wynosiły 5,5 x 4 m. Bezpośrednio z nim wiązał się mur ogrodzenia o nieznanym jeszcze przebiegu. Na nich nawarstwił się mur ogrodzenia pochodzący być może z okresu gotyckiego, a na nim z kolei mur ceglany istniejący do niedawna.

Ostatnie sezony dostarczyły licznych znalezisk ruchomych. Obok najliczniejszych nowożytnych, uzyskano też interesujące materiały średniowieczne. Wymienić można 5 monet, w tym 2 Władysława Jagiełły, 1 Augusta III Sasa, liczne przedmioty żelazne, m.in. elementy uzbrojenia i oporządzenia jeździeckiego (groty bełtów kuszy, fragmenty ostróg z bodźcem gwiazdzistym z XIV i XV w.); z metali kolorowych, z tych najcenniejsze: nóżka od akwamanili (?) oraz zamknięcie księgi liturgicznej (drugie znalezione w Lubiniu), liczne fragmenty szkła, zwłaszcza okiennego, ale również ułamki naczyń szklanych, średniowiecznych i nowożytnych, obfity zbiór różnorodnych kafli i naczyń ceramicznych. Materiały te wzbogacą niewątpliwie naszą wiedzę o dniu codziennym klasztoru lubińskiego w różnych okresach jego istnienia.

Badania wykopaliskowe w Lubiniu zmierzają już do końca. Aczkolwiek problemów badawczych wiążących się z całym kompleksem klasztornym jest jeszcze wiele i zapewne prace wykopaliskowe prowadzone w szerszym zakresie terytorialnym mogłyby przynieść szereg nowych materiałów, to jednak obecny etap badań należałoby zamknąć w ramach wzgórza klasztornego. Najważniejszym zadaniem czekającym jeszcze zespół prowadzący prace wykopaliskowe w Lubiniu jest przebadanie wnętrza kościoła klasztornego, które to zadanie zostało ułatwione istniejącymi wynikami wstępnych badań geofizyczno-sejsmicznych, prowadzonych w 1988 r. przez Elgorew-Polfrance z Warszawy, analiza których pozwala wytypować miejsca szczególnie istotne. Badania te pozwolą wyjaśnić ostatecznie kształt przestrzenny kościoła romańskiego.

Bericht über die Ausgrabungen in Lubiń, Gem. Krzywiń, Woiwodschaft Leszno in Jahren 1990 und 1991

Zusammenfassung

Systematische Ausgrabungen im Benediktinerkloster in Lubiń (Woiwodschaft Leszno) wurden im Jahre 1978 begonnen. Als Resultat wurden die Hauptetappen von Raumumgestaltungen des Klosters bestimmt. Die erste Stiftung aus dem Ende des XI. Jh. wurde nicht völlig realisiert; die Bauarbeiten bei einer dreischiffigen Basilika wurden wahrscheinlich plötzlich unterbrochen und erneute Bautätigkeiten erst nach einer einige zehn Jahre dauernden Pause übernommen. Man kann also über eine erneute Klosterstiftung sprechen. Der Bau einer Kirche und eines romanischen Klosters II. Stufe dauerte viele Jahrzehnte und wurde in einigen Etappen realisiert. Als Ergebnis entstand eine einschiffige Kirche mit einer Empore und Turm von Westen, Zweiniveau-Kapelle, die von Norden an Presbyterium anliegt, Clastrum mit Klostergarten und Kreuzgang sowie mit einem prächtigem Abtturm in der nord-westlichen Ecke nördlich von der Kirche sowie mit einem Kirchfriedhof auf deren südlichen Seite.

Nach teilweiser Zerstörung während der Kämpfe mächtiger großpolnischer Familien im Jahre 1383 beginnt in der Klostersgeschichte die gotische Periode (XV.-XVI Jh.). Auf diese Zeit fällt der Kirchenumbau und der damit verbundene Umbau der Kapelle auf die Sakristei und kleine Schatzkammer, Gotisierung der Klosterbauten und des Kreuzganges sowie Bereicherung des Klosters mit neuen Flügeln von Süden und Norden.

Die jüngste Um- und Ausbauzeit des Klosters fiel auf das Ende des XVIII. und das XVIII. Jh. Mit der Barockisierung des Kircheninneren und dem Kapellenbau kommt es auch zum Umbau des Klosters nach neuem Plan. Ein Teil dieses Barockklosters hat sich bis heute erhalten, der größte Teil wurde jedoch im Jahre 1836 zerstört.

Sowohl gotische wie auch Barockklostergebäude waren nur ziemlich fragmentarisch bekannt, da sich die bisherigen Forschungen vor allem auf die Überreste aus der romanischen Phase konzentrierten. Erst die Ausgrabungen der zwei letzten Kampagnen wurden hauptsächlich auf die Architektur aus den jüngeren Zeiten des Klosters in Lubiń gerichtet. Westlich von der heutigen Kirchenfassade wurden die Überreste von verschiedenen Mauerwerken und Fundamenten gefunden (Sektor VIII.). Gerade dort, sowie in Nachbarsektoren XV und XII, wurden die Ausgrabungsarbeiten (Abb.1) konzentriert. Eine Reihe von Grabungsflächen wurde in dem Nordteil des Sektors VIII lokalisiert, der zweite größere Komplex von Grabungsflächen befand sich im südlichen Teil dieses Sektors sowie im Nordteil des Sektors XV. Zwei kleine Grabungsflächen waren im Sektor XII exploriert.

Die Forschungen haben nachgewiesen, daß sich auf diesem Gebiet in der II. romanischen Stufe (XII-XIII Jh.) eine mit dem Kloster verbundene Siedlung vom Wohn und teilweise, insbesondere im Nordteil, Produktionscharakter befand. Dort wurden nämlich die Überreste eines Blockhauses freigelegt, in dem der Rohstoff gesammelt und bearbeitet war (Bild 1) sowie Überreste von zwei Öfen, die zur Produktion von Messinglegierungsgegenständen dienten. Dieser Siedlungsteil wurde in der letzten romanisch-frühgotischen Stufe (2. Hälfte des XIII-XIV Jh.) im Zusammenhang mit der Änderung der Raumkonzeption dieses Klosterteils liquidiert und mit Pflaster belegt.

In dem südlichen Teil des Sektors VIII hatte man die Überreste einer gewissen Bautätigkeit aus der I. romanischen Stufe (Ende des XI Jh.) gefunden, die mit Aufschichtungen aus der II. romanischen Stufe (XII-XIII Jh.) bedeckt waren. Dort befanden sich auch gewisse Bauten aus dem XIII-XIV Jh. (Es wurde eine Kulturschicht und tiefe Gruben - Schürfe, Kellerreste ? festgestellt).

Eine Änderung der Raumkonzeption dieser Fundstellenpartie hat das XVI. Jh mitgebracht. Aus dieser Zeit stammt ein Ziegelmauerwerk auf Steinfundamenten, das von Süden das Kirchengelände umgibt (Bild 2). Es wurde auch der Überrest des Einfahrttores und des gepflasterten Zufahrtweges

erfasst. Dem Mauerwerk entlang, an seinen beiden Seiten, standen gewisse Holzgebäude mit Lehmewurf, die durch einen heftigen Brand zerstört wurden. Diese Mauer wurde wahrscheinlich Ende des XVII. Jh. abgetragen und an ihrer Stelle ein Klosterflügel mit ca. 8-9 m Breite und ca. 30 m Länge erbaut. Die Außenmauer dieses Flügels war von Stützpfeilern gestützt (Bild 3). Dieser Flügel wurde spätestens um die Wende des XVIII und des XIX Jh. abgetragen und das Fundament seines Außenmauerwerkes für die bis heute bestehende Zaunmauer verwendet.

Im Sektor XII (südlich von der Kirche) wurde die Außenmauerflucht eines kleinen Steingebäudes mit Eckenstützpfeilern (Bild 4) gefunden, die an das in vergangenen Kampagnen entblöste Gebäude stößt, das sich südlich vom Kirchenfriedhof befindet. Dieses Gebäude wurde in der II. spätromanisch-frühgotischer Stufe (2. Hälfte des XIII-XIV. Jh) erbaut.

Abbildungen

Abb. 1. Lubiń, Fst.1, Gem. Krzywiń. Lageplan der Ausgrabungen in Sektoren I, VIII, XII und XV. Gez. A.Wawrzyński und J.Sawicka

Bilder

Bild 1. Lubiń, Fst.1, Gem. Krzywiń. Nord-östliche Ecke des Blockhauses mit dem sichtbaren Grundbalken unter dem Fußboden und dem dabei liegenden zerdrückten Gefäß - Bauopfer. Photo S.Kurnatowski

Bild 2. Lubiń, Fst.1, Gem. Krzywiń. Ziegelmauerfragment aus dem XVI. Jh. auf Steinfundament, bebaut mit Ecke des späteren Klosterflügels. Photo S.Kurnatowski

Bild 3. Lubiń, Fst.1, Gem. Krzywiń. Außenmauerfragment vom Klosterflügel aus dem XVII/XVIII Jh. mit Stützpfeiler. Photo S.Kurnatowski

Bild 4. Lubiń, Fst.1, Gem. Krzywiń. Außenmauerflucht des kleinen Steingebäudes aus dem XIII/XIV Jh. mit einem Eckenstützpfeiler. Photo S.Kurnatowski

Adres autora:

prof.dr hab.Zofia Kurnatowska
Instytut Archeologii i Etnologii PAN
Oddział w Poznaniu
ul. Zwierzyniecka 20
60-814 Poznań

